

AB

Svensk folkbibliotekshistoria

Svensk nykterhetsrörelse

Aubrey Beardsley

Konstrond

Bokanmälningar

FÖRROCHNU

TIDSKRIFT FÖR EN FOLKETS KULTUR NR 4 1979 PRIS 12:50

FÖRROCHNU

Tidskrift för en folkets kultur

Gatuadress: Herkulesg 11, 4 tr

Postadress: Box 16213

103 24 Stockholm

Telefon: 08-21 99 78

Mottagning: onsdag 18-20.00

Postgiro: 35 60 72-9

Bankgiro: 324 - 1262

Prenumeration: 45:-/4 nr

Stödprenumerat: 80:-/4 nr

Medlemskap: 250:-

Förr och Nu ägs av föreningen
med samma namn.

Föreningens paroller är:

• FÖR EN FOLKETS KULTUR

• FÖR EN FOLKETS HISTORIA

• FÖR SVAR FÖR YTTRANDE-

OCH TRYCKFRIHET

• ANTIIMPERIALISM

Styrelse:

Christina Ericsson, ordförande

Sophie Hedin, kassör

Ulla-Britt Antman, ansvarig utgivare

Kent Begler

Staffan Glassel

Kerstin Nordfors

Britta-Lena Jansson

Annelie Jordahl

Gun Kessle

Margareta Zetterström

Håkan Ågren

Innehåll

Margareta Zetterström. Ledare

Åke Åberg. Folkbibliotekens historia i Sverige

Annelie Jordahl. En viktorian

Jan-Ewert Strömbäck. Nykterhetsrörelsens utveckling

Konstronden

Sophie Hedin. Barnomsorgen från sekelskiftet till sjuttioalet

Svante Svensson. En utmärkt bok om upplysningsfilosofin

Bokanmälningar

4
5
37
50
58
60
62
63

Omslag: Titelvignett av Aubrey Beardsley till *The Pierrot of the Minute* av Ernest Dowson, London 1897. Konstnären presenteras närmare på sid 37.

Baksida: Illustration av Aubrey Beardsley till hans egen dikt *The Ballad of a Barber*.

Förr och Nu är en kulturtidskrift som kämpar i motvind. För att värna vårt oberoende gentemot stat och näringsliv avvisar vi principiellt såväl statligt tidskriftsstöd som intäkter av kommersiell annonsering. Förr och Nu bärs helt och hållet upp av sina läsare. Men hur skall läsarna kunna hitta vägen till en tidskrift som de kanske inte ens vet existerar? Det är dilemman för den kultur som inte vill hållas vid liv med konstgjord andning. Förr och Nu är egentligen en omöjlighet i dagens svenska kulturklimat. I ett läge då den allmänna debatten allt mer präglas av antiintellektualism och historielöshet och då kultur och kunskap på sina håll förvandlas till fula ord, hävdar Förr och Nu just sådana värden som kvalitet, förnuftsstro, historiemedvetande. Förr och Nu har inga stora ekonomiska resurser. Vår tillgång är istället *övertygelsen att det i dagens Sverige trots allt behövs en bred, folklig kulturtidskrift*. Det är den övertygelsen som motiverar vår existens och som utgör förutsättningen för vidare spridning. Men här måste Förr och Nu:s läsare själva ta sitt ansvar. Visa tidskriften för vänner, släktingar, arbetskamrater! Uppmana dem att prenumerera eller bli medlemmar i den förening som står bakom tidskriften!

I en uppskattande kommentar till ett föregående nummer av Förr och Nu skrev Upsala Nya Tidning på sin kultursida:

"När man kan presentera ett stoff som detta är det en smula löjligt att kalla publikationen 'tidskrift för en folkets kultur' - varför inte bara rätt och slätt 'tidskrift för kultur'? Eller är det reaktionärt och imperialistiskt att bara arbeta med de båda diametrala motsatserna kultur och okultur? Om kulturen kommit 'uppiifrån' eller 'nerifrån' är ju totalt likgiltigt, så länge det rör sig om just kultur, dvs sådant som det är vår skyldighet att bekanta oss med så

långt tid och krafter räcker och som det också är vår skyldighet att sprida kännedom om." (UNT 26/6 1979)

Här finns utgångspunkten för en viktig diskussion. Varför kallar sig Förr och Nu inte enbart "en tidskrift för kultur"? Varför reser vi parollen "För en folkets kultur"?

Först som sist bör det konstateras att Förr och Nu och UNT:s kultursida trots många övriga olikheter troligtvis är helt eniga i sin inställning till pornografi, våldsförhållande, kommersiellt skval etc. Och naturligtvis kan man, om man så vill, använda ordet "okultur" för all sådan smörja. Så långt är vi överens.

Men Förr och Nu:s paroll "För en folkets kultur" vill vara något mer än ett ställningstagande för den goda kulturen. *Parollen anger också ett sätt att bekämpa "okulturen"* genom att ställa frågan: Vem tjänar på att folk läser pornografi? Vem har intresse av en kultur som förmedlar uppfattningen att vi vanligtvis medborgare är okunniga och oförmögna att ta ansvar? Vem har intresse av att vidmakthålla "okulturen"?

Förr och Nu anser det heller inte oviktigt att diskutera om olika kulturyrtingar uttrycker ett perspektiv "uppiifrån" eller "nerifrån". Det är inte likgiltigt om Balzac uttrycker en demokratisk eller en elitistisk uppfattning. Genom att bestämma Balzacs världsåskådning förstår vi bättre hans romaner. En sådan positionsbestämning har ingenting med fördömande eller godkännande att göra. Balzac är, och man kan lika gärna ta andra exempel, en stor författare vars texter blir tydligare om läsaren kommer till insikt om den världsåskådning som där rymms. En sådan analys är långtifrån likgiltig. Den utgör i själva verket grunden för all verklig kulturförståelse.

Margareta Zetterström

Från Luther till Libris – folkbibliotekens historia i Sverige

av Åke Åberg

■ Vanligen brukar de svenska folkbibliotekens historia skildras från sock-enbiblioteken under 1800-talet och framåt. Men en fullständig historiskrivning finner rötter ända tillbaka i reformationen med de lutherska kyrkobiblioteken.

Åke Åberg, lektor vid bibliotekshögskolan i Borås och med lång folkrörelseerfarenhet, tar i denna historiska genomgång upp alla faser i utvecklingen, t ex upplysningens läsesällskap och kommersiella lånebibliotek, liberalismens sockenbibliotek, bildningscirklar, arbetarföreningar och -institut, folkbildningsförbund, folkrörelsebibliotek, påverkan från utlandet, bibliotekens kommunalisering. Slutligen reses frågeställningar om vårt nuvarande bibliotekssystem och en tänkbar utveckling, frågor i vilka en seriös biblioteksforskning efterlyses.

Sverige har inte haft folkbibliotek i modern mening mer än sedan detta sekels början eller möjligen, med en mycket vid tolkning av termen, sedan mitten av 1800-talet. Och bibliotekens ursprung och miljö har varit tarvliga och glanslösa: de har inte gett många impulser till historieskrivning enligt traditionella skolor. Det som åstadkommit är huvudsakligen monografier över enstaka bibliotek, av vilka några få bemödar sig om att tränga under ytan av det som synes ske, medan andra stannar vid en anspråkslös krönika. En god och alltiämt oumbärlig utgångspunkt är Knut Tynells Folkbiblioteken i Sverige, 1931. Den folkrörelseforskning som sent omsider begynt handlar någon gång även om biblioteken. Specialarbeten är Jonas Åkerstedts Den litterate arbetaren, 1967, om ABF-bibliote-

kens bokbestånd till 1930, och Per Sörboms Läsnings för folket, 1971, som även berör de tidiga sockenbiblioteken. Bengt Hjelmqvists essäsamling Det levande biblioteket, 1958, ger en rik spegling av de kommunala bibliotekens utveckling efter kriget. Mycket värdefull är också Per Gustavsson, Lars Rydqvist & Åke Lundgren, Mera ljus! Socialdemokratiens kultursyn fram till andra världskriget, 1979. Men alltiämt väntar vi på en uttömande, förutsättningslös utforskning av folkbiblioteksrörelsens problem. Den forskning som får inte hejda sig vid institutionshistorien utan måste reda upp trådarna i de idéhistoriska sammanhangen, i nyttjandets utveckling, i verksamhetens relationer till samhälle och individer.

Man kan inte klandra forskarna för att det-

ta inte redan gjorts. En bibliotekshistoria som vill gå på djupet och ändå bli mer än hypotetisk förutsätter långt fler detaljundersökningar än som nu finns. Den måste också arbeta med ett så stort antal enheter: boktitlar, låntagare, boklån, att de inte kan behållas utan en apparat som står först den moderna masskommunikationsforskningen till buds. Det som jag här framlägger vill heller inte vara mer än en skiss, med flera osäkra punkter. Utom på tryckt material bygger det på mina egna erfarenheter som folkbibliotekarie sedan 40-talets början, men också på flera uppsatser och uppteckningar efter folkbildningsveteraner, utförda av studenter vid Bibliotekshögskolan. Ett urval av uppteckningarna har publicerats i Arbetarnas kulturhistoriska sällskap, Minnesskrift 1926-1976, Sthlm 1978, under titeln Arbetare minns om läsning, böcker och bibliotek.

Jag nämnde att bibliotekshistorien, om den skall gripa djupare i verkligheten, måste växa ut över institutionshistorien och bli idéhistoria. Det skall då visa sig att folkbiblioteket har ett levande sammanhang med åtskilliga av tidsrörelserna allt från reformationen, upplysningen och liberalismen till vårt eget sekelskiftes kulturhumanism och radikala folkrörelser, blickandet mot väster och de sista decenniernas nymarxism.

LUTHERSKA KYRKOBIBLIOTEK FÖR ALLMOGEN

Först reformationen. Visserligen är det nog inte riktigt att, så som det ibland sker, som en upptakt till folkbiblioteket se Luthers bekanta skrift från 1524 "Till rådherrarna i alla städer av den tyska nationen att de skola upprätta och hålla kristliga skolor", vari också ingår en uppmaning att grunda bibliotek för allmänheten. Vad Luther avser är något som ska ersätta de samlingar i kyrkor och kloster som bildstörmen förstört, och de nya biblioteken vänder sig, som hans förslag till bokval visar, liksom de gamla enbart till en elit av präster och lärde och möjligen ett fåtal statliga och kommunala administratörer. På sin höjd har Luthers skrift i vårt land haft betydelse genom att uppmuntra till ett åter-

sedan lutherdomen stadfäst genom Uppsala mötes beslut 1593, en folkbildningsverksamhet byggs upp, med religiöst innehåll och i kyrklig regi. Lokala initiativ och profant innehåll var sällsynta hos oss. Ända upp på högsta nivå var kyrkan, i symbios med staten, den självklara organisationen och distributionen av idéer och kunskaper, och genom sina biskopar och sockenpräster ägde den ett perfekt kommunikationsnät.

Vid början av 1700-talet torde man i de flesta församlingar ha nått målet att samla ett litet bibliotek för prästens förkovran men också för församlingens uppbyggelse. Innehållet kunde variera något mellan de olika stiftet. Naturligtvis finner man bibel, psalmbok och katekes samt övriga föreskrivna handböcker men också predikosamlingar och andaktsböcker av Luther, Scriver, Arndt och andra, efter direktiv. Gåvor kan ibland ge lokalfärg. Boksamlingen stod i ett skap i köret eller i sakristian och tjänstgjorde nog mest som referensbibliotek. Med 1700-talet började man dock låna ut böckerna. Efter gudstjänstens slut samlades man kring skåpet – in på 1900-talet har timmen efter söndagsgudstjänsten varit en vanlig öppentid för sockenbiblioteken – och så gick böckerna på rundtur mellan gårdarna. Fasta lånetider och böter förekommer. I Centraleuropa omtalas hög-läsning och samtal över böcker efter gudstjänsten i världshuset eller i något hem. I vårt glesbefolkade land med annorlunda sociala vanor har sådant väl varit svårt att åstadkomma, även om det stundom åtminstone rekommenderas i biskopens cirkulär, t ex under ledning av prästen eller klockaren.

Den lutherska kyrkan utnyttjades av staten som en kontaktväg till allmänheten. Så kom snart att till kyrkobiblioteket fogas även profan litteratur, till att börja med sådan information och opinion som man önskade sprida bland folket. Det kunde vara kungörelser och landshövdingeberättelser, politisk propaganda och hyllningar vid en kunglig kröning. Men särskilt under det bokrika och utilitistiska 1700-talet tillkom böcker som lärde allmogen att driva sin näring effektivare: litteratur om potatisodling, salpetersjudning, beredning av

nöfoder under missväxtår, byggande av hus av sten i stället för av timmer, botande av sjukdomar, nykterhet. Även humaniora kan förekomma, med Josefus' Judarnas historia som en tidig övergång: t ex Fryxells eller Afzelius historieverk eller skrifter om fornminnen.

En åskådlig bild av hur ett kyrkobibliotek kan länkas ha fungerat, och det så tidigt som under 1700-talet, har vi i Hudiksvallsprosten Olof Johansson Bromans (1676-1750) mäktiga etnografiska samlingsverk Glysisvallur, som skrevs under 1730- och 1740-talet men utgavs först fr o m 1911. Däri ingår även en skildring av en samtida hälsingsk idealbonde i liv. En oväldig bondes levernesbeskrivning. Författaren framställer bonden som ivrigt intresserad av att sköta sitt jordbruk väl och låter honom därför besöka prästen för att få hjälp. Prästen lånar honom böcker ur sitt rika bestånd av lantbrukslitteratur – nästan allt som fanns på svenska på den tiden – samtidigt som han ger goda råd för bokval och läsning. Böckerna får inte "snuddas, rivs och lånas åt androm ovålligom". Bonden läser, inte utan protester från hustru och söner, som hellre sett att han arbetade på gården, och berättar sedan för prästen om det han läst.

De små kyrkobiblioteken, som oftast inte omfattar mer än ett femtiotal band, finns alltför jämt att beskåda i många kyrkor. I brist på tillräcklig forskning bör vi vara försiktiga med att uttala oss om den verkan de kan ha haft. Likväl vågar man nog påstå att de inte utnyttjats särskilt mycket. Det finns påfallande få dokument om deras utlåning, och de är ofta i misstänkt gott skick. Deras största betydelse låg kanske däri att de fanns, som en grund, en tradition, när under 1800-talets början, på vår sida om upplysningens och revolutionens idéer om frihet och jämlikhet, tanken på sockenbibliotek började aktualiseras. I flera fall övergick de också direkt i dessa.

DE LÄRDA BIBLIOTEKEN ÅT FOLKET!

I de små allmogebiblioteken i kyrkorna bredades som nämnts alltsedan 1700-talet på

myndigheternas initiativ bokbeståndet åt det profana hållet. Det fanns samtidigt tendenser att förse även de stora kyrkornas bibliotek, stifts- och gymnasiebiblioteken, med världslig litteratur för att betjäna också en visserligen bildad men inte lärd publik av borgare och profana ämbetsmän. En sådan popularisering låg i bibliotekens eget intresse, eftersom de nya, ofta förmögna nyttjarna kunde tänkas ge ekonomiskt stöd. Så inbjöd gymnasiebiblioteket i Göteborg stadens borgare att stödja biblioteket genom subscription. Men inte ens i denna typiska borgarstad lyckades samarbetet. 1765 måste bibliotekarien anmäla till borgarna "såga sig aldrig hava tid att läsa böcker och allra minst sedan de väl veta att nu finnes föga andra än sådana som dem intet roa och de intet förstå".

Vanligare är emellertid att borgare och politiker av den nya medelklassen, sedan upplysningstiden i någon mån befriade från sin oreflekterade vördnad för lärdomen, kräver att de vetenskapliga biblioteken öppnas för "folket". Sådana krav ställdes ibland under 1800-talet av liberala oppositionsmän på universitetsbiblioteken och Kungliga biblioteket. Det är i linje därmed som den unge Strindberg 1874 i en tidningsartikel kallar KB "den förnämsta folkkupffostringsanstalten". Kraven på demokratisering kunde också gälla de ärevördiga stifts- och gymnasiebiblioteken. Av dessa blev småningom också fyra utsedda till skolors landsbibliotek, med både lärda och populära uppgifter. De har nyligen kommunaliserats och därmed irangerats bland den nya tidens public libraries. För de stora lärda biblioteken måste kravet däremot sägas vara orealistiskt. Dessas utveckling gick tvärtom mot det renodlat vetenskapliga hållet. Först med det hela samhällets behov omfattande informationsnät som är tänkt att förverkligas under 1980-talet kan de vetenskapliga och populära bibliotekssystemen sägas växa samman. De lärda bibliotekarierna under 1800-talet tycks också ha protesterat mot de sporadiska försöken att demokratisera deras institution som föremål. Strindberg beskriver en sådan protest, ett sabotage, i medeltida förklädnad men säkert byggt på

hans erfarenheter från KB i Stockholm, i novellen På gott och ont i Svenska öden och äventyr. Den utkom 1882-83, något år efter det Strindberg visligen lämnat KB.

UPPLYSNINGENS OCH LIBERALISMENS BIBLIOTEK FÖR MEDELKLASSEN - LÄSE-SÄLLSKAP OCH KOMMERSIELLA LÄNEBIBLIOTEK

Kombinationen av lärt och olärt bibliotek var sålunda undantag. Normalt löste borgerskapet, den nya medelklassen, sina behov av bibliotek på sitt eget sätt. Ty medan ännu långt in på 1800-talet allmogem fann sig i att få sin bokförsörjning reglerad uppifrån, som en knapp tilldelning av uppbyggelse och samfundsnnytta, så skapade medelklassen redan från början av 1700-talet sina egna institutioner för information och litterär upplevelse. Och de institutionerna fungerade bättre och visade sig mer utvecklingsdugliga än de som samhället berett för de lägre klasserna. De kan delas upp i två grupper, som i England, deras hemland, kallades social libraries och commercial eller circulating libraries. Den vanliga svenska termen är "läsesällskap" respektive "lånebibliotek". Jag kommer här, för att skilja den från senare tidens folkbibliotek, ibland att kalla den senare typen kommersiella lånebibliotek.

Bägge typerna växte fram i skärningspunkten mellan den ekonomiska utvecklingen, som gav borgerskapet pengar, fritid och självförtroende, och den ideologiska, som gav det argument för sin opposition mot det rådande samhället. Mötet mellan den nya tiden och den nya publiken gav också upphov till en flod av publikationer, nya både till innehåll och form. Utgivningen av böcker ökade, och därtill kom tidningar, tidskrifter, broschyrer med inte bara lärt utan framför allt nyttigt, aktuellt och underhållande material. Bara ett fåtal människor kunde fortsätta med att köpa den ökade utgivningen för sitt privata bibliotek, och den offentliga sektorn med offentliga bibliotek var, som redan framgått, helt otillräcklig. Så slöt sig den nya medelklassen samman i nya former av föreningar för att

läsa och diskutera - redan detta var ett brott mot traditionen, som ju band människor inom vissa av stat, religion och näringsliv givna grupper.

Läsesällskapets begynnelse var spontan. Affärsmän, ämbetsmän, relativt sekulariserade präster, utövare av fria yrken som läkare och jurister, godsägare och brukspatroner i trakten, kunde samlas i ett värdshus eller en klubb för att över bågaren, pipan och kaffekoppen - det är kaffehusets tid - sätta sig in i den politiska och ekonomiska situationen. För att organisera tillgången på informationsstoff bildade man en förening som valde och för gemensamma sammanskott köpte böcker och tidningar och svarade för utlåningen. Ur samlingen av trycksaker växte ett bibliotek, som kunde bli rätt allsidigt, eftersom inköpspraxis snart växte ut över det för tillfället aktuella. Det behöll dock sin tyngdpunkt i det ideologiskt och politiskt intressanta, ofta i radikal riktning. Åtskilliga av de tankar som förverkligades i Franska revolutionen och i 1800-talets liberala reformer har säkert väckts och utformats i läsesällskapen. Dessas medlemmar var bara ett fåtal, och deras måttbara verkan är obetydlig, men medlemmarna var folk av vikt, och effekten har spritt sig vida. Detta gäller särskilt om den berömda "juntan", som den amerikanska typografen Benjamin Franklin, sedan känd som diplomat, frihetskämpe och uppfinnare av åskledaren, år 1732 grundade bland småborgerliga vänner - dess rekrytering skiljer sig alltså från de europeiska sällskapens - och som även omfattade ett bibliotek.

Läsesällskapen hade hunnit till Sverige under slutet av 1700-talet, och de florerade framförallt under början av 1800-talet, sedan Gustav IV Adolfs hårda regemente lossnat. Särskilt välkända är läsesällskapet i Karlskrona och än mer det i Uppsala, som var den litterära basen för den som rabulistisk ansedd Juntan under 1700-talets sista år - sitt namn har den väl hämtat från Franklins institution. Men sällskap med olika benämningar för inhämtande av information genom gemensamma bibliotek fanns i de flesta städer och större orter där det bodde tillräckligt

många människor med ambitioner att följa med sin tid. Även på landet kunde de finnas i form av ambulerande boksamlingar eller bokpaket.

Även om vi sällan kan påvisa ett direkt samband, så har läsesällskapen funktionella motsvarigheter i senare tid. En sådan, med helt annorlunda rekryteringsbas, är folkrörelsens bibliotek från början av vårt sekel, grundade även de av enskilda som bas för information och diskussion på områden där samhället inte gav någon hjälp. Våra dagars bokkaféer, som ju både är ideologiskt betingade informationscentra och sociala centra, likaså. Också våra folkbibliotek har tagit upp en del av läsesällskapens funktion genom sina tidningsläsrum och sitt utbud av aktuell information.

Det kommersiella lånebiblioteket växte också upp under 1700-talet i samband med den nya samhällsklassen med nya attityder, behov och vanor. Medan läsesällskapet var en intresseförening, stod det kommersiella lånebiblioteket i princip öppet för alla som kunde betala för sina lån - redan detta innebar givetvis en ekonomisk och social begränsning. I realiteten kom det att betjäna medelklassen, med tiden allt mer den lägre medelklassen. En typisk användare är kvinnan, som nu börjar bli läskunnig. Men bokbeståndet fick också en bredare inriktning än läsesällskapets. Lånebiblioteket måste ju som en kommersiell inrättning foga sig efter kundernas önskemål, och karaktéristisk för dess verksamhet blev underhållning, framför allt den nya litteraturgenren romanen. I själva verket är dessa lånebibliotek förutsättningen för den myckna romanläsningen under 1800-talets första hälft, både den romanska skräckromanen vid dess början och den realistiska samhällsskildrande vid dess mitt. Och eftersom romanläsning oftast hade dåligt anseende, som inkörsporten till lättja, verklighetsflykt och moraliskt fördärv, så sjönk lånebibliotekets status rätt snabbt. Därtill bidrog dessutom att det ofta drevs under synnerligen påvra förhållanden, och kanske också att dess bild tekniskt av bildningsaristokrater utan litteraturhistoriskt perspektiv.

Litteraturen är rik på skildringar av denna typ av bibliotek, nästan alltid nedlåtande och förlöjligande. Typisk är den tyske nyromantikern Heinrich von Kleist: biblioteket i den tyska småstad han besöker består av idel riddarromaner, "sådana med spöken till höger, utan spöken till vänster". Även i vårt land är bilden av de kommersiella lånebiblioteken negativ. Frun i huset, ivrig läsare av dess romaner, skäms att själv gå dit, hon skickar sin piga. Ordet biblioteksroman blir gärna liktydigt med en verklighetsflyende, romaneskroman, illa skriven och dessutom i smutsigt och trasigt yttre skick.

Folkbiblioteken kring sekelskiftet var också angelägna att hålla gränsen skarp mot det smakfördärvande kommersiella biblioteket. Och när kommunbiblioteken efter biblioteksreformerna 1912 och 1930 förde sin kamp för att erkännas som moderna kvalitetsinriktade institutioner, så måste de också kämpa mot en syn på folkbiblioteket som en tarvlig förströelseinrättning, en syn som bl a härstammade från de gamla lånebiblioteken.

Ändå hade dessa lånebibliotek åtminstone i början av sin utveckling ambitioner. De var då gärna knutna till bokhandeln – bokmarknaden i Sverige var länge otillräcklig för att kunna leva enbart på försäljning – och efter som bokhandeln av tradition var en kulturinstitution, måste den upprätthålla standarden även på låneavdelningen. Men vi har också rörande exempel på det pedagogiska nitet hos de fattiga änkor och mamseller vilka hade som födkrok att mot en avgift låna ut böcker i svenska småstäder. Och naturligtvis hade de kommersiella lånebiblioteken också en positiv betydelse genom att de spred litterär kultur bland de många av medelklassen som inte rädde med att betala tidens dyra böcker men väl med att betala en slant för att låna. Där emot hade knappast arbetarpubliken råd ens med det. För den var in på 1900-talet den fromma traktaten, det tarvliga skillingtrycket och den grälla kolportageromanen den mest åtkomliga läsningen.

Utan försäljningen till lånebiblioteken skulle dessutom det tidiga 1800-talets realistiska roman av Dickens, Brontë, Thackeray och

Eliot inte kunnat utvecklas. I vårt land bidrog dessa bibliotek väsentligt till en marknad för Almqvist, Fredrika Bremer, Emilie Flygare-Carlén, August Blanche och Viktor Rydberg. Ja, det anses t o m att lånebibliotekens speciella krav inverkat på den nya romanens innehåll, stil och yttre utformning. Och 80- och 90-talets litterära genombrott skulle väl knappast nått ut till en större publik, om inte Stockholm, Köpenhamn och Kristiania haft "läsesalonger" och andra lite finare lånebibliotek, där en intellektuell läsekrets kunde följa med sin tids litteratur. Billigt var det inte: årsavgiften i Stockholms läsesalong var omkr 1910 20 kr, vilket motsvarade en dryg veckolön för en grovarbetsre.

De kommersiella lånebiblioteken lever alltså jämt med fullt liv i Tyskland och Frankrike, där folkbiblioteken är svaga. I sitt gamla stamland, England, blomstrade de fram till mellankrigstiden. Sverige har väl kvar några få rester som leverantörer av underhållning och aktuella bestsellers i storstäderna. Denna uppgift har eljest i sanerad form övertagits av folkbiblioteken och under det senaste decenniet av TV.

LIBERALISMENS SOCKEN- BIBLIOTEK – FILANTROPI – FÖREBYGGGA REVOLUTION – "LÄSNING FÖR FOLKET" – STAG- NATION

Man skulle tro att Franska revolutionens krav på frihet skulle gälla även frihet till kunskap och därför främja uppkomsten av folkbibliotek. Under åren omkring 1790 byggde man också i Frankrike upp en plan för en storartad biblioteksorganisation, som under central ledning skulle omfatta hela landet och alla biblioteksbehov, från de vetenskapliga till de populära. Den skulle bygga på kyrkans och aristokraternas konfiskerade samlingar och den skulle ha blivit världens första riksomfattande biblioteks nät, med en efterföljare först i det nät som Lenin konstruerade för den nya Sovjetstaten och som blivit mönster för den socialistiska världen. Den franska planen blev emellertid aldrig utförd. Förhåll-

andena i landet var för oroliga och planen för orealistisk, den saknade också förankring i en bred folkbildning. Även på detta område stannade revolutionen vid att främja medelklassen, inte de lägre klasserna. Än i dag är Frankrike ett efterblivet land ifråga om folkbibliotek.

Men Revolutionen fick betydelse för folkbiblioteken genom de impulser den gav till 1800-talets liberalism. Sin bästa grogrund hade biblioteksrörelsen också i de länder där liberalismen var starkast. Det var främst i England, där den mötte en utvecklad industrialism, en stark medelklass och en pragmatisk tradition, allt goda förutsättningar för biblioteken. Där utbildades under 1800-talets första hälft en rad folkbildnings-institutioner: söndagsskolor, föreläsningssanstalter, utgivning av folkskrifter samt folkbibliotek. Ett märkesår var 1849, då parlamentet antog en lag som medgav rätt för städerna att ta ut en särskild skatt för bibliotek. Summan var obetydlig, och det dröjde länge innan städerna i större antal utnyttjade lagen. Men det var ett viktigt principbeslut: folkbiblioteken hade därmed accepterats som lydande under offentligt ansvar.

Biblioteken hörde hemma inte bara i framstegsvänliga liberalers program. Även de konservativa kunde se sitt intresse i att främja dem. Genom biblioteken höjde man de lägre klassernas andliga och yrkesmässiga nivå, man gjorde dem bättre skickade att ta del i samhällets ledning, och man motverkade lättja, onykterhet och brottslighet. Men man förebyggde också radikala omstörtningar och länkade in folks intresse och aktivitet på för samhället mer sympatiska vägar. Biblioteken sågs även som medel mot läsning av romaner, med deras fördärvliga moraliska och sociala verkningar, och de ansågs göra människor kritiska mot sekternas religiösa och de radikala tidningarnas politiska villoläror.

I USA tillkom ytterligare skäl, vilka där åstadkom den s k public library-idén, som skulle göra epok och bli kärnan i all världens folkbiblioteks-rörelse. För att skola miljonerna av vuxna, intelligenta, självmedvetna invandrare, behövdes välutrustade bibliotek

med hög status, "universitet för folket". Och dessa amerikanska bibliotek kunde utvecklas fritt, eftersom de inte som i Europa behövde konkurrera med någon lärd biblioteks-tradition. Slutligen hade man i det nya landet lärt sig hysa respekt för kunskapen som medel till framgång. Det lockade självklara miljonärer – ofta själigen brutala gåpåare – att donera till bildningsinstitutioner, som därmed fick resurser helt utopiska för Europas bibliotek. En av dessa magnater, den skotskfödde A Carnegie, utvecklade sitt mecenatskap till ett välorganiserat stöd även åt sitt brittiska hemlands bibliotek.

I Sverige gick, som man kan vänta sig, utvecklingen parallellt, med den skillnad i snabbhet och format som vår efterblivenhet och fattigdom framtvang. Mot slutet växte fram sockenbibliotek, även hos oss burna av såväl den positiva som den negativa reaktionen efter Revolutionen. Att utvecklingen inte kunde ledas av dem som biblioteken var avsedda för, bönderna och småfolket, är klart. Dessa grupper var möjligen läskunniga i teknisk mening, men de hade sällan tillfälle eller anledning att odla sin färdighet. Deras arbetstid var 12–14 timmar eller mer, bostäderna var trånga och svåra att hålla varma, länge saknades fönster och annat lyse än den öppna härden. Men mest brast det i tradition och motivering för läsning. Ingen väntade sig att bönder och arbetare skulle läsa böcker, snarare var sådant illa sett. Läsning diskuterades inte i deras miljö och hjälpte dem inte i någon karriär. Man var alltså fortfarande beroende av initiativ från framstegsvänliga ståndspersoner: präster, ämbetsmän, godsägare. Donationer spelade en stor roll. Vi har flera exempel på bybibliotek eller liknande från åren omkring 1800 eller kort därefter, skänkta av någon lokal välgörare, och ofta i form av böcker som kunde vara ganska olämpliga. Ett exempel är den serie bibliotek som godsägaren Rutger Maclean på Svaneholm i Skåne skänkte sina bönder, ett annat det "barn- och sockenbibliotek" som en bildningsintresserad präst 1800 donerade åt sin församling. Lekaryst i Småland. Det senare har ibland betecknats som det första folkbiblioteket i

Sverige. Det finns dock äldre, och alltefter-
som forskningen framskrider, kan man för-
modas hitta fler.

Något tidigare och intensivare var utveck-
lingen i våra grannländer, både i Danmark i
samband med de stora upplysningsreformer-
na på 1780- och 90-talet, och än mer i det
påfallande framstegsvänliga Norge. Från
Norge har vi t o m en förtäfflig sociologisk
undersökning av bokinnehavet under 1850-ta-
let bland fattigfolk i Kristiania. Den är utförd
av en märklig präst och folkbildare, Ejler
Sundt, och den ger en dyster bild. Från det
övriga Norden vet vi inte mycket om den
fattiga stadsbefolkningens läsmöjligheter.
Under 1700-talets sista år fick visserligen alla
tre huvudstäderna ett slags offentligt biblio-
tek, donerade i Köpenhamn av en förmögen
professor, i Kristiania av en ämbetsman och i
Stockholm av en diplomat. Både uttänings-
derna och framför allt bokbestånden visar
likväl att dessa bibliotek var avsedda bara för
de bildade stånden.

För att få en bild av de breda lagrens läsva-
nor i Sverige måste vi, så långt det är möjligt,
dra slutsatser ur biografiskt material, ur några
få bevarade bokhandelsarkiv, ur tidnings-
pressen och ur skönlitteraturen. Framför allt
är C J L Almqvists verk, genom hans kombi-
nation av nyromantikerns intresse för det
primitiva och realistens för etnografiska fak-
ta, en rik källa.

Ett tecken på en stigande värdering av
folkbiblioteken är att man började vidta cen-
trala åtgärder. En engelsk adelsman och libe-
ral politiker, H P Brougham, hade författat
en broschyr som skildrade folkbildningsar-
betet, däri även folkbibliotek av olika slag, i
hans hemland. Skriften översattes 1832 av en
ung svensk ämbetsman, F A Ewerlöf, som
studerat folkbildning i Storbritannien. Om
folkbildning, och 1833 bildades efter brittiskt
mönster "Sällskapet för spridande av nyttiga
kunskaper bland allmogen och de arbetande
klasserna". Det verkade framför allt genom
att utge seriepublikationen "Läsning för fol-
ket". Sällskapets program och seriens redi-
gering var vad det kritiska "Aftonbladet"
kallade lojal-konservativa och hade föga folk-

pare grepp.

Det är konsekvent att sockenbiblioteken
åtnjöt sympatier från de bestämmande. Säll-
skapet för spridande av nyttiga kunskaper
hade gott offentligt stöd. Läsning för folket
sändes portofritt med kronans paketpost och
anbefalldes av länsstyrelser och konsistorier.
Den delades t o m gratis ut till samtliga folk-
skolebibliotek, där den dock inte tycks ha
lästs i relation till sin stora upplaga och sin
lättåtkomlighet – den påträffas fortfarande i
många gammalt sockenbibliotek. Den ansågs
helt enkelt vara för tråkig.

1842 års folkskolestadga menade att biblio-
teken var viktiga för att hålla barnens kun-
skaper levande och ålade prästerskapet att
"uppmuntra till inrättandet och begagnandet
av sockenbibliotek och därtill tjänliga böcker
förelå". Åtskilliga präster lade också ned ett
hängivet arbete på att utveckla det nya me-
let till främjande av en världslyg och än mer
en kristlig bildning. En beskrivning från Sun-
ne prästgård visar prosten, den bekante hi-
storikern Fryxell, användande högläsningssaf-
tonen i familjekretsen till att pröva de lästa
böckernas lämplighet för sockenbiblioteket.
Och vi har gott om exempel på hur folkskol-
inspektörerna, ofta präster, enligt sin före-
skrift granskar även biblioteken och för en
hård kamp mot bönderna om anslag.

1859 fick biblioteksrollen en stöt framåt
genom att konsistorierna, på anmaning av
justitiekanslern, inventerade landets samtliga
sockenbibliotek. Åtskilliga församlingar
skyndade sig att i sista stund fullgöra sina
åligganden, och vi fick således många
100-årsjubilerande bibliotek 1959 och ären
därefter!

Samhällets uppskattning av biblioteken,
som naturligtvis ska ses mot bakgrunden av
den ringa betydelse man tillerkände dem, in-
nebar dock inte att man ville ikläda sig något
ekonomiskt ansvar för dem. Frågan om stats-
anslag för folkbiblioteken väcktes då och då i
riksdagen, men föll länge. Första gången var
1828, genom en liberal adelsman. Frågan
återkom vid 1850–51 års riksdag, väckt av en
borgare och en adelsman, av vilka den senare
t o m tänker sig obligatoriska bibliotek, och

1856–58 väcktes frågan av en bonde, den be-
kante folkbildningspionjären Per Sahlström.
Därpå vilade biblioteksfrågan ända till 1899,
1902 och 1905, då folkbildningssituationen
börjat bli väsentligt annorlunda. Det senare
året beslöt det första lilla statsbidraget. An-
ledningen till de tidigare avlagen hade varit
att man ansett folkbiblioteken som ett enskilt
och kommunalt intresse, vilket inte tillkom
staten. Så var ju också landet fram till seklets
sista decennier penningfattigt och ekono-
miskt underutvecklat, med en obetydlig
offentlig sektor.

Men den politiska opinionens låga värde-
ring av biblioteken måste också ses i sam-
band med att biblioteksidén hos oss knappast
kan sägas ha utvecklats stort sedan seklets
första årtionden. Den drevs alljämt av för-
mögna, bildade framstegsvänner för de arbe-
tande klassernas räknig. Den hade till bak-
grund det etablerade 1800-talets rådsåla för ett
allt för hastigt inträngande av nyheter. Och
den dvaldes i en atmosfär av filantropi, svår
att slita sig ur, eftersom stödet så väl behöv-
des. Det finns undantag, säkert fler än dagens
forskning känner till. Några av de "mönster-
kataloger" som utgavs, med olika ideologiska
institutioners eller grupper bokförelag för
biblioteken, röjer tonfall av ett långsamt sti-
gande frisinne. Det gäller framför allt den li-
berale skolmannen och politikern P A Silje-
ström, som på 1850-talet företog en studiere-
sa till England och USA, där det just vid
denna tid börjat lossna för folkbiblioteks-
tan. Han väckte åter debatten därom i Sveri-
ge med en uppsats i Läsning för folket och
visade i en mönsterkatalog från 1859 märkligt
progressiva åsikter. Han rekommenderade
förrörelselitteratur som historia, reseskild-
ringar och t o m romaner samt ungdomslitte-
ratur, men han reagerade också mot den
överdrivna förenklingen av stilen i böcker för
folket. Han vågade sig på en protest mot vad
som senare skulle kallas "förmynarandan".
"Vad som duger för s k bildade läsare i all-
mänhet, bör också duga för allmogemannen
och arbetaren".

Någon riktigt trovärdig bedömning av
sockenbibliotekens insats har inte gjorts och

är väl svår att göra. Men det är klart att när under 1800-talets sista decennier tidigare tyska folkgrupper allt tydligare började kräva medbestämmande och därför nödig information, så varken kunde eller ville sockenbiblioteken hjälpa till. Från slutet av 1860-talet tycks dessa förekomma allt mer sällan i diskussionen, deras utlåning sjunker, många lades ner, böckerna såldes på auktion. Mot de växande kraven svarar tvärtom allt tydligare bland sockenbiblioteken bristen på förståelse för att verksamheten ständigt måste förnyas. Sockenbiblioteken forrfår, om de överhuvud gör nyförvärv, att ensidigt inköpa uppbyggig, moralisk och praktisk litteratur. Den politiska och religiösa debatlitteraturen som utkom särskilt under det radikala årtioåret stängs ute. Det principiella underkännandet av underhållande skönlitteratur får väl ge vika, men man accepterar bara okontroversiell sådan. Typiska för det skönlitterära beståndet i det sena 1800-talets sockenbibliotek är, utom klassiker som Tegnér och Runeberg, namn som Pehr Thomasson, Marie Sophie Schwartz, Onkel Adam, Blanche, Topelius, Starbäck, Flygare-Carlén, Sigurd, J O Åberg, av översatta författare Victor Hugo, Dumas, Walter Scott, Bulwer Lytton, ALOE. . . 80-talets radikala skönlitterära författare saknas däremot. Av Strindberg finns på sin höjd Svenska öden och äventyr. Även mot 90-talets nationalromantiker tycks man hysa misstro. Biblioteken användes således som ett led i fronten mot den nya tidens både ideologiska och estetiska brytning med traditionen. Visserligen ett mycket obetydligt led, de tilltros inga viktiga uppgifter och begär inga sådana. Det står inte mycket strid om dem, och de har inget anseende. När den unge radikale författaren Karl Erik Forsslund 1903 ville grunda ett bibliotek i sin hemort Ludvika, fann han det meningslöst att försöka bygga på sockenbiblioteket, som dock fanns, skött av barnmorskan. "Ett par tre hundra gamla luntor som ingen gitte läsa. Vanskött och kringspritt för väder och vind, något som det ock framgent torde förblifva."

Bildningsentusiaster från den nya tiden, som Ellen Key och Gurli Linder, tycks inte

heller ha räknat med sockenbiblioteken. Folkrorelsefolket, både nykterhetsrörelsens och arbetarrörelsens, ser stundom ner på dem för deras låga kvalitet. När de, inte allt för ofta, omtalas i de biblioteksminnen som Bibliotekshögskolans studenter upptecknat, är det som rätt passiva, ibland förlegade och kanske lite löjliga institutioner. Det är från rörelsebiblioteken som impulserna kommer. Det är därför paradoxalt att just de stagnerade sockenbiblioteken skulle vara den institutionella kärnan för det moderna folkbiblioteksväsendets framväxt alltsedan 1910-talet. Men så krävdes också en kraftig injektion utifrån, från den amerikanska library-idén.

BILDNINGSCIRKLAR OCH ARBETARFÖRENINGAR – PATRIARKALISKA FÖRETAGSBIBLIOTEK

Även om de tidiga folkbibliotek som vi känner till oftast har sin plats på den samhällsbevarande sidan, så saknas det inte sådana vilka grundats som stöd för de radikala idéerna. Omkring revolutionerna 1830 och 1848 växte det upp bibliotek i industriländerna. Sålunda bland chartisterna i England, vilka var missnöjda med de filantropiska eller eljest samhällsstyrda bibliotek som stod till arbetarnas förfogande. Chartisbiblioteken blev visserligen inte långlivade, av brist på pengar och organisation.

Det är väl möjligt att även i Sverige arbetare före den egentliga arbetarrörelsens begynnelse försökte bygga upp egna bibliotek i någon form. Men de har då varit så obetydliga att de sällan ens förmått låta sig dokumenteras, och de som vi känner till har oftast mycket snart lätit sig ersättas av på ytan besläktade liberala bildningsrörelser. Så bildade vår äldsta fackförening, typografernas, redan 1846 ett bibliotek som är till vissa delar bevarat. Liksom föreningen i övrigt tycks det dock mindre haft fackliga och politiska mål än främjande av allmänbildning och kamratlig samvaro.

Ungefär samtida är sådana institutioner som bildningscirkel och arbetarföreningar – terminologien är något vacklande och kan in-

te alltid tas som utgångspunkt för att klassificera dem. De tycks väl någon gång ha grundats av arbetarna själva och drivit en bildningsverksamhet, däri även bibliotek, som försökte möta gruppens egna, självvalda intressen. I samband med den politiska oron omkring 1848 kan de vara organ för radikala, om kommunistiska idéer, visserligen på ett förvirrat och ineffektivt sätt. I varje fall övertogs de snart av samhällsbevarande, mest liberala krafter, avpolitiserades och verkade sedan som centra för förströelse och social välfärd, med lägre medelklass och arbetarnas övre skikt som den verkliga målgruppen. Och det vanligaste var säkert att de även startades av sådana välmående – eller för sin grupps bestånd oroliga – borgerliga krafter. Strindbergs vredgade karikatyr i Arbetarförbundet Nordstjernan i Röda rummet är inte särskilt orättvis.

Typens ideologiska innehåll kom således att ligga rätt nära landsbygdens sockenbibliotek. Den fortsatte 1800-talet igenom i talrika initiativ från patriarkaliska arbetsgivare i det nu alltmer industrialiserade Sverige. Ett exempel bland många är det bibliotek som teknikern och mecenaten Carl Palmstedt donerade i Eskilstuna. Det var avsett för "rättsskaffens arbetare", och dess program kan sägas vara, enligt en formulering från 1857, att sprida "gudsfruktan, dygd, sedlighet, ordentlighet, vördnad för överheten samt tillgivenhet för styresmän och mästare".

Ofta ingick biblioteket i ett helt knippe av sociala och kulturella åtgärder för de anställda: yrkesskola, själavård, försäkring, inköpsförening, föreläsningar, musikkår, amatörteater, m. m. Det är omöjligt att dra gränsen mellan arbetsgivarens idealitet och sociala ansvarskänsla och hans vilja att stänga den politiska eller fackliga verksamheten ute.

Sådana bibliotek kan vara mycket stora, som de bibliotekskedjor vilka byggts upp av franska och tyska storindustrier – t ex Kruppverken – och som kan vara fullt jämförbara med eller bättre utrustade än det kommunägda biblioteket. I Sverige möter vi typen, givetvis i liten skala, särskilt i isolerade industrisamhällen, t ex i Bergslagen och

Norrland. Här kan den vid 1900-talets början existera jämsides med ett gammalt sockenbibliotek och är väl oftast mer vitalt och frimant än detta – i en krissituation kan naturligtvis frisinet stramas till. Men bredvid ett bibliotek bildat av arbetarna själva med fackligt-politiskt syfte. Vilket som är vilket kan man inte alltid avgöra med hjälp bara av namnet: ofta måste man gå till bibliotekets huvudman, dess historia och dess bokbestånd. Det är naturligtvis det arbetarstyrda biblioteket som med störst sannolikhet håller sig med den radikala litteraturen i politik, samhällsfrågor, religion, skönlitteratur o dyl. De olika biblioteken kan också visa sig ha olika nyttjargrupper, och det kan råda aversion mellan dem. Företagets bibliotek kan frekventeras av lägre tjänstemän – knappast av högre, dessa använde på denna tid nog inte offentliga bibliotek över huvud – och arbetsledare, medan arbetarna själva anser det osolidariskt att besöka det. Det finns exempel på att storstrejken 1909 skärpte motsättningsar-

na. Sockenbiblioteken, i all sin obetydlighet representanter för det offentliga bokliga service, visade således under 1800-talets slut allt tydligare sin oförmåga eller ovilja att ta itu med den nya tidens problem. De patriarkaliska donationsbiblioteken vid företagen var lika litet ägnade att möta behoven. Vid sidan om de båda växte det emellertid upp hjälpan- de krafter. Det var – ofta i samverkan men ibland i misstro och fejd sinsemellan – dels samhällsintresserade akademikergrupper och dels de uppväxande folkrörelserna.

UNIVERSITETEN OCH FOLKBILDNINGEN – ARBETARINSTITUTEN – FOLKBILDNINGSFÖRBUNDET – VERDANDI OCH HEIMDAL

1870- och 80-talets radikala idéer uppstod framför allt vid universiteten. I motsats till romantikens akademikertyp erkände en ny generation av studenter och yngre akademiker allt oftare ett samhällsansvar. Ledande professorer både i Uppsala – som filologerna Adolf Noreen och J A Lundell och histori-

kern Harald Hjärne – och i Lund – filosofen Hans Larsson och läkaren Seved Ribbing – ägnade sig efter engelsk förebild åt s k university extension. I opposition mot det bestående samhället och inte sällan med risk för sin karriär slöt man sig samman i föreningar för att diskutera aktuella problem och arbeta för konkreta mål, stundom i personlig kontakt med arbetare. Som intellektuella blev det naturligt att man särskilt ägnade sig åt folkbildning. Sådan aktivitet hörde väl mest hemma till vänster – dock var den mycket aktiva studentföreningen Heimdal en högerorganisation. Visserligen måste man ofta balansera försiktigt för att få samhällets stöd, vilket ibland resulterade i angrepp från båda sidor. Detta gäller i hög grad pionjärorganisationen Stockholms arbetarinstitut, vilket grundades 1880 med läkaren Anton Nyström, en den unga naturvetenskapens och positivismens man, som ledare. Institutet kritiserades från högerhåll för politisk rabulism och ateism, som ”en av härdarna för den andliga pestmitta som drar förhärjande fram över vårt folk”, och Stockholms stad vägrade anslag. Det var då den unge Hjalmar Branting själv donerade motsvarande summa. Men även från vänster mötte man kritik. Institutet hyllade den kulturhumanistiska åsikten att fattigdomen skulle avskaffas genom utbildning. ”Vi skola sätta böcker i händerna på folket och önska se våra arbetarbröder fylla sina hjärnor med kunskaper och ädla tankar för att därmed ernå sina rättigheter och bli mäktiga att fylla sina plikter.” Den unga socialdemokratin protesterade genom att påminna om ”magfrågan”: arbetarnas bildning måste i första hand hjälpa dem att lösa sina ekonomiska problem, och därtill gagnade inte Arbetarinstitutets neutrala ”positivism”. Tonen var stundom mycket från: Arbetarinstitutet är endast överklassinstitutioner. dressyranstalter med tydligt uttalat syfte mål att genom en särskild preparerad katederbildning döda arbetarnas självständighet och känsla och uppföstra dem till ännu lydigare löns-lavar under en i besittningen av sina kapitaler och privilegier tryggad överklass.”

Stockholms arbetarinstitut ägnade sig

framför allt åt föreläsningar, men det byggde även upp ett offentligt referensbibliotek av facklitteratur. Dess många efterföljare i landsorten åtog sig inte sällan också biblioteksfrågan på orten. Liksom stockholmsinstitutets var även deras politik reformvänlig inom samhällets ram, och styrelsens sammansättning liksom bokbeståndet tyder på att deras verkliga miljö var medelklassen, särskilt den lägre. Framför allt i medelstora och mindre orter tycks de dock utan märkbara spänningar ha fungerat tämligen väl även som arbetarklassens bibliotek, och deras betydelse för arbetarnas allmänbildning får inte för-ringas. I flera fall är det det lokala arbetar-institutets bibliotek som utgör länken mellan ett hänsomnat sockenbibliotek och ett modernt stadsbibliotek.

Om arbetarinstitutet kan sägas bygga på 80-talets naturvetenskapliga ideologi, så motsvarar Folkbildningsförbundet, bildat 1903 genom sammanslagning av de äldre Föreningen för folkbibliotek och läsestugor samt Centralföreningen för populärvetenskapliga föreläsningar, 90-talets och sekelskiftets anda. Dess ledare var också en naturvetare, medicine professorn Knut Kjellberg, men dess – och Kjellbergs egen – ideologi var en bred humanistisk kulturoptimism med estetiska inslag. Flera av tidens kulturpersonligheter stödde det som föreläsare eller på annat sätt: prins Eugen, Ellen Key, konstpedagogen Carl G Laurin, socialvårdsorganisatören Axel Hirsch, konstnären Nils Kreuger tecknade förbundets exlibris, Zorn ritade dess biblioteksmöbler. Folkbildning blev en kulturell radikal manifestation, med en bredd från Ellen Keys föreläsningar, kanske mer besökta av medelklassdamer än av arbetare, till Axel Hirschs lärum, som även hade en bit-tert nödvändig uppgift som värmestugor. Politiskt var man alltiämt liberal reformistisk, och man hade flera personliga kontakter med Stockholms arbetarinstitut.

Genom att ge underklassen bildning – naturligtvis efter de traditionella intelligensaristokratiska idealen – skulle man utjämna de sociala olikheterna och lösa problemen i samförstånd. Vår tid har lätt för att beskyllda en

sådan bildningspolitik för naivitet eller för hyckleri, men vi måste erkänna att den i sin tid och sin miljö snarast var radikal. Och den verkade stundom under motstånd från ett mäktigt etablissemang, i flera fall med stora personliga uppoffringar. Folkbildningsförbundet arrangerade liksom Arbetarinstitutet föreläsningar, men det drev också biblioteksverksamhet. De olika stadsdelarna i Stockholm försågs med lärum och lånesamlingar. Arbetet skedde i nära kontakt med stadens socialvård – det är karakteristiskt att folkbiblioteksverksamhetens första tidskrift, Folkbiblioteksbladet, 1903–11, begynte som en avdelning av Sociala tidskrift – och fick utan tvivel själv prägeln av socialvård. Bibliotekspolitiken anpassades efter en publik med svagt utvecklade läsvanor, och det var som ett undantag man anställde en mer kvalificerad bland personalen, emedan ”det kunde vara av intresse att pröva lämpligheten av att ha en förståndarinna stående på en högre bildningsnivå.” Så utsattes också förbundets bibliotek för kritik inte bara från sparsamma kommunala myndigheter utan även från unga folkbildare med en djärvare syn på biblioteket som demokratiskt organ. Sedan Valfrid Palmgren lärt känna den amerikanska public library-idén, bekrigade hon hänsynslöst Folkbildningsförbundets biblioteksolitik, som hon ansåg stå i vägen för utvecklingen. Eftervärlden måste nog konstatera att hon hade rätt. Om hon inte hade vunnit striden, hade vårt biblioteksväsen väl ännu en tid dröjt kvar i den pedagogiska filantropi som band de tyska folkbiblioteken i stagnation. Men hennes kritik måste ha känts bitter för de idealistiska och om det verkliga läget i folkdupet erfarna medarbetarna i förbundet.

Folkbildningsförbundet verkade dessutom genom att utge mönsterkataloger för landsortsbibliotekens inköp, vari röjdes ett större frisinne än i de flesta äldre dylika förteckningar. Man ställde också samman vandringsbibliotek som lånades ut i landet – det var ett sådant som Vilhelm Moberg beställde, då han i brist på fler lästresserade i den småländska byn antecknade de döda på kyrkogården som låntagare. Förbundet visade

också sin aktivitet genom att delta i kampanjen mot skräplitteraturen 1909.

Studentföreningen Verdandi, stiftad av Uppsala-studenten 1882, var klart vänsterorienterad. Karl Staaff, som var en av dess grundare, föreskrev t o m att i dess bekanta skriftserie ”intet ämne fick undvikas som alltför brännande”, och dess mönsterkatalog säger sig vilja motarbeta ”de strävanden efter ofarlig folklupplysning som i vissa kretsar gör sig gällande”. Det sista kan innebära en protest både mot Arbetarinstitutet och mot den alltiämt existerande Läsnings för folket. Så var också Verdandi illa sett av det etablerade samhället, och det finns flera exempel på att verdandister – flera av det demokratiska genombrottets män hörde dit – motarbetades i sin karriär.

För eftervärlden har Verdandi blivit mest bekant för sin småskriftsserie, vars röda – icke utan avsikt? – omslag med Carl Larssons teckning visar den formordiska normen för läsande för moderna arbetare. I flera årtionden bidrog de billiga häftena av framstående författare till att fylla bibliotekens behov av vederhäftig information särskilt i kontroversiella ämnen: utvecklingslära, befolkningsstatistik, arbetarrörelse. Men också sådana nya ämnen som litteratur- och konsthistoria öppnades där för en bred publik. Viktigare för samtiden var väl dock föreningens offentliga diskussioner i brännande ämnen. Flera av sekelslutets tidsskapande idéer presenterades och ventilerades först i Verdandi, ibland i en rätt tumultuariär atmosfär. En särskild arbetsgrupp, ledd av botanisten Oscar Borge, sedan grundare och ledare av Arbetsarrörelsens arkiv, specialiserade sig, på fritid och utan ersättning, på folkbiblioteksarbetet. Man grundade ett arbetarbibliotek i Uppsala, i samarbete med arbetarrörelsen där, man distribuerade vandringsbibliotek, och man ställde samman mönsterkataloger med utvalda, för ändamålet prissnedsatta böcker. Katalogernas urval röjer en tolerant vänsterorientering, och den inköpscentral som var knuten därtill utnyttjades flitigt och förtoen-defullt av de nystartade folkrörelsebiblioteken med deras i litteraturen osäkra ledning.

Folkförelser eller i varje fall folkrörelsebibliotek brukar räknas som en speciellt svensk företeelse. Det är intressant att denna bibliotekstyp i stort sett är främmande för biblio-

Att frikyrkligheten, med sina lagrotsande konventiklar och sina kolportörer som spred traktater och sångböcker, haft en våldig betydelse för demokratisk ambition och skolning och för läskunnigheten bland de eftersatta i samhället, är oomtvisteligt. Förmodligen kan frikyrkokörsamlingarnas betydelse för folkbildningsarbetet väl jämföras med sockenbibliotekens, som ju startades delvis för att

och världsfrånvändhet hämmade profan läsning, särskilt av skönlitteratur. Deras inställning till biblioteksverksamhet – som emellertid är föga känd – förefaller ambivalent. Frikyrkofolket bildade utan tvivel många egna bibliotek, men de tycks ha varit små och ensidigt sammansatta. Dessutom var de isolerade. Först i samband med tillkomsten av Frikyrkliga studieförbundet 1947 sökte man status som folkbildningsorgan och kontakt

med övriga bildningsförbund. Då var rörelsebibliotekens tid redan på väg att passera.

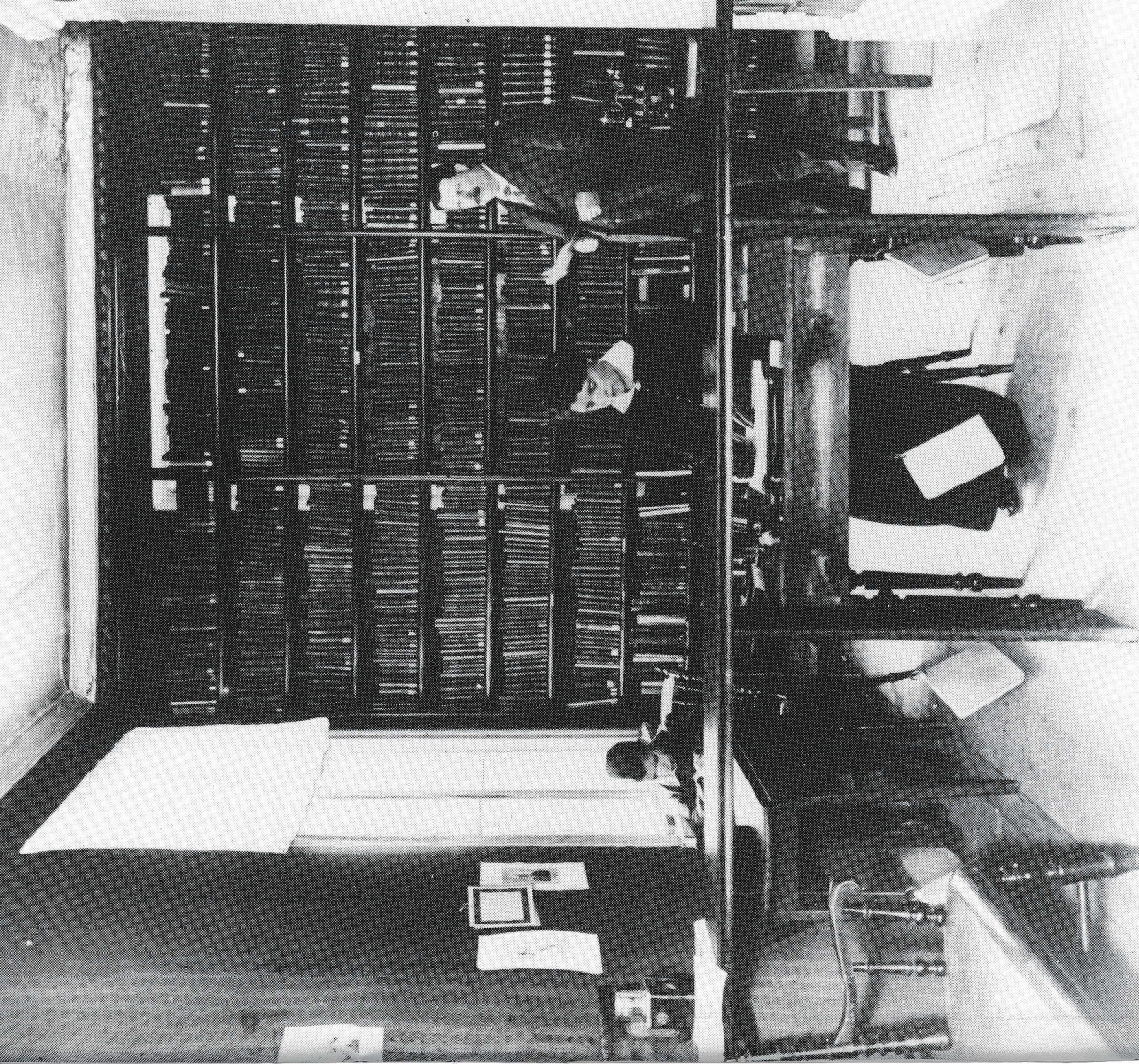
Nytkerhetsfolket upptäckte snart att för att påverka samhället och behålla sina adepter måste man vidga sitt ursprungliga snävt nytkerhetspolitiska program. Logerna blev centra för medborgarbildning, som skulle göra medlemmarna kompetenta att verka i styrelser och nämnder, men de blev också centra för en kulturerad samvaro, som gradvis reformerade de tidigare råa livsformerna. Logemötena inramades med sång, deklamation, föredrag, bokreferat och boksamtal, amatörteater samt, undantagsvis och med tvekan, dans. Antologier utgavs med dikter för uppläsning. Många av en äldre generation har genom logen lärt känna Topelius Vintergatan, Rydbergs Kantat och Dexippus, Snöilskys En sovereign och Frödings Äktenskapsfrågan och Bergslags troll.

Härur växte fram tidigare okända behov av och former för studier och ett krav på litteratur, som inte kunde fyllas av det lokala sockenbiblioteket – om detta överhuvud levde kvar. Dels rådde det ofta sociala eller ideologiska motsättningar mellan sockenbibliotekets ledning: prästen och andra ståndspersoner, och småfolket som dominerade i logen. Dels saknade och t o m misstrodde sockenbiblioteket för det mesta den litteratur som det bildningshungliga nytkerhetsfolket behövde: samhällskunskap, föreningskunskap, svenska språket, modern svensk skönlitteratur. Nytkerhetsfolket var i princip positivt till samhälle och religion, även om med tiden ur den svenska storlogen av IOGT bröts ut inte bara den speciellt svenska National Templar Orden (NTO) och den uttalat kristna organisationen Sveriges Blåbandsförening (SBF), utan även den politiskt och religiöst radikala Nytkerhets Orden Verdandi (NOV). Gemensamt för dem alla var emellertid deras ställning på tvärs av den etablerade samhällsbyggnaden, deras rekrytering bland småfolk och deras krav på medbestämmande. Så kom rörelsen att ses som i stort sett en opposition, vilken det bildade lokala etablissemanget länge såg med något av nedlåtande, fruktan eller irritation. Sin politiska hemvist

hade också nytkerhetsfolket oftast till vänster, bland liberaler eller socialdemokrater. Dess internationellt stora namn, seminariektorn med folkbildning som specialitet Oscar Olsson "med skägget" – i riksdagen hade han en namn utan skägg – var således framstående socialdemokrat. Det var han som utvecklade den särskilda studiemetod vilken logerna i brist på skolade lärare måste skapa, studiecirkele. Denna lär ha sina anor både i filosofiprofessorn Hans Larssons – tidigare folkhögskolelärare och livet ut intresserad av folkbildning – akademiska seminarier, vänkretsen Fritt ur hjärtat i Rydbergs Vapensmeden och t o m Platons dialoger, men den förverkligades 1902 i IOGT-logen Lugnet i Lund. Studiecirkele är ett inte alltför vanligt exempel på en kulturföreteelse som spritt sig från lägre samhällsskikt till högre: den skulle på några årtionden erövra hela det svenska folkbildningsarbetet, också det som hör hemma i de högre samhällslagren, ge impulser även åt den reguljära skolundervisningen och bli ett av de få svenska bidragen till världskulturen.

Cirkele bestod ju av vuxna och ville undvika den auktoritära skolprägel. Undervisningen ägde som bekant ofta rum i en skolsal, men det var en nödlösning, hellre skulle den försiggå i hemmet – märk termen studiehem! – och den sociala samvaron var viktig – man fick inte försumma det gemensamma kaffet. Lärare skulle man helst inte ha, utan undervisningen skedde i form av en jämlik diskussion kring en bok som refererades av medlemmarna efter tur. Boken skulle inte vara en bearbetad skolbok utan tillhöra den "verkliga" litteraturen. Målet var inte i första hand att ge kunskaper utan att, med Oscar Olssons lite svajiga språk, "skapa möjligheter att under fria och tvångslösa former samla folkets breda lager omkring allmänt medborgertliga och kulturella intressen, således en allmän folkstämning av andlig vakenhet för tidens sociala och kulturella uppgifter". Därmed skulle man dela upp nationen i "kulturella umgänges- och kamratlag kring boken".

De böcker som behövdes ägde sockenbiblioteket väl oftast inte och ville och kunde

Ovan:
Arbetsbibliotek i Stockholm.
Bild: Arbetsrörelsens arkiv.

Nästa uppslag:
Arbetsbibliotek i Stockholm. Stadsbud med vandringsbibliotek, ca 1910.
Bild: Arbetsrörelsens arkiv.

inte skaffa. Så fick cirkelmedlemmarna själva köpa dem, och regel blev att man efter kursens slut överlämnade dem till cirkeln. Grunden till studiecirkelebiblioteket var lagd. Inte underligt att den ideologiska entusiasmen och kamratlojaliteten ofta skapade ett studieklimat av kvalitet och ett motsvarande bibliotek.

De tidiga logebiblioteken, som förresten vägledades och kontrollerades av en strikt central organisation, fick också ett annorlunda bokbestånd än sockenbiblioteken. De blev mer levande och aktuella och gick betydligt längre i frisinne. Men det var inte heller märkvärdigt, om entusiasmen gärna stannade inom gruppen och om logen hade svårt att, som det senare skulle krävas som motprestation för statsbidrag, öppna biblioteket för utomstående. Åtskilligt av cenakelanda levde kvar både inom logen och i den allmänna opinionen om denna, och den kunde i praktiken utestänga de icke-logeanslutna från att använda biblioteket.

Arbetrörelsens bibliotek hade en ännu svårare start än nykterhetsrörelsens. Deras miljö var fattigare, mothålllet från samhället starkare, dessutom hade de inte riktigt som de hierarkiskt uppbyggda logerna stödet av en sammanhållande organisation – som sådan fungerade först Socialdemokratiska ungdomsförbundet, medan ABF tillkom först 1912.

Arbetrörelsens bibliotek växte upp ur kamratkretsar, diskussionsgrupper, ungdomsklubbar, arbetarkommuner, fackföreningar. Några ungdomar, fler pojkar än flickor, kunde samlas på lördagskvällen eller söndagen, efter en arbetsvecka om 60 timmar eller mer, för att treva sig fram mot kunskap och kultur. Av sockenbiblioteket hade de ännu mindre hjälp än nykterhetsfolket. Även de måste bygga upp sin egen boksamling, som blev gruppens samlingspunkt och enda egendom. Anslag kunde man få från fackföreningar på orten, och böckerna köptes, efter långa diskussioner inom gruppen eller diktatoriskt av bibliotekarien, från rörelsens egna förlag, vid besökande agitators bokbord eller efter studentföreningen Verdandis och

andra centrala organisationers förteckningar över rabatterade antikvariatböcker. Och naturligtvis fick man gåvor, av brokigt innehåll, som för eftervärlden förrycker helhetsintrycket av vad man egentligen siktade efter.

Likväl finns det en ideologisk medelproportional i arbetarbiblioteken, tydligare än i nykterhetsbiblioteken. Man ska inte förden skul vänta sig alltför strikta gränser mellan de bägge rörelsernas bibliotek. Det finns ofta överlappningar mellan dem; de bägge rörelserna samarbetade också ofta.

Ett viktigt tema i arbetarbibliotekens historia är visserligen den från Palms och Brantings tid nedärvda tvisten, om de skulle stödja arbetarnas allmänmänniska utveckling – det var Richard Sänders, Erik Hedéns och Gunnar Hirdmans linje, och den skulle i stort sett sega i ABF och Brunnsvik – eller främja en egen nyskapad arbetarkultur – det var vänsteroppositionens, Ture Nermans och Nils Flygs linje. Den senare linjen förlorade; i vad mån den lämnat spår efter sig i bokurvalet i enstaka ABF-bibliotek eller rentav i vänstersocialistiska utbrytarbibliotek borde undersökas. Hur som helst är det klart att ABF-biblioteken som helhet orienterar sig mot litteratur som gör läsarna mer skickade att ta del i samhällets omdaning.

Inom facklitteraturen dominerar ämnen som samhällskunskap, föreningskunskap, nationalekonomi, kooperation, socialism. Sekelskiftets radikala livsåskådningsdebatt brukar vara med. Den utvecklingslära och bibelkritik som sockenbiblioteken inte ville sätta i händerna på folket, den finns ofta i arbetarbiblioteken. Humaniora är rätt vanligt, särskilt förstås om den har radikala förtecken, medan naturvetenskap är mer sällsynt – det ska då vara astronomi och naturligtvis Darwin och Haeckel. Teknik och praktiska ämnen finner man inte ofta – det skulle bli de kommunala folkbibliotekens sak att låra svenska folket reparera sitt hus och odla sin trädgård med hjälp av böcker.

Skönlitteraturen är vanlig, men i princip har den egentligen en svag ställning. Bibliotekshögskolans uppteckningar ger många exempel på arbetarveteraner som misstror fik-

tionen som onyttig verklighetsflykt, och man var inte sällan puritanskt avvisande mot 30- och 40-talets sexlitteratur. Karakteristiskt är motståndet mot Lo-Johanssons första böcker. Skönlitteraturen erkändes dock som illustration till de sociala och politiska problemen, och den motiveringen kom snart att tolkas synnerligen vitt. Strindberg finns alltid, inklusive hans mest radikala verk, och arbetarförfattarna från Martin Koch, Heden-vind-Eriksson och Dan Andersson till 30-talets autodidakter. Av översättningar är Jack London vanlig – både som social författare och äventyrsförfattare – Emile Zola, Upton Sinclair, Aakjaer, Andersen Nexö och Johan Falkberget. De stora ryssarna är typiska för ABF-biblioteken, socialisterna Gorki och Sjolochov men också Tolstoj och Dostojevskij. Av de äldre svenska författarna har man framför allt känt samhörighet med 80-talet: Geijerstam, Ernst Ahlgren och Ola Hansson – den senare utgiven på arbetarförlag. Kvalitetskraven ställdes högt. Den renlärige ABF-bibliotekarien kunde uttala sitt förakt för kollegan i kommunbiblioteket, som tillhandahöll detektivromaner och annan underhållning. Så gick också arbetarrörelsen redan 1907 i spetsen för kampanjer mot Nick Carterhäftena och kolportageromanerna – Folkbildningsförbundet kom efter först 1909. ABF skulle sedan ofta återkomma med liknande initiativ.

Men lika litet som i nykterhetsbiblioteken saknas i arbetarbiblioteken sådant som redan då måste ha betraktats som skräplitteratur, kanske inte som medveten eftergift åt publiksmaken men som olyckliga gåvor eller som inköp av en mindre boksynt biblioteksledning. Valfrid Palmgren kritiserar bistert åtskilligt i föreningsbibliotekens bestånd. Och bevarade lånejournaler förräder att man mänskligt nog lånade de böckerna. Själv August Palm förströdde sig 1888 med att låna Marlitts Damen med rubinerna från Stockholms arbetarbibliotek. De bägge Stockholmsbibliotek som John Persson och Bengt Brundin undersöker i En bok om biblioteksforskning är alltså näppeligen typiska – de ligger snarare i kvaliteten ett stycke över ge-

nomsnittet.

Både nykterhetsrörelsen och arbetarrörelsen insåg vikten av att arbeta bland barn och ungdom, och de organiserade barnloger, söndagskolor och sagostunder. Men i folkrörelsernas bibliotek står barnverksamheten i stort sett märkvärdigt svag. Man hade förstås ont om pengar och koncentrerade sig då på de generationer som var omedelbart aktuella – barnen kunde man hänvisa till skolbiblioteken. Någon roll har väl också den låga värderingen av fiktionen spelat – den framstående ledaren av Stockholms arbetarbibliotek, typografen Fredrik Nilsson, säger 1902 nedlåtande: "Pojkar och ungdom i allmänhet gilla naturligtvis ingenting annat än sagor och berättelser och främst af allt äfventyrsbildning-ar, af hvilka efterfrågan är mångdubbelt större än tillgången är eller någonsin kan bli." Slutligen kan man tänka sig ideologiska hinder. Barnböcker med nykterhetstendens fanns väl – visserligen inte alltid efter barnens smak – men det var ont om sådana med socialistisk inriktning. En viss nyproduktion förekom faktiskt, men den kan inte ha räckt långt. Renlärige arbetare och arbetarbibliotek måste ha stått inför en samveteskonflikt. Ett rörande exempel – som kanske är lite eftertionalisering – fann en biblioteksskolelev som intervjuade författarinnan Hertha Wirén om hennes barndoms läsvanor. Hon hade inte läst sagor om prinsar och prinsessor. "Redan då var jag väldigt republikan."

Några av arbetarbiblioteken kunde vara stora, som Stockholms arbetarbibliotek. Det hade vuxit upp genom sammanläggning av flera fackföreningsbibliotek och var under 1900-talets början nog Sveriges största folkbibliotek. När Stockholms stadsbibliotek bildades 1927, var det en av hörnstenarna i detta. I landsorten fungerade ABF-biblioteken inte sällan som samhällets offentliga bibliotek, kunde få därtill svarande kommunala anslag – det hände också att man av principiella skäl tackade nej! – och blev vid en kommunalisering helt enkelt kärnan i stadsbiblioteket. Men de flesta var små, kanske med kort livstid. De kunde börja som en låda med böcker, vilken bibliotekarien bar med sig till mötena,

eller som en hylla i hans hem, utan särskild öppenhet. Ofta stod böckerna bakom disken i ett arbetarkafé. Nästa steg var kanske ett skåp i Folkets hus, med en lucka som togs bort efter mötet. Liksom logebiblioteket ursprungligen var avsett bara för logens medlemmar och andra fick betala en liten avgift, så var arbetarbiblioteket för klubben eller fackföreningen. Med möjligheten att få statsbidrag efter 1912 följde emellertid också skyldigheten att – kostnadsfritt – öppna biblioteket för alla. Likväl levde mycket ofta en gränsdragande social-ideologisk atmosfär kvar. Och ett kommunbibliotek som vuxit fram ur ett ABF-bibliotek betraktades nog på sina håll åtminstone av den första generationen som en arbetarnas angelägenhet och hade svårt att dra till sig den borgerliga publiken.

Medan nykterhets- och arbetarbiblioteken under mellankrigstiden liksom tidigare sockenbiblioteken stagnerade och deras profil blev diffusare, växte i stället upp en ny generation av rörelsebibliotek, bonderörelsens. Det var Jordbrukarungdomens förbund, JUF (1918), och Svenska landsbygdsstudieförbundet, SLS (1930).

Åtminstone det senare hade en viss anknytning till bondeförbundets (centerpartiets) ungdomsverksamhet, SLU (Svenska landsbygds ungdomsförbund). De många bibliotek det bildade blev visserligen aldrig stora innan de kommunaliserades. Likväl hann de att visa de typiska folkrörelsedragen: ambitionen och entusiasmen hos en viss grupp kring en viss idé. Här var det bondeungdom som ville höja bondens status och självkänsla och strida för landsbygds företräden och rättigheter. Riktlinje för rörelsens bibliotek var bondens yrkesutbildning, men man var anmärkningsvärt öppen för vikten av humaniora och skönlitteratur – impulser från LTs förlag och Ragnar Oldberg och hans tidskrift Perspektiv kunde märkas. Verksamheten drevs väl inte utan konflikter med de traditionellt konservativa värderingarna i en äldre bondegeneration.

FOLKRÖRELSEBIBLIOTEKENS BETYDELSE

Logerna, klubbarna, studiecirkelarna och bib-

lioteken tillkom inte bara för ideologiens och läsningens skull. De hade också ett socialt syfte eller åtminstone en social funktion. De gav en rikare och mer kultiverad fritid. I dem träffades pojkar och flickor. Folkrörelseaktenskapen var inte få. Och där stannade man kvar efter stängningsdags, om bibliotekarien var av den rätta, självuppförande typen – och det var han ofta – och diskuterade böckerna, politiken och livet in på söndagsmorgnarna.

Så sökte sig väl också många till cirkeln och biblioteket för att få sällskap och för att få läsa böckerna. Och det kan bero på en slump, t ex initiativ av en tillfällig ledare, vilken rörelse en grupp sluter sig till. Därför kan vi inte alltid identifiera innehållet i en cirkel eller ett bibliotek med rörelse den förmer tillhör. Särskilt logebiblioteken kan ha ett brett spektrum, från kristlighet och nationalism till markerad vänsterpolitisk medvetenhet. ABF-biblioteken kan också skifta i politisk styrka. De flesta var utan tveklöst rum för den lokala kaderutbildningen, men andra synes ha varit skäligen opolitiska.

Rörelsebibliotekens roll för småfolkets kulturella och sociala försörjning hör till det myckna i folkbibliotekens historia som inte blivit utrett. Att den varit viktig är klart, men den rymmer också problem och komplikationer. Som ingen annan bibliotekstyp lever den i minnet – den har betydelse för de engagerade. Memoarer av arbetarförfattare och av arbetarrörelsens veteraner vittnar om vad det lilla biblioteket betydde för en generations mänskliga och politiska skolning. I skönlitteraturen förekommer rörelsebiblioteket ofta. Kerstin Hed har skrivit vers och Anna-Kajsa Hallgard prosa om studiecirkeln. Lars Ahlins Tåbb med manifestet beskriver cirkeln och dess bibliotek som bas för de ungas politiska utveckling. Carl Larsson i By berättar i romanen Logen 5455 Morgonvind hur en entusiastisk ungdomsgrupp startar sin bildningsverksamhet. Harry Blombergs Landets lågor har skapat en bestående term. Björn Erik Höijer skildrar i novellen Vemod ett logebiblioteks tragiska slocknande. Men framför allt har Vilhelm Moberg i Soldat med brutet ge-

vär berättat om hur en ung pojke i logen hittat sin verksamhet, sitt hem och sin flicka.

Naturligtvis måste sådana vittnesbördssanningsvärde begränsas till det individuella, och även där kan minnet ha gjort förskjutningar. I själva verket visar en framväxande forskning om läsvanornas socialhistoria – ett ämne som borde drivas mera – att de som berättar sällan är typiska. De utgör en elit av arbetare med mer än normalt av begåvning, energi och tur att rädda sin läshunger genom vidriga förhållanden. Till den vanlige arbetaren trängde den goda litteraturen sällan fram. Han stängdes ute av brist på tid, ork och pengar, tradition och motivation, och folkbildningsarbetet hade inte resurser nog att upptäcka hans behov. I några fall klarade han sig ändå genom att sublimeras, men i andra – vi vågar inte söka föreställa oss hur många – måste han ha drivits in på sociala och psykiska felpår. Vi bör ta oss noga i akt för att romantisera arbetarnas läsvanor. Det kan förläda oss till att tro att det mesta är välbeställt, att den som verkligen vill läsa också finner vägen till boken. Sådan hämmar våra ansträngningar att råda bot för de socialt-kulturella handikappen och är ett bra svepskäl för sparsamma kommunalmän.

CENTRALISERING

Folk rörelsebiblioteket nådde sin kulmen under mellankrigsåren, nykterhetsrörelsens först, ABF-biblioteken sedan, och bonderörelsens sist. Undan för undan lades de ner eller överfördes till det gemensamma kommunala bibliotekssystemet. Det skedde motvilligt från nykterhetsfolket – man fruktade att lokalsamhällets tillgång till böcker skulle försämrats – men var sedan gammalt ett led i den officiella politiken inom ABF. Enligt denna var biblioteksverksamheten en skyldighet för samhället, och arbetarrörelsen skulle utöva sin kontroll över den genom sitt inflytande i de kommunala organen. Som bekant har man på sina håll inom ABF ändrat mening: man borde ha behållit biblioteken som kraftcentra för rörelsen. Diskussionen har stundom varit het och inte alltid byggt på fakta. I själva verket har vi inte mycket fakta

sattes med kurspaket, den gamla generationen av hängivna bibliotekarier hade svårt att få ersättare, böckerna blev dyrare och utgivningen större. Konkurrensen med radio hade man kanske klarat, men konkurrensen med TV blev för svår. Som så ofta har väl argumenten från motsidan, de besegrade, inte gjorts riktigt rättvisa. De hade utvecklingen emot sig, hade svårt att finna positiva skäl, kämpade på defensiven. I ljuset av vad vi nu vet om människors beteende framstår deras resonemang stundom som lite mindre diffust och känslöbetonat än det gjorde då.

Framför allt måste det erkännas att när det på olika sätt framhölls vad det personliga engagemanget för biblioteket och den fysiska närheten till det betydde, så har det skälet vuxit i styrka. Efter 60- och 70-talets läsvanundersökningar framstår det som ett verkligt sakskäl. Ingen som kan jämföra förhållandena nu med dem förr vill nog bestrida att en oerhörd förbättring skett, kvantitativt och kvalitativt. Det är nog riktigt att somliga människor upphörde att läsa böcker när deras gamla bibliotek ersattes med en bokbussanhalt, men i gengäld fick ett mångdubbelt större antal tillgång till en varierande och kvalificerad läsning. Men man kan ha förlorat det personliga förhållande mellan läsaren och hans bibliotek, lånnaren och hans bibliotekarie, som, i goda fall, kunde finnas i det lilla rörelsebiblioteket – eller det lilla kommunbiblioteket – och då kunde leda till en bra, upplevd konstruktiv läsning. I det moderna storbiblioteket, där stordrift och rationalisering inte tycks kunna undgå att ända i institutionalisering, och där antalet lån och lånare i förhållande till personalen mångfaldigats, är sådant svårare. Ändå kan en återgång till det gamla naturligtvis inte ens diskuteras. En yngre generation skulle inte acceptera det. Enda lösningen tycks vara att, efter studier av smådriftens närtakt komplettera – inte ersätta! – den nuvarande organisationen med flera små närheter.

DET NYA FOLKBIBLIOTEKET – VALFRID PALMGREN OCH BIBLIOTEKET "FÖR ALLA"

Det svenska folkbiblioteksväsendet stod

svagt vid 1900-talets ingång. De kommunala sockenbiblioteken fungerade illa, rörelsebiblioteken hade blott börjat sin utveckling, nådde i varje fall bara ett fåtal, några stadsbibliotek fanns (Dicksonska folkbiblioteket i Göteborg var väl det bästa), men de var isolerade och primitiva. Valfrid Palmgren ger situationen i en episod som väckte henne själv (och som hon kanske dramatiserat en smula).

Hon fick 1905 som amanuens på Kungliga biblioteket besök av en ung arbetare som bad att få låna några nytorkna arbeten i samhällskunskap. Hon måste svara att de ännu inte var tillgängliga för utlåning. "Försök på folk- eller arbetarbiblioteket!" Kunden svarade enligt Valfrid Palmgren nedstämd: "Sådana böcker finns inte där. De biblioteken är inte avsedda för folk som vill studera och lära sig något, gå själv och se efter, om fröken inte tror mig". Och den resoluta Valfrid Palmgren gick runt bland Stockholms folkbibliotek, blev alltmer upprörd över bristerna och vad hon med ett citat kallade "den andliga källarlukten", och hon beslöt att något måste göras.

Sveriges folkbibliotek var inte bara dåliga, de var efterblivna. Valfrid Palmgren förklarade frankt att Stockholms folkbibliotekspolitik i början av 1900-talet stod på 1850-talets ståndpunkt. Under 1800-talets andra hälft hade de engelska storstäderna fått offentliga lånebibliotek och läsesalar med kommunalt stöd och privata donationer. Göteborgs Dicksonska folkbibliotek är ett direkt motstycke i Sverige, med egna, för tiden utomordentliga lokaler, men i stort sett rangerat som välfärdsinrättning. I USA hade samtidigt public-library-idén vuxit fram, buren av det expansiva näringslivet, behovet att utbilda de många invandrarna, friheten från tyngande traditioner och av den amerikanska kunskapsdemokratien: "den som har kunskaper kan bli Amerikas president". Resultatet blev bibliotek under samhällets ansvar, med kvalitet och status. Öppna hyllor markerade att biblioteket var den fria medborgarens, och välutrustade barnavdelningar att man planerade för framtiden. Men det märkvärdigaste var att biblioteket var för alla. Som den entu-

siastiska Valfrid Palmgren uttryckte det: "De amerikanska biblioteken äro avsedda för alla samhällsklasser och alla åldrar, kort sagt, de äro avsedda för alla samhällsmedlemmar utan åtskillnad och äro i det avseendet det vackraste och ståtligaste uttryck för sann demokrati som kan tänkas". Eller: "Om någonsin alla ett samhälles medlemmar, oberoende av samhällsställning och andra intressen, kunna samlas om någon institution, så borde detta vara om biblioteket ... I föreningar av olika slag splittras människorna av olika åsikter ... I böckernas värld, bibliotekets, äro de alla lika; för var och en av dem finns vad han önskar, och de skarpaste antagonister kunna utan att störa varandra sitta vid sida tillfredsställa var och en sin smak".

Den engelsk-amerikanska bibliotekstypen hade börjat förverkligas i det västorienterade och radikala Norge redan på 1890-talet, genom reorganisationen – under Haakon Nyhuus ledning – av Deichmans folkbibliotek i Oslo. Den blev upptäkten till en rad motsvarande åtgärder flerstädes i landet. I Danmark hade Andreas Schack Steenberg, en lärverkslärare som blivit gripen av folkbibliotekssaken i dess engelska och amerikanska utformning, bedrivit en energisk kampanj för den och 1899 själv utsett till statlig biblioteks-rådgivare.

Det var också Steenberg som tände elden i Sverige. Det skedde genom ett föredrag vid ett nordiskt folkbildningsmöte i Uppsala och Stockholm 1901, där även Nyhuus var närvarande. Föredraget utvecklades till en Verdandiskrift 1902, och man tycker sig skönja impulser från bådaderna i en rad biblioteksinitiativ med nya signaler i Sverige under seklets första år.

Men genombrottet måste tillskrivas Valfrid Palmgren. Hon var född 1877, i intellektuell miljö, tillhörde som student Heimdal, satt ett år som stadsfullmäktige i Stockholm för hörgern, blev fil dr, först lärarinna vid en flickskola men sedan amanuens vid Kungliga biblioteket, gifte sig 1911 och bosatte sig i Köpenhamn, för vars biblioteksväsen hon spelat en roll. Hon var driftig, orädd, charmfyll, en pionjärtyp. Efter sin ovan beskrivna väckelse

för bibliotekssaken skaffade hon sig ett stipendium för en studieresa till USA och började efter hemkomsten med entusiasm skriva om folkbibliotek, framför allt broschyren *Biblioteket, en ljuvhärd, 1909, och Bibliotek och folkuppföstran, samma år*. Men hon verkade även praktiskt. 1911 öppnade hon Stockholms barn- och ungdomsbibliotek, det första av den arten i Sverige men också det första som presenterade det nya amerikanska biblioteksidealet. Starten var pionjärmässigt djärv. Medel samlade hon från mecenater, bl a Stockholms socialt intresserade, progressiva "kulturjudar", men hon stöddes även av intellektuella och av konstnärer, som skänkte konstverk. Unga damer av borgerskapet tjänstgjorde efter en snabbutbildning som bibliotekarier, mot ytterst låg betalning. Kvaliteten i bokbestånd, lokaler och service jämförde den nya öppna andan gjorde snabbt biblioteket till ett nu legendariskt mål för läshungiga stockholmsbarn, väl mest från borgargröns. Men biblioteket stöddes med sympatier också från arbetarklass: den unge Per Albin Hansson uppmådde i Socialdemokraten arbetarna att sända sina barn dit.

BIBLIOTEKSFÖRFATTNINGEN 1912

Valfrid Palmgren sattes även, oväntat nog och väl mest med USA-resan som merit, att utreda folkbiblioteksfrågan i Sverige. Denna hade kommit i ett bättre läge än tidigare genom de stigande konjunkturen, samhällets demokratisering, sekelslutets allmänna nationella vitalisering samt väl även oro för rörelser bland de lägre klasserna. Hennes förslag antogs med få ändringar av 1912 års riksdag. Det måste betecknas som mycket framtynt och kan delvis än i dag läsas som en levande biblioteksteoretisk skrift. Så har det in i det sista gällt som självklart att hennes bibliotekssyn verkligen är ägnad att förverkliga sitt viktigaste mål, biblioteket "för alla".

Först under de senaste årtiondena har man, med stöd av samlade erfarenheter och ny bibliotekssociologisk forskning, på allvar ställt frågan om inte Valfrid Palmgrens generation gjorde problemet med bibliotekets tillgäng-

lighet alltför enkelt. Det fanns dock de som tidigt anade svårigheterna. "Hid får du aldrig arbeta, lär den danske pionjären Jörgen Banke ha sagt till stadsbibliotekarien i Stockholm när den nya byggnaden invigdes där 1927."

På två karaktäristiska punkter avviker den beslutade organisationen från utredarens ursprungliga förslag. Dettas term "allmänna" bibliotek (översättning av det amerikanska public library, som utredaren föredrog framför den traditionella benämningen folkbibliotek, med dess i hennes tycke odemokratiska (biklang) underkändes som bekant. Men framför allt övergav man – redan utredaren gjorde det – den strikta centralisering som hon egentligen efter amerikanskt mönster velat förorda. Man föreslog att statsbidrag, om högst 400 kr (det motsvarade ungefär hälften av en grovarbetares årsinkomst) skulle kunna utgå till folkbiblioteket i en kommun. Men därjämte skulle anslag kunna utgå till flera studiecirkelbibliotek i kommunen, om de tillhörde en kvalificerad bildningsorganisation av tillräcklig omfattning. Den enda organisation som fyllde de krav som ställdes var IOGT. De många spridda arbetarbiblioteken måste i hast sluta sig samman i Arbetarnas bildningsförbund (1912) för att få del av anslagen. Syftet med avsteget från den eljest erkända koncentrationsprincipen var att "tillvarataga det tillskott av kraft som är att hämta genom en förbindelse med de djupa ledens ansträngningar för samma syfte". Den svenska biblioteksstrukturen kom därigenom att skilja sig från den danska, som var konsekvent centralistisk och där rörelsebiblioteken också tidigt försvann.

Statsbidraget skulle, ursprungligen, utgå i form av bundna böcker, valda ur en särskild av de nytilsatta "bibliotekskonsulenterna" sammansatt katalog. Denna bestämmelse har ibland, kanske mest av eftervärlden, uppfattats som en otidig censur. Samtiden såg den nog som en rimlig kontroll av hur ett statsanslag användes. Urvalet i katalogen var föröfrigt så frisinnat som kunde begäras.

DE KOMMUNALA BIBLIOTEKEN DOMINERAR

De nya impulserna, de ökade inkomsterna och det gryende offentliga erkännandet gav framför allt de kommunala biblioteken vind i seglen. Både folkrörelsebibliotekarier och skolbibliotekarier tog visserligen aktiv del i arbetet i Sveriges allmänna biblioteksförning, grundad 1915 och gemensam för alla de offentliga bibliotekstyperna, med ordförande länge hämtad från forskningsbiblioteket. De medverkade också tämligen flitigt i Biblioteksbladet, som tillkommit 1916. Men platsen i mitten, de ekonomiska resurserna, stabiliteten och den heltidsanställda personalen gav alltmör de kommunala biblioteken en särställning, och de expanderade mest. Även tillkomsten av en särskild yrkesutbildning, med den första bibliotekariet kursen 1926, markerade att en fast institution höll på att växa fram. Undan för undan posterades ute i kommunerna män eller – oftare – kvinnor med god teoretisk utbildning, i regel akademisk, skolede inte bara i den nya bibliotekstekniken utan även i den nya biblioteksologien och fast beslutna att förverkliga den var i sin stad. De fostrades och uppmuntrades, långt mer än kontrollerades, av bibliotekskonsulenterna i Skolöverstyrelsen, ännu en nyskapelse från 1912. Framstegen var sålän resultat av en central planering utan ofta re av lokala initiativ och experiment. Därvid spelade de medelstora och t o m rätt små biblioteken länge en inte obetydlig roll. Jämsides med kampen för bibliotekets erkännande gick kampen för erkännandet av bibliotekariens, hans yrkesidentitet, kompetens och lönesättning. Den uppgiften stod Svenska folkbibliotekariet för. Den byggde sin argumentering även på arbetsundersökningar som analyserade yrkesbibliotekariens arbete och avgränsade det från deltidsbibliotekariens och från bibliotekens kontorspersonals.

Varje framrykning i en kommun utnyttjades av kollegorna i de andra som sporde. Kommunalmännen fick aldrig ro. En god draghjälp för hela landet fick biblioteksrelsen när Stockholms stadsbibliotek bildades 1927 genom sammanslagning av flera äldre

församlings- och arbetarbibliotek och fick en byggnad som inte bara var rationell utan även imponerande och estetiskt påkostad. Det in-
nebar också ett genombrott för öppna hyllor, kvalificerad rådgivning i facksalar och barn-
avdelning.

BYGGNADER

Likväl dröjde det länge, till efter andra världskriget, innan biblioteken allmänt tillerkändes sådan betydelse att de ansågs behöva egna byggnader med centralt läge och rationell, för uppgiften speciell planering. Örebro och Ystad, båda från 1936, stod länge ensamma i landsorten. Stockholm fick en filial i Medborgarhuset på Söder 1940, och 1941 tillkom Uppsala stadsbiblioteks byggnad. De flesta bibliotek fick nöja sig med ombyggnader, av skolor, sjukhus, förvaltningsbyggnader, privathus. När en speciell biblioteksarkitektur äntligen började utvecklas efter krigsslutet, skedde det ofta med danska förebilder. Det gällde både den sk Fredrikssbergsplanen, där planlösningen hängde nära samman med en utvecklad syn på arbetsorganisationen, och det yngre sk familjebiblioteket, där en ökad värdering av bibliotekets öppenhet samverkade med behovet av flexibilitet. Ett speciellt svenskt inslag blev betoningen av trivsel och skönhet – den gav t o m vår biblioteksarkitektur en plats i internationellt sammanhang. Den "brunbetsade imagerie" som lät vid äldre biblioteksmiljöer drevs på flykten av ljusa färger, bekväma möbler, konstverk och blommor. Ytterligheterna som ger skäl för inaktivet kulturpalats förekom väl, men till dem bar mest arkitekter och kommunmänn skulden. Bibliotekarierna brukade få kämpa för att inte kraven på centralt läge, utrymme och rationella planlösningar skulle få stå efter lusten till ståt och prestige. Å andra sidan stödde den miljö onekligen biblioteket i dess uppgift som kulturellt centrum – det blev samhällets mönsterbildande vardagsrum. Det är tyvärr sant att åtskilliga presumtiva nyttjare, framför allt från socialgrupp III, skräms bort av det moderna storbiblioteket, men det som skrämmar dem är ett helt komplex bestående av inhumant for-

mat och byråkrati – skönheten spelar i varje fall ingen negativ roll i sammanhanget.

KOOPERATION – YTTERLIGARE CENTRALISERING – 1930 ÅRS STATSBIDRAG

Redan Valfrid Palmgren hade framhåvt behovet av effektiv och enhetlig biblioteksteknik som förutsättning för den växande arbetsmängden. Bibliotekarien måste ägna sig allt mer åt planering, arbetsledning och rationalisering. En rad bibliotekskooperativa företag såg dagen, i regel med Sveriges allmänna biblioteksörening som huvudman. Verkställare var ursprungligen föreningen själv eller bibliotekskonsulenter. En ovärderlig hjälp blev snart Bibliotekstjänst, vilken startades 1936 efter danskt mönster som central för gemensam katalogisering och försäljning av biblioteksentisler. Sambindningen började 1952 med ett erbjudande av ett mindre urval bundna böcker. Avsikten var att avhjälpa bristen på bokbindare men även att bistå bibliotekarierna inför den växande bokfloden. Bakom Btj:s enorma tillväxt sedan dess ligger både bibliotekens expansion och den ökande bokutgivningen som inte låter sig bemästra på samma personliga vis som i äldre tider. Efter som Btj i praktiken har monopol måste den naturligtvis hållas sträng efter. Och fara är väl att den nödvändiga standardiseringen kan växa som sagans lindorm till en hämmande likriktning.

Rätt snart mötte man problem som tycks vara oundvikliga för en växande verksamhet: för att fylla de stigande kraven på betjäning med rimlig kostnad och för att utnyttja de fördelar som rationaliseringen medför, krävdes allt större enheter. Valfrid Palmgrens predikan om centralisering fick stöd av utvecklingen själv. Först folkrörelsebiblioteken och sedan småstadsbiblioteken, som länge i kraft av sina möjligheter till närtkontakt hävdade sig väl både ifråga om verksamhetens omfattning och intensitet, började sacka efter. Nerläggningar och sammanslagningar blev allt vanligare. Med kommunreformerna 1952 och än mer 1964 kom en resolut lösning: inga kommuner tilläts ha mindre än 8 000 inv och

studiecirkelbiblioteken försvann definitivt av brist på anslag. 1930 hade som en regional mellaninstans länsbiblioteken börjat grundas för impulser, rådgivning, kompletterande boklån och kontroll. Deras uppgift försköts alltmer till att koordinera aktiviteter och ge speciallån. Övriga uppgifter blev de nu resursrikare biblioteken alltmer kapabla att klara själva. 1930 höjdes också statsbidragets tak till 10 000 kr för samtliga bibliotek i en kommun. Det var en avsevärd summa då, men den sjönk i betydelse med penningvärdets fall och bibliotekens expansion. När staten 1965 av olika skäl – bl a administrativa – mitt under en livlig aktivitet från biblioteksfolket för att få ökat statsstöd som en chock tvärtom helt överlämnade ansvaret för biblioteken åt kommunerna, hade dessa redan länge burit den övervägande delen av bördan därfor. En principiellt viktig förändring år 1930 i förhållande till 1912 var också att i statsbidragsbestämmelserna möjligheten till premier för kvalitet fanns inbyggda. Bidraget bestod nämligen dels av ett grundbidrag men dels därutöver av specialbidrag för kvalitetsbetjäning i form av lärum med handböcker och personal med grundläggande kompetens.

EXPANSION – DET NYTTIGA BIBLIOTEKET

Nu följde en expansion som väl få räknat med, utförd av en generation av bibliotekarierna, vilka bara för några år sedan gick i pension. Positionerna framflyttades ständigt, verksamhetsfältet måste ha tett sig gränslöst. Utlåningen steg från ungefär 720 000 lån år 1913 (ca 0.13/inv) och omkring 4,8 milj 1930 (ca 0,8/inv) till över 76 milj 1977 (ca 9/inv).

Men mer karaktäristisk är den ihärdiga strävan bort från synen på biblioteket som en välgörenhetsinrättning för underhållning till en nödvändig faktor i samhället. Man drev fram inköp och utnyttjande av facklitteraturen. Framstegen på detta område noterades med allvar och stolthet, kanske alltför dogmatiskt. Böckerna för vardagslivets praktiska behov, som sockenbiblioteket förgäves sökt lansera men som intresserat rörelsebiblioteken föga, dem placerade de nya folkbibliote-

ken åter i förgrunden, i en mer demokratisk atmosfär, och nu med framgång. Den nya, samhällsnyttiga sakheter sköt relativt sett åt sidan skönlitteraturen, med dess svårdefinierade och mindre slagkraftiga effekter. Det var säkert en riktig taktik då – nu förefaller mig tiden vara inne för en kampanj i motsatt riktning. Även den högre skolundervisningen fick en kapabel betjäning, och folkbiblioteken hade just inga svårigheter att följa med i sin service när högskoleutbildningen blev allt vanligare och slutligen decentraliserades. Litteraturens svårighetsgrad blev inte något stort problem, gränsen bara höjdes: man måste bara göra halt inför uppgiften att vara kursbibliotek för studenterna. Samtidigt blev fjärrlånen från forskningsbiblioteken så många att förhållandet måste regleras. Det skedde genom att lånecentralerna inrättades. Att biblioteken skulle ge det offentliga samhället en reell informationsservice ingick väl i programmet men betraktades nog av många bibliotekarier – och än mer av kommunmännen – som en utopi. Den började dock ta form med Kommunal litteraturtjänst, och den blir väl verklighet. Man försökte också organisera en seriös betjäning åt näringslivet, efter engelskt mönster. Båda verksamheterna krävde stora resurser framför allt i böcker och personal, och de bidrog till att visa otillräckligheten i de små enheterna, för eningsbiblioteken men också de små kommunernas bibliotek.

LOKALT KULTURCENTRUM

Det nya biblioteket ville vara det lokala kulturcentrum, och då stat och kommun med 60-talet började kosta på sig en kulturpolitik erkände de också med tacksamhet sådana ambitioner. Dessa kunde naturligtvis inte ha några rötter i de gamla sockenbiblioteken, knappast heller i folkrörelsebiblioteken, även om dessa ju ofta var förlagda till ett Folkets hus eller en logelokal och levde i livlig symbios med andra lokala kulturaktiviteter. Men i stort sett var vad som kallades "allmänkulturell verksamhet" en nyhet som följde med det kommunala biblioteket. De unga yrkesbibliotekarierna såg den som en väsentlig

uppgift, för att främja bokläsandet, men också – och det glömmes man ibland bort – som något som var berättigat i sig självt. "Filtrera in er!" var ett motto de fick med sig från biblioteksskolan, och framför allt i de mindre kommunerna satt biblioteket snart som en spindel i det lokala kulturnätet. Ofta uppskattades bibliotekarien mer som en allmänt kulturell resurs än som ren bokförmedlare, och vägen till kulturchef var mycket naturlig. Det kunde börja med att biblioteket registrerade kulturella evenemang i orten och arrangerade bokutställningar, författaraffärer och litterära diskussioner, och det fortsatte med filmvisningar, konstutställningar, konserter och teaterföreställningar. I regel skedde det i samarbete med den lokala förening som hade ansvar för kulturgebieten i fråga, men ofta med bibliotekarien som initiativtagare eller verkställare och inte sällan i bibliotekets lättåtkomliga utrymmen. Förmodligen hör biblioteket till banbrytarna för den moderna strävan att placera kulturen inte i en speciell lokal, för en speciell publik, utan i en spontan vardagsmiljö.

"DET UPPSÖKANDE BIBLIOTEKET" – "BIBLIOTEKET GÖR ALLT" – RATIONALISERING

Begreppet "biblioteket utanför muren" eller "det uppsökande biblioteket" fanns redan i Valfrid Palmgrens bild, och bibliotekarierna dröjde inte med att söka förverkliga det. Man började både acceptera och bedriva reklam för biblioteket, men framför allt sträckte man mycket tidigt ut praktiska tentakler och organiserade specialbetjäning bland människor som av olika skäl inte kunde komma till biblioteket: sjuka, gamla, fångar, sjömän, soldater, synskadade. Det var ett område där de mindre stadsbiblioteken, med sin korta reaktionstid, var särskilt lämpade att upptäcka behoven och göra något åt dem. Den effektivitetsfilosofi, med kvantifiering och lönsamhetsberäkning som svärundvikliga bihang, vilken alltmer krävde hänsyn, sköts här åt sidan.

Invandrade började komma omedelbart efter kriget, och biblioteket var nog den institu-

tion som först tog hand om dem. "Boken kommer"-verksamheten spreds hastigt. De stora ungdomskullarna från 40-talet upptäcktes som en särskild målgrupp, angelägen och svårskött. Sporadiska exempel på arbetsplatsutlåning från rörelsebiblioteken är kända tidigt, bl a parallellt med bokförsäljning. Bokbussar, av skiftande fasoner, sändes ut i glesbygden. Framför allt växte barnavdelningar upp, med Stockholms barn- och ungdomsbibliotek som förebild. Men de är så viktiga att de fordrar en särskild framställning.

Och varför skulle biblioteken begränsa sig till sådan information och upplevelse som spreds genom det tryckta ordet? Audiovisuell blev ett begrepp att förverkliga, och termen mediatek föddes. Musikavdelningar blev en självklar del av biblioteket, man började förmedla filmer till den lokala bildningsverksamheten – filmotek hette det – och slutligen började artoteken komma, utan att man riktigt betänkte vilka världiga resurser de krävde. Släktforsknings filmerullar och läsapparater blev obligatoriska åtminstone vid länsbiblioteken.

Ofta skedde expansionen efter en sorts fait-accompli-metod. Bibliotekarien ryckte med sig sin styrelse – som väl inte alltid stod vad det gällde men litade på sin man – och satte igång, med de knappaste resurser. Småningom måste en motvillig kommunledning erkänna att verksamheten var nyttig och inte gärna kunde avbrytas, och särskilt sedan man hunnit in i det rika sextioåret, beviljades medel. Sådana prejudikat har väl stundom varit betungande för senare tiders bibliotekier, men utan denna impulsiva strategi hade framstegen oftast varit omöjliga. Så täckte biblioteket allt större delar av det kulturella och även det sociala fältet. Argumenten var enkla: uppgiften finns där, vi är de enda på platsen som kan lösa den, och dessutom har ingen annan kulturinstitution så bred konfaktiva med allmänheten som vi. De självpåtagna funktionerna bidrog också, kanske mer än de centralt bokliga, till att placera biblioteket som en nödvändig kulturell-informativ-social samlingspunkt i samhället. Så får

den nu kritiserade attityden "biblioteket gör allt" sin historiska förklaring.

Den ständiga driften framåt fordrade teknik och organisation. Redan innan kommunerna fann på att kräva det, började bibliotekarierna leta efter möjligheter till rationalisering. De gick till näringslivets folk och lärde arbetsmätning och kom med detta nya prov på svensk, kanske lite fyrkantig, organisationstalang med bland världspionjärerna. Men den explosivt svällande mängden av information liksom av nyttjarnas behov av betjäning tvingade oss ännu längre. För att, som det hette medan biblioteksarbetet ännu var ett hantverk, "sätta rätt bok i handen på rätt person vid rätt tillfälle", fordrades mer än den mänskliga hjärnan och fantasien. Vi måste tillgripa dator, i form av BUMS och Libris. Därvid måste man visserligen avstå från värdefulla moment av mänsklig kontakt. Eller måste man det? Vinner man inte tvärtom just möjligheten till kontakter genom att överföra rutinarbete till en maskin?

PRAGMATISM – IDEOLOGI – "FÖRMYNDAARMENTALITET"

En sådan utveckling, eller åtminstone de första faserna av den, gjorde bibliotekarien till pragmatiker. Teorier och måldiskussion sköts åt sidan och värderades lågt – jag minns en framstående biblioteksadministratör som 1952, utan protester, för oss kollegor förklarade, ungefär, att det finns ingen biblioteksfilosofi, bara biblioteksteknik. Han var dansk, och Danmark var vårt föregångsland. Där hade man nått sin ledarställning för hela världen just genom sin vitblickande organisationsförmåga. Bakom Danmark låg England, där man också var praktisk, och förstas USA. Däremot såg man ner på tyskarna, som spelat en viss roll för oss ännu på 20-talet. Men de hade fastnat i 1800-talets strängt pedagogiska mönster, fått sitt biblioteksväsen missbrukat av nazisterna och sönderslaget av kriget och höll nu på att bygga upp det igen, i stort sett efter anglo-amerikanska men även skandinaviska förebilder.

Pragmatismen gick på ett sätt ut över bok- urvalsdebatten. Naturligtvis hade vi en ide-

ologi, det var alljämt sekelskiftets kulturhumanistiska folkbildarmission. Den var inte formulerad i Kungl Maj:ts kungörelse angående statsbidrag. I den stod egentligen bara att bokbeståndet skulle vara "av tillfredsställande beskaffenhet från moralisk eller konstnärlig synpunkt" och "allsidigt valt under tillgodoseende så vitt ske kan av de intressen som på orten förefinnas samt med lämplig fördelning mellan facklitteratur och skönlitteratur." Mest fanns ideologien som en praxis. Biblioteket skulle informera och fostra "folk" (dvs vi alla, men i föreliggande fall nog mest de andra) till en nivå och efter ideal som, det diskuterades knappast, vi bibliotekarier, utgångna från universitet och biblioteksskola, skulle utveckla. Ändå diskuterade vi föga principerna för bokurvalet, men desto mer de enskilda böckerna, som vi ju, i brist på många av nutidens bibliografiska hjälpmedel och centraliserande tekniker, måste ta personlig ställning till. Och vi läste enormt, trots långa arbetsveckor med sena kvällar, ofta avslutade med en studiecirkel eller annat folkbildningsåtgärdande. Normerna var allsidighet och aktualitet, objektivitet – att sådan existerade tvivlade vi ännu inte på – neutralitet i religion och politik – även därvidlag var vi troskyldiga – och tolerans – utom mot antidemokratiska och rasistiska åsikter. Allt inom ramen, väl inte så mycket för moral – det hade nog den nya tiden gett upp – men för kvalitet och god smak. Vi undrade kanske någon gång vad våra kriterier egentligen stödde sig på, men den kultursociologiska forskningen var inte så långt hunnen – åtminstone nådde den inte biblioteksältet – att vi riktigt kunde artikulera någon undran. Dessutom hade vi inte tid.

Nu låg nog toleransgränsen i nästan alla bibliotek rätt högt. I värsta fall tillgrip man gifthyllan, som nog var vanlig, men som knappast stängde någon ute annat än av åldersskäl. Med erkännande av mänsklig otilräcklighet och sett i samtidens belysning tror jag att man i regel måste godkänna både bibliotekens inköp och bibliotekskonsulenternas och länsbibliotekariernas eventuella kritik av dem. Biblioteken hade självklart sin plats i

det etablerade samhället, men de hörde nog, i kraft både av sina böcker och sin personal, till de mest förändringsvänliga krafterna däri. Ett sådant antagande måste naturligtvis kontrolleras och analyseras – en viktig uppgift för bibliotekshistorikern.

Kritiken gällde som sagt oftast kvaliteten, och det var väl där som diskussionen om "förmyndarmentaliteten" började. Den anses ibland utgå från Bengt Nermans Demokratiens kultursyn, 1962, men jag tror att den bland biblioteksfolk är mycket äldre, fast bedriven bakom scenen, mer som praktik än som en offentlig meningsyttring. Den tidens bibliotekarier var blyga, vågade sig sällan ut i den offentliga debatten, särskilt om deras åsikter gick emot den etablerade högkulturens. Redan i början av barnbibliotekens existens, dvs på 10-20-talet, hävdade bibliotekarierna där mot den tongivande kritikerna Gurli Linder ungdomslitteraturens anspråk på särart, och de reserverade sig när hon rekommenderade den vuxna litteraturen åt barnen. Och när bibliotekarierna under 40- och 50-talen alltmer fick kontakt med en bred, läsovan publik, framför allt i sin uppsökande verksamhet, ställdes de inför ett problem som de måste lösa själva, utan mycken hjälp av det litterära systemet. Verkligheten stämde inte. Skulle de hålla på kvalitetskraven och "svika" låntagaren eller tvärtom? Det rätta svaret ansågs ju sedan länge vara en ersättningsbok, och man började orientera sig bland serier och deckare, Biggles och Blyton, för att finna ut var deras attraktion låg och kanske rentav finna något användbart bland dem. Man letade förtvivlat efter de "enkla men goda" böckerna, utan pekpinne, och måste konstatera att det som fanns inte på långa tag räckte till. Ett argument att tillgripa mot ens dåliga samvete var att folk kunde "läsa upp sig", men erfarenheten sade oss att det inte alltid stämde. För att kunna hålla fast vid principerna borde vi väl ha krävt att få följa upp läsarna, men dels hade vi inte personal därtill, och dels hade vi då varit på glid in i den gamla fördärvliga, tyska, pedagogiska skolan. Det riktiga hade förstås varit att sätta in biblioteket i ett enormt program för eko-

nomiskt, socialt, psykohygieniskt och kulturellt höjande av svenska folket. Men sådana tankar var bara i sin begynnelse. Någon statlig eller kommunal kulturpolitik var ännu inte formulerad, och i det som fanns uppmärksammades biblioteken föga. Inte ens i Bokutredningen 1952 var de riktigt med. Ännu fjärrare var begreppet livskvalitet.

Ifrågasättandet av normerna stöddes av kontakterna med England, som tog fart efter kriget. Där förde man sedan gammalt en hyperdemokratiskt bred inköpspolitik, som ibland kunde hänvisa till skattebetalarens rätt att läsa vad han önskade. Vi byggade väl inför en så enkel liberalism, som tog sig uttryck i lättåtkomliga hyllor med mystery books, westerns och love stories, men vi undgick förmodligen inte att ta intryck.

Inte heller hade man stöd av någon litteratursociologisk och litteraturpsykologisk forskning, som sakligt kunde peka på triviallitteraturens (termen var ännu okänd i Sveriges) effekt för värderingar och psykisk balans hos människor, särskilt sådana med låg läsfrekvens och svaga kulturtraditioner. Sådan forskning började komma omedelbart efter kriget, först inom barnlitteraturen med Wertheim, Nils Bejerot och framför allt Lorenz Larsson, men den avvisades av många bibliotekarier som moraliserande, antifrisinnad skräckmålning. Världskriget hade styrkt oss i vår grundsatser att uppföstran i frihet var bättre än censur. De argument mot skräplitteraturen som framförts av folkbildarnas kampanjer vid seklets början trängde inte ner i efterkrigstidens mer komplicerade värld, och det dröjde innan man blev varse att hotet från de kommersiella indoktrineringsföretagen fordrade aktivt motstånd.

Och man ska ge akt på att det inte var av slappt publikfrieri eller samvetslös undfallenhet för utlåningsstatistik som många av den tidens bibliotekarier försökte göra upp med "förmyndarmentaliteten". Det var de unga, de som så att säga låg vid fronten, som gjorde det, och det var i en känsla av socialt ansvar. Det växande uppsökande arbetet lärde dem att deras låntagare var lika goda som de själva och att de måste sätta sig in i deras förutsätt-

ningar. Den äldre generationen, cheferna, som inte gick med sjukhusvagnen eller körde bokbussen, de hade lättare att hålla på idealen. Och paradoxalt nog hade de fått stöd av en tredje generation, med nya ideal och argument, men också med nya erfarenheter och nytt vetande att bygga upp dem med.

BÄTTRE ELLER SÄMRE BIBLIOTEK? – VI MÅSTE VETA MER OM MÄNNISKORS BEHOV

För omkring 15 år sedan frågade jag en mycket framstående finsk bibliotekarie, med nästan 60 års erfarenhet, vad det viktigaste var som skett i biblioteken under hennes tid. Hon svarade: "Att biblioteken, som förr bara var för de fattiga, nu blivit för alla." Det var alltså förverkligandet av public library-idén hon menade.

Studenterna vid Bibliotekshögskolan brukar avsluta sina intervjuer med biblioteksverkaner med att fråga om biblioteken är bättre eller sämre nu än förr. Svaret är nästan alltid: "Bättre, mycket bättre. Mer öppet, mer böcker, trevligare lokaler, vänlig och kunnig personal." Lite besvikna fortsätter studenterna då: "Men var det ingenting som var bättre förr?" – "Jo, svarar en och annan, "Det var roligare förr. De hade tid med en."

Den finska bibliotekariens svar är sant, med en reservation. Vi når många fler, av alla samhällsklasser, än förr. Våra bibliotek är mer demokratiska än på rörelsebibliotekens tid. Den som bestrider detta, romantiserar en dystert verklighet i det förlutna, typiserar undantag. Men vi når ju långt ifrån alla. Även om de beryktade *missing three quarters* blivit två tredjedelar eller något däråt – siffran förfaller mig ointressant, eftersom det viktiga ju inte är *att* man läser utan *vad* och *hur* man läser – så saknar biblioteken fortfarande kontakt med mer än varannan svensk, och kanske med dem som behövde oss bäst. Om en äldre bibliotekspolitik sträövade att göra biblioteken "allmänna" (vilket kunde innebära, handen på hjärtat, att vi försökte erövra socialgrupperna I och II), så har den lyckats så väl att vi nu har relativt sett (inte absolut!) bättre kontakt med dem än med socialgrupp

III. Den gamla bilden från Valfrid Palmgrens tid av folkbibliotek som fattigbibliotek gäller förvisso inte mer. Det tycks vara ett faktum, att lågutbildade, alltså arbetare, läser och använder bibliotek mer och "bättre" än förr, men ett ännu viktigare faktum är det att de läser mindre och även "sämre" än de högt utbildade. Åtminstone det sista har många, även biblioteksfolk, svårt att se i ögonen: därigenom får de också svårare att rätta till det. Anledningen vet vi. Den är inte så mycket, som förr, brist på pengar, tid och ork – fastän kanske även det – utan mer brist på tradition, motivation, kanhända känslan av samhörighet med bibliotekets miljö och utbud. Uppfattningen av biblioteket som en högtidlig, främmande värld, är alltså vanligtast inom socialgrupp III, och det litterära systemet, alltså bokens motiv och språk till dess distributionsätt och pris, är även i vårt relativt demokratiska land illa anpassat till arbetaren.

Att göra något åt detta är en stor sak, och som bibliotekarie kan man bara göra litet av det. Det är först och främst att skaffa så goda kunskaper som möjligt om våra presumtiva kunders behov, praktiska och ideella (vilket inte är riktigt detsamma som deras önskemål, vilka ju vederligt ofta är grovt manipulerade). Och sådana kunskaper är inte ofarliga, ty med dem i sin hand kan bibliotekarien själv tänkas manipulera! Det finns länder med en långt utvecklad Leserkunde, där sådant förekommer. – Sedan ska vi bygga vår bibliotekspolitik därefter. Har vi de riktiga böckerna? Och tillräckligt många av dem? Svarar våra lokaler, våra öppettider, våra bibliotekariers sätt att vara, till vad folk behöver?

Jag tror egentligen inte att något av det vi nu bjuder är fel, men alltför mycket saknas. Framför allt tillräckligt med personal för att upprätthålla den mänskliga kontakt som så tydligt brister. "De hade tid med en." Svenska bibliotek är, om man jämför dem med andra länder med högt utvecklade folkbibliotek, personalgläsa.

Sedan behöver vi böcker att arbeta med. De senaste årens nerskurna bokanslag har medfört allvarligt avbräck för människors

förtroende till biblioteken. Och sedan finns det böcker som är uppenbarelse och uppbyggelse, klåda och sveda, som oroar oss och rubbar oss. De bestämmer sin egen riktning och är förvisso nödvändiga. Men andra böcker är en vara, en nytthet i vardagen, och de måste utan att skämmas för det kunna rätta sig efter nyttjarnas behov. Vi har för få av den sorten för att kunna konkurrera med den enorma utbudet av passiviserande och destruktiv eskapism. "En bok för alla" är ett utmärkt tilltag, men det räcker inte långt, och det måste dessutom kompletteras med nyproduktion.

Slutligen behövs det lokaler. Både sådana som i stora specialiserade centra ger kvalificerad service åt de motiverade, de innanför, och sådana som hjälper fram närtkontakt med de andra, de utanför. Det är möjligt att den senare sortens lokaler måste vara små, många och flexibla. Ibland är kanske en bokbuss det riktiga, men ibland fungerar de kanske bäst tillsammans med någon annan verksamhet, kanske en smula så som folkrörelsebiblioteken gjorde. Kanhända bör några av dem, liksom dessa, hämta sin livskraft från ett gemensamt ideologiskt engagemang? Man kan förutse att det blir ett problem att lösa, hur detta engagemang ska kunna gå samman med ekonomiskt beroende av samhället i form av det kommunala biblioteket.

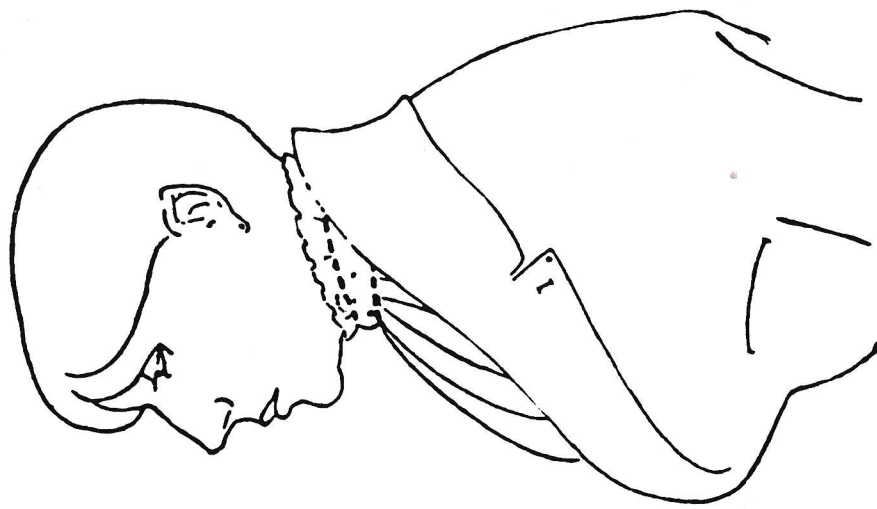
Redan nu kan vi säga att detta blir mycket dyrt. Böckerna blir dyra, lokalerna blir dyra, personalen blir allra dyrast. Men förmodligen blir det inte dyrare än vad våra bibliotek är i förhållande till pionjärernas. Och är det något man lär sig av bibliotekshistorien, så är det att inte vara rädd för utopier som man tror på.

LITTERATUR

Allerslev Jensen, E: "Folkebibliotekernes historie". I: *Nordisk handbok för bibliotekskunskap*. 2. Sthlm 1958.
 Altick, R D: *The English common reader*. Chicago ... 1957.
 Ansikten. Självbiografiska skisser. Sthlm 1932.
 Engelsing, R: *Der Bürger als Leser*. Stuttgart 1974.

Folkbildningsboken. Malmö 1978.
Folkbildningsförbundet och folkbildningen under 50 år. Sthlm 1953.
Folk- och skolbibliotek. Betänkande och förslag. (SOU 1949:28.) Sthlm 1949.
 Frängsmyr, T: *Vägröjare i kulturdebatten*. Ragnar Oldberg och Perspektiv. Sthlm 1977.
Folkbildningsminnen. Sthlm 1968.
 Furuland L: *Lantarbetaren och boken*. Sthlm 1963.
 Furuland, L, & Brundin, B: *En bok om biblioteksforskning*. Uppsala 1969.
Godtemplarminnen. Sthlm 1951.
 Gatenheim, E W: *Studiecirkeln 75 år*. Sthlm 1977.
 Gustavsson, P, Rydqvist, L, & Lundgren, Å: *Mera ljus! Socialdemokratiens kultursyn fram till andra världskriget*. Sthlm 1979.
 Heffler, H: *Arbetarnas bildningsförbund 1912-1962*. Sthlm 1962.
 Hjelmqvist, B: *Det levande biblioteket*. Lund 1958.
Idéer i kulturpolitiken. Sthlm 1970.
 Kelly, Th: *Early public libraries. A history of public libraries in Great Britain before 1850*. London 1966.
 Landelius, C: *1840-1850-talets bildningscirklar och arbetarforeningar i Sverige*. Sthlm 1936.
 Leander, S: *Folk och bildning*. Sthlm 1974.
 Leander, S: *Under arbetarinstitutionens tak*. Sthlm 1955.
 Lundkvist, S: *Folkörelserna i det svenska samhället 1850-1920*. Sthlm 1977.
 Mitt möte med boken. Sthlm 1943.
 Palmgren, V: *Förslag angående de åtgärder, som från statens sida böra vidtagas för främjande af det allmänna biblioteksväsendet i Sverige*. Sthlm 1911.
 Pleijel, H, Olsson, B, & Svensson, S: *Våra äldsta folkböcker*. Lund 1967.
 Pålman, A, & Sjödin, W: *Arbetareföreningar i Sverige 1850-1900*. Sthlm 1944.
 Rinman, S: *Svenska bokförläggareföreningen 1843-1887*. Sthlm 1944.
 Schenda, R: *Volk ohne Buch*. Frankfurt a/M 1970.
 Schück, H: *Den svenska förlagsbokhandeln*. I-2. Sthlm 1923.

forts sid 62

Självporträtt.

En viktorian

Av Annelie Jordahl

■ Aubrey Beardsley (1872-1898), vars bilder tjusat en hel värld, var själv ett barn av rokokon. Mest kända är kanske hans teckningar till *Salomé* av Oscar Wilde och till *Tristan och Isolde* av Wagner. Men Beardsley har också gjort många andra tolkningar av gestalter ur världslitteraturen som är värda att stifta bekantskap med.

Beardsley blev tidigt legendarusad. Han tyckte om att framträda som dandy och tillbringade gärna sin lediga tid mitt uppe i Londons nöjesliv på kaféer, i konsertsalar och på operaföreställningar. Hans umgänge bestod

av författare och konstnärer, av vilka de flesta hörde till sin tids dekadenter. En av dem var författaren Oscar Wilde, som dömdes till två års straffarbete för homosexualitet vid en rättegång 1895. Wildes fall kastade sin skugga

över Beardsley, som 1894 illustrerat Wildes drama *Salomé*. Detta kunde vara nog i publikens ögon för att antyda ett "förhållande".

Den erotiska spänning som finns i de flesta av Beardsleys bilder från *Salomé* till *Lysistrata*, hans för tidiga död vid 26 års ålder, utgivningen av hans brev m m, har för en del levnadstecknare varit tillräckliga argument för att ifrågasätta hans sexuella läggning. I många fall låter de denna fråga överskugga hela Beardsleys konst, vilket onekligen kastar ett löjets skimmer över deras framställning!

En helt annan Beardsley möter oss i hans brev. I dessa, som är ställda till uppdragsgivare, till vänner och bekanta och till systemen kan vi följa hur han blev mer och mer upptagen av sin konst. Han studerade ivrigt franska 16- och 1700-talskonstnärer. En själsfrände var Antoine Watteau (1684–1721), rokokons målare framför andra. Han läste oerhört mycket. Genom sina förläggare kunde han beställa skönlitteratur och specialverk i ämnen som historia, stilhistoria och arkitektur. Konstnärer från gångna sekel, som de franska målarna och gravörerna, beundrade han för att de var så säkra tecknare. I ett brev 1891 skriver han till en gammal vän:

Känslan för linjens harmoni ger de gamla mästarna ett långt försprång framför de moderna, som verkar tro att harmoni i färger är det enda som är värt att uppnå.

Beardsley skulle själv bli en linjens mästare. I svepande linjer och i ett detaljerat precisionsarbete lärde han sig att behärska penseln så att det blev en njutning för ögat att följa teckningen.

Beardsley blev den moderna teknikens grafiker. Han graverade inte i koppar som så många av sina förebilder, utan tecknade med tusch och pensel och ibland även med blyerts direkt för klischémakarnas kameror och syrabad. I brevväxlingen med förläggaren Leonard Smithers kan vi följa hur Beardsley ängsligt bevakade klischéframställningen av sina teckningar och i nästan varje fall begärde att få se ett prov som han sedan korrigerade

tet blev det mycket vackra böcker.

Men hans medarbetarskap i *The Yellow Book* skulle inte bli långvarigt. I april 1895 avskedades han på anmodan av de övriga medarbetarna. Han drabbades orättvist av rättegången mot Oscar Wilde.

THE SAVOY

Redan samma sommar fick Beardsley besök av författaren Arthur Symonds. Leonard Smithers, förläggare av vackra utgåvor av erotiska böcker, hade planer på att starta en ny tidskrift och ville ha Beardsley som konstnärlig redaktör. Denne tackade ja, mer än nöjd över att få medverka i en blivande konkurrent till *The Yellow Book*. Den nya tidskriften döptes till *The Savoy* och gavs ut i kvartoförmat för att ge Beardsley möjlighet att arbeta i större format än han kunnat göra i *The Yellow Book*. Första numret kom ut i januari 1896.

Beardsley var sedan barndomen sjuk i lungtuberkulos. Sjukdomen bröt nu ut med full kraft igen. Men under den korta tid han hade kvar att leva åstadkom han några av sina bästa teckningar. Han intensifierade sina studier av de franska mästarna. St. Aubin, Lancret och Prud'hon har nämnts bland hans favoriter. Också studiet av stilhistoria blev alltmer nödvändigt för att genomföra hans chefs d'oeuvre. Under jultiden 1895 gjorde han en mästerlig serie illustrationer till Alexander Popes parodiska poem *The Rape of the Lock*. Teckningarna utfördes helt i Louis XV-stil i kläder, manér och miljöteckning, och de är ett under av precision och elegans.

Under sommaren fullbordade han på kort tid de roliga och groteska teckningarna till *Lysistrata* av Aristofanes. På grund av sin frivolitet var de omöjliga att publicera offentligt i dåtidens England. Smithers gav därför ut dem i en hemlig upplaga.

SISTA ARBETEN

Under 1897 hinner han med att fullborda illustrationer till Ernest Dowsons *The Pierrot of the Minute*. Dessa teckningar utförde han i en stil som påminde om den han använt till *The Rape of the Lock*. Samma år gjorde

han också sex teckningar till *Mademoiselle de Maupin* av Théophile Gautier som han laverade i en stil som påminner om de gamla mästarnas akvatinter.

Den sista bok som Beardsley tog itu med var Ben Jonsons *Volpone*. Till denna utförde han omslag, titelsida och sex vignetter före sin död. Att han ännu hade mycket att ge, bevisas av det faktum att han inför ännu en ny stil. De sex initialerna med sina figurer tecknade han i tusch och fyllde sedan i och skuggade dem med blyerts på ett raffinerat sätt.

Aubrey Beardsley dog i Menton i Frankrike i mars 1898, ännu inte fyllda 27 år. Många av hans teckningar har fått en oerhörd spridning och ett mycket stort inflytande både under hans samtid och under senare perioder. Hans verk har inspirerat konstnärer i Europa och Förenta Staterna, men också i Ryssland, där Léon Bakst tog stort inflytande av honom, och i Kina där han presenterades av författaren Lu Hsün med en utställning.

Som skön linjekonstnär och mästare i att bygga upp en bild i svart och vitt har han mycket att ge konstnärer än idag, inte minst som djärv förvaltare av arvet från 16- och 1700-talen.

Litteratur:

A New Illustrator: Aubrey Beardsley. Joseph Pennel. Artikel i första numret av tidskriften *The Studio*. London 1893.

Aubrey Beardsley. Haldane Macfall. London 1928.

The Early Work of Aubrey Beardsley. With a prefatory note by H.C. Marillier. New York 1967.

The Later Work of Aubrey Beardsley. New York 1967.

Beardsley. Brian Reade. Introduction by John Rothenstein. London 1967.

The Letters of Aubrey Beardsley. Edited by Henry Maas, J.L. Duncan and W.G. Good. London 1970.

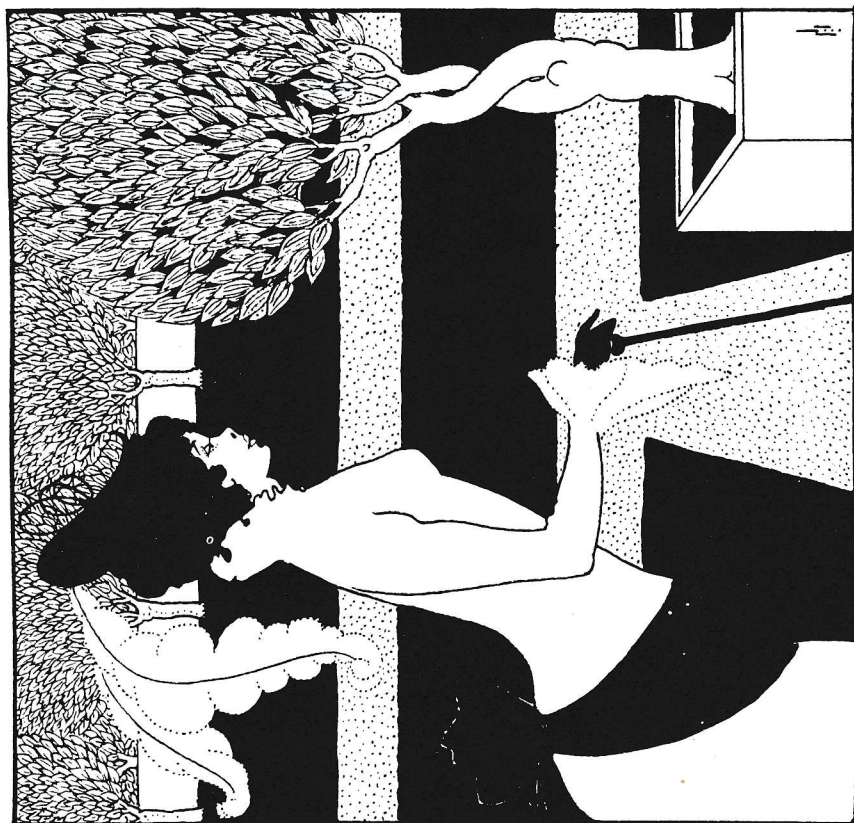
The Story of Venus and Tannhäuser or Under the Hill. Written and illustrated by Aubrey Beardsley. Edited with an introduction by Robert Oresko. London 1974.

Vignett. *Morte d'Arthur.* (1893-94.)

Hur drottning Guenever blev nunna. *Morte d'Arthur.*

Titelvignett. *The Yellow Book*, vol.2, 1894.

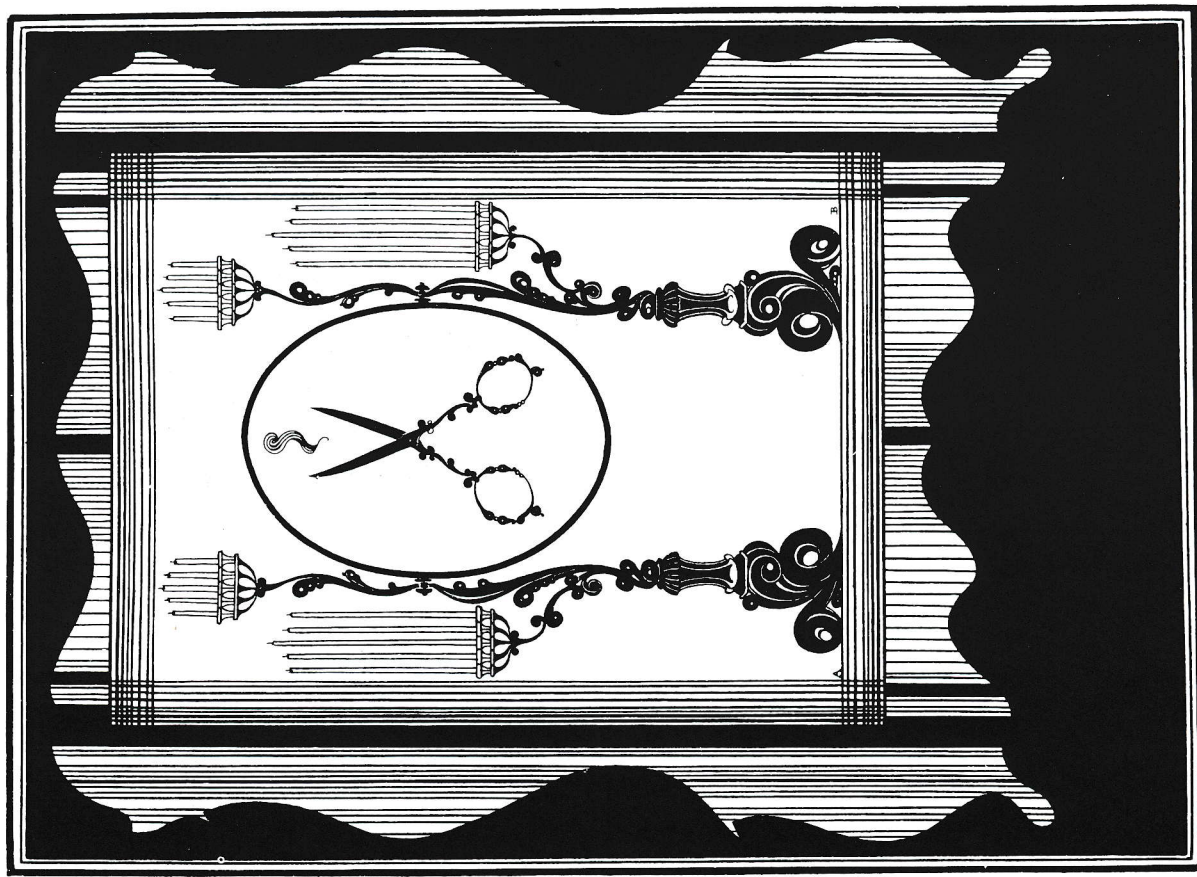

Omslagsteckning. *The Yellow Book*, vol.2, 1894.

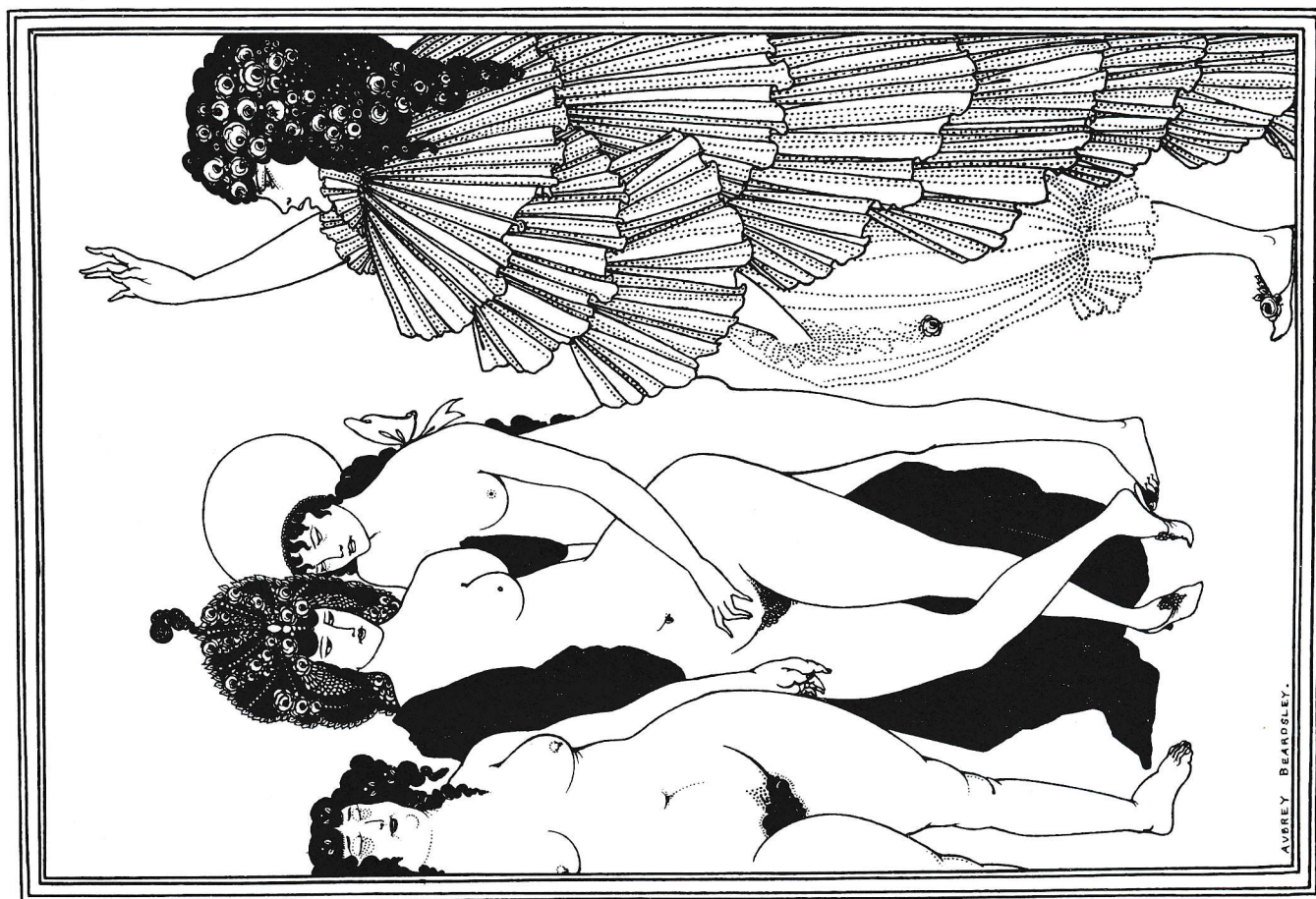

AB.

Den nya stjärnan. Från *The Rape of the Lock*.

The Rape of the Lock. Omslag, London 1896.

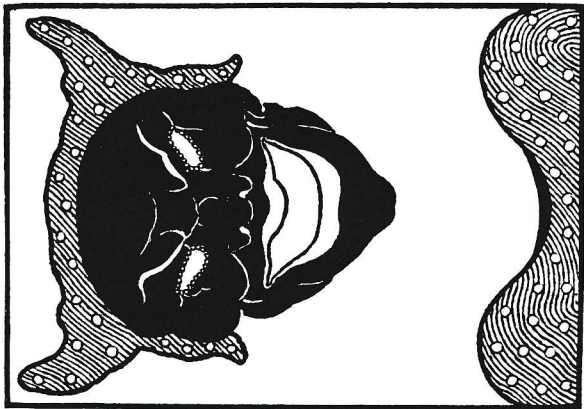
Lysistrate håller ett högtidligt tal till de atenska kvinnorna. Teckning till *The Lysistrata* of Aristophanes, London 1896.

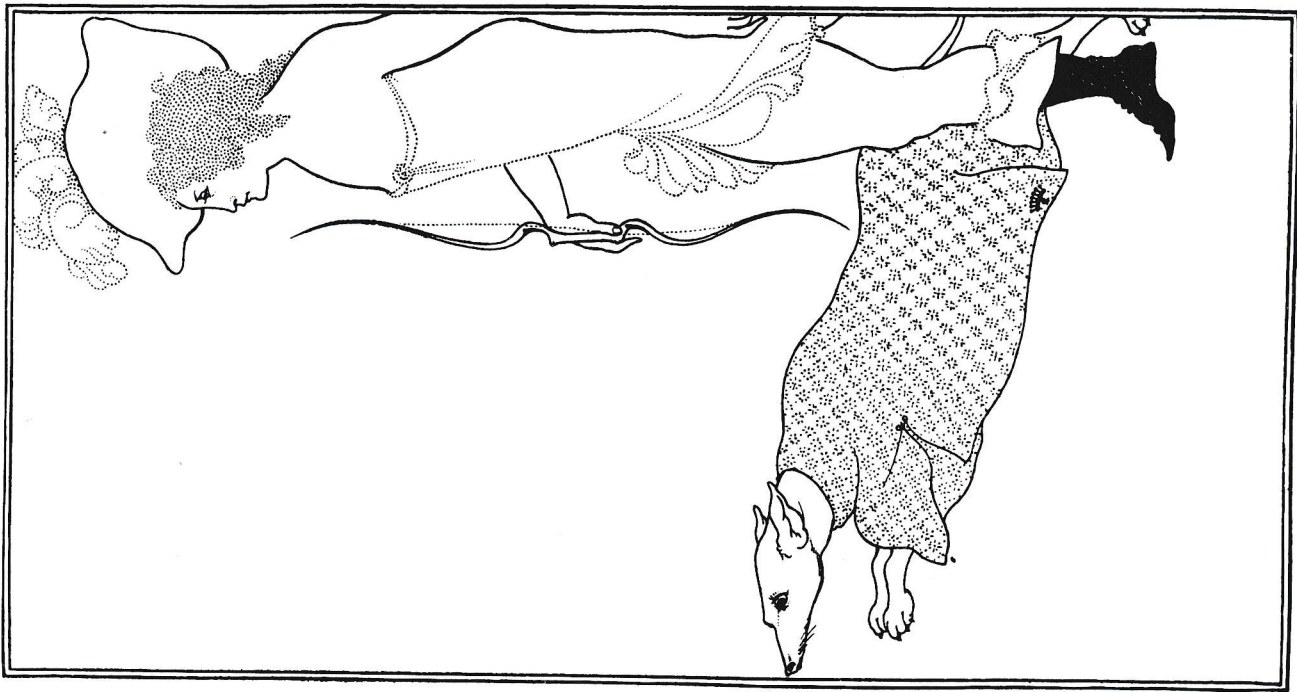
Lysistrate försvarar Akropolis. *The Lysistrata* of Aristophanes.

Omslagsteckning med Balzacs huvud.
Scenes of Parisian Life, London 1897.

Teckning för bokryggen.
Scenes of Parisian Life.

Atalanta i Calydon, med hunden. *A Book of Fifty Drawings*
by Aubrey Beardsley, London 1897.

Nykterhetsrörelsens utveckling – från absolutism till ökad måttlighet

av Jan-Ewert Strömbäck

■ ”Medan arbetarrörelsen har visat porrfilmer i Folkets Hus har nykterhetsrörelsen organiserat en ideologifri gemenskap i hallar med automatabbingo. Medan arbetarrörelsen har valt att sträva efter att förvalta samhället i stället för att djupgående förändra det, har nykterhetsrörelsen följt efter och blivit något av ett statsfinansierat utskott, som hellre verkar i riksdags- och kanslihusets korridorer än bland människor på gator och torg.”

Det skriver Jan-Ewert Strömbäck i denna artikel om nykterhetsrörelsens utveckling. Artikeln är med några ändringar ett utdrag ur Strömbäcks bok ”Frihet, jämlikhet, dryckenskap”, som har kommit ut på Folket i Bilds förlag Kulturfront.

Från socialism till ökad jämlikhet.

Så sammanfattade en serie i TV 1 för några år sedan den svenska arbetarrörelsens utveckling. Om vi tillåter oss att travestera TV-seriens motto i ett försök att beskriva nykterhetsrörelsens motsvarande utveckling skulle resultatet kunna bli:

Från absolutism i ökad måttlighet.

Den traditionella nykterhetsrörelsen har naturligtvis inte gjort avkall på kravet på absolutism/helnykterhet – även om frågan diskuteras i debattartiklar och studiecirklar – men rörelsen har gått från absolut och kompromisslös kamp mot alkoholen och alkoholkulturen till ”ökad måttlighet” i aktiviteter och krav.

Det politiska och moraliska förfall som arbetarrörelsen har genomgått har sina motsvarigheter i nykterhetsrörelsen. Medan arbetar-

rörelsen har visat porrfilmer i Folkets Hus har nykterhetsrörelsen organiserat en ideologifri gemenskap i hallar med automatabbingo. Medan arbetarrörelsen har valt att sträva efter att förvalta samhället i stället för att djupgående förändra det, har nykterhetsrörelsen följt efter och blivit något av ett statsfinansierat utskott, som hellre verkar i riksdags- och kanslihusets korridorer än bland människor på gator och torg.

Observera att denna karaktäristik inte är någon dödförklaring av IOGT-NTO eller de andra grenarna av den traditionella nykterhetsrörelsen. Rörelsen lever – även om den ofta ger ett rakt motsatt intryck. Dess prägel av passivt leverne får inte leda till att vi vänder denna folkörelse ryggen. I stället måste vi få den att återuppta kampen. Annars är inte visionen om ett nyktert folk och land

möjlig att förverkliga.

Innan jag går in på förklaringarna till nykterhetsrörelsens utveckling ska jag nämna något om rörelsens positioner vid och strax efter sekelskiftet.

Största folkrörelsen

Vid sekelskiftet var ungefär tio procent av landets befolkning medlemmar av någon frikyrko-, nykterhets- och arbetarrörelse. Nykterhetsrörelsen var den avgjort största folkrörelsen med sina 228 000 medlemmar i sammanlagt närmare 4 000 lokalavdelningar. Av dessa svarade IOGT för ungefär 95 000 medlemmar och något över 1 600 föreningar. Den största frikyrkan, missionsförbundet, hade vid denna tid cirka 76 300 medlemmar i 915 föreningar, medan LO organiserade något färre, 73 600 personer i 787 föreningar. IOGT ensamt överträffade alltså hela LO:s medlemstal.

Tio år senare var proportionerna desamma. Alla tre folkrörelserna hade gjort framgångar och nykterhetsrörelsen var uppe i drygt 355 000 medlemmar i närmare 6 000 lokalavdelningar, av vilka IOGT bidrog med 160 000 medlemmar och 2 340 föreningar. Fortfarande var både missionsförbundets och IOGT:s medlemstal större än LO:s. Frikyrkorörelsens totala medlemsantal hade ökat till 207 000, av vilka missionsförbundet stod för 93 515. LO hade cirka 85 200 medlemmar och det socialdemokratiska partiet hade ökat sitt medlemsantal med 10 000 sedan sekelskiftet och hade nu nått medlemssiffran 55 248.

Nykterhetsrörelsen har under 1900-talet haft störst betydelse under dessa år, omkring 1910. Då var den numerärt störst, hade flest medlemmar. Då hade den det största politiska inflytandet och fick in ett stort antal nykterister i riksdagen. 1912 var 122 av andra kamrars 150 ledamöter absolutister. Vid denna tid hade man också lyckats få socialdemokratin att ta över nykterhetsrörelsens krav på totalförbud mot alkohol.

Det senare var ett resultat av IOGTs ihärdiga arbete, verksamheten inom Verdandi, som uttalat appellerade till just arbetarklassen samt av framgångarna med det tillfälliga alkoholförbudet under stortrejken 1909 och

nykterhetsrörelsens inofficiella förbudsomröstning samma år, då 54 procent av befolkningen skrev på namnlistor med förbudskravet.

Nykterhetsrörelsens ökade inflytande i riksdagen ledde också till en förändring av riksdagsledamöternas yrkesmässiga fördelning:

”... antalet riksdagsledamöter med högre utbildning sjönk. De nyttillkomna hade i större utsträckning sin skolning inom rörelsen”. Och på samma sätt blev andra yrkeskategorier än ämbets- och lantmännen, andra insikter än prästernas, professorernas, militärernas och företagens företrädare i riksdagen. Detsamma skedde runt om i kommunala församlingar. Meriter från sådana församlingar blev, i synnerhet bland frikyrko- och nykterhetsfolk, allt vanligare som ett slags förskola till riksdagsarbetet. En ny politisk karriärväg var på väg att utbildas. I långsammare takt öppnades den också för fackföreningsfolk, men i full utsträckning först då rösträtten och valbarheten blivit allmän.” (Bengt Lindroth, Bingo! En kritisk granskning av folkrörelserna i Sverige 1850–1975, Prisma 1975.)

Två stora tillgångar

Under 1910-talet förlorade IOGT omkring 100 000 personer. Nästa stora numerära tillbakagång kom under 1960-talet med en minskning från 122 000 medlemmar 1960 till 98 000 år 1972. I dag är bara 20 procent av riksdagsledamöterna absolutister.

Medlemsstatistiken kan förtjäna invändningen att den inte är någon tillförlitlig mätare av en rörelsens dignitet. Många medlemmar är passiva, utträden noteras i registren först flera år senare osv. Inom nykterhetsrörelsen var och är det också vanligt att man är med i flera organisationer samtidigt, IOGT-Blåbandsförbundet är en vanlig kombination, varför hela folkrörelsens medlemsantal kan ge en något skev bild.

Men trots dessa invändningar fungerar sifferexercisen som en spegel av rörelsens akti-

vitetsnivå och politiska inflytande. Samtidigt som medlemsantalet har sjunkit efter 1910 har andra sidor av rörelsen genomgått en motsvarande avmattning. Den traditionella nykterhetsrörelsens ideologi och program har blivit mera urvattnat, det politiska inflytandet har minskat.

IOGT-NTOs ordförande Rolf Persson hävdar motsatsen. Han menar att nykterhetsrörelsen har ett stort, om inte avgörande, inflytande över alkoholpolitiken och tolkar statens service-inriktade och osolidariska politik, som ett nykterhetsvänlig inställning. Så här låter det när Rolf Persson, under rubriken "Vi har vunnit en etappseger" i inledningen till 1977 års kongresshandlingar, försöker använda den rådande politiken som bevis på IOGT-NTOs inflytande:

"Minns IOGT-NTO-rörelsens 10-punktsprogram i alkoholfrågan från hösten 1973. Jämför det med den nya lagstiftningen och konstatera: Vi har fått fäst te för vår mening att det gäller att pressa ner totalkonsumtionen om vi skall komma tillrätta med alkoholskadorna. Vi har fått stopp på mellanölet. Vi har kvar 20-årsgränsen för inköp på systembolaget. Vi får en särskild nämnd för alkoholfrågor inom socialstyrelsen i utbyte mot det av oss önska alkoholpolitiska rådet. Höjda anslag till nykterhetsrörelsen och för upplysning i alkoholförfrågor. Ökat stöd till ungdomsarbete. Satsning på alkoholfria miljöer. Ett uttalande om stor återhållsamhet beträffande alkohol vid statens och kommunernas representation."

Det är som synes mycket blygsamma krav som IOGT-NTOs ordförande gläder sig åt. Hans uttalande är synnerligen defensivt. Bortsett från mellanölstoppet gäller exemplen i stort försvar av fasta positioner. Denna defensiva inställning präglar också Rolf Perssons kommentar till servicepolitiken:

"Helt avvikande från våra idéer är beslutet om ökad nyetablering av systembolagsbutiker, ett fält där vi måste övertyga

kommunala politiker att för samhällets bästa skynda långsamt." (min kurs.)

Bratt tog över

Anledningen till nykterhetsrörelsens medlemsmässiga och ideologiska tillbakagång är flera. På 1910-talet blev andra än de nykterhetspolitiska frågorna aktuella i en tid av världskrig, rösträttsreform och arbetarrörelsens vägsål mellan reform och revolution. På alkoholpolitikens scen var inte nykterhetsrörelsen längre ensam. Huvudrollen fick man lämna ifrån sig till Ivan Bratt.

Rörelsen ställdes inför flera svåra frågor. Genom arbetet i 1911 års nykterhetskommitté tvingades man acceptera Bratt-systemet och omintetgjorde därmed de objektiva förutsättningarna för sitt eget alternativ, förbudet. Nykterhetsrörelsens företrädare hamnade i omöjliga situationer. De bekämpade de privatkapitalistiska intressena i alkoholhandlingen, men motsatte sig av moraliska skäl att staten skulle tjäna pengar på den och betraktade därför systembolaget med misstroende. Resultatet blev handlingsförlamning. Handlingsförlamningen förstärktes efter det för nykterhetsrörelsen nedslående resultatet av folkomröstningen om totalförbudet 1922, då 888 459 personer röstade för ett förbud och 924 550 mot.

Professor Nils Bejerot anser att det var bra att förbudet inte genomfördes i Sverige vid denna tidpunkt. När jag intervjuade Bejerot den 12 december 1978, gjorde han denna kommentar till frågan om totalförbud:

– Det var ju endast beroende på en viss inskränkning i den allmänna rösträtten som det inte blev totalförbud. Man måste ha betalat kommunalskatten året innan för att få rösta. Utan den inskränkningen hade det blivit totalförbud 1923.

– Men med det vi nu vet om totalförbud i olika andra länder, så kan vi säga att det var bra att det inte blev totalförbud då. Man kan inte genomföra ett totalförbud mot alkohol med 51 eller 52 procents majoritet, men man kunde inte heller göra det med 62 procents majoritet som resultatet blev i Norge.

– Det är att minska alkoholkonsumtionen

IOGT-NTO använder allt mera kommersiella knep i sina kampanjer för att värva medlemmar. Kampen mot alkoholen kommer i skymundan.

successivt, över decennier, kanske över generationer, med sikte på ett totalförbud. De olika styrningsinstrument som finns, prispolitik t ex är väl kända. Men detta förutsätter också en väldigt aktiv ideologisk skolning och attitydpåverkan av människor.

Förbudskampen

– "növändig process"

Rektorn och författaren Arne Svensson har inte samma uppfattning om värdet av ett totalförbud på 1920-talet. Så här svarar han på min fråga om han anser att det var felaktigt av nykterhetsrörelsen att kämpa för förbudet:

– Nej, jag ser den målsättningen som en historisk nödvändig process. Man fick ju nedslående erfarenheter av förbudsexperimenten i ett antal länder, vilket ju ledde till att förbudet uppgavs som realpolitiskt mål också i Sverige.

– Man bör dock ge förbudsanhängarna in om den svenska nykterhetsrörelsen det erkännandet att ett förbud genomfört i Sverige vid samma tid som i Finland eller i USA, skulle ha blivit mycket bättre och effektivare genomfört.

– Finland var ju starkt söndertrasat av inbördeskriget. I USA avsatte man aldrig några

resurser för förbudets efterlevnad. En förbudslagstiftning hade blivit bättre skött i Sverige. Det ligger ingen nationell självhävande i det. Vi var å ena sidan inte ett så ultraliberal och öppet samhälle som USA och vi hade å andra sidan inte genomgått samma prövningar som Finland.

Borde nykterhetsrörelsen säga klart ut att förbudet är ett slutmål, även om det inte är genomfört idag?

– Jag tror att nykterhetsrörelsen genom att säga detta skulle hamna i fel debatt. Redan nu förekommer det ju ett visst semantiskt skoj genom att varje krav på en liten restriktion förklaras som ett utslag av förbud och förbudstänkande. För att ett förbud ska kunna upprätthållas måste det ha stöd av minst tre fjärdedelar av landets befolkning.

Motbokens avskaffande

Efter nederlaget i förbudsomröstningen gick luften ur nykterhetsrörelsen. Man upprepade mekaniskt förbudskravet under 1920-talet i brist på alternativ, för att senare bli de ivrigaste förespråkarna för motbokens avskaffande.

Inför 1932 års förbudskongress föreslog kongressens verkställande organ, Nykter-

hetsvännernas landsförbund, att motboken skulle tas bort. Detta motiverades med att motbokssystemet uppmuntrade dryckesseden och motverkade helykterhetstanken. Dessutom föreslog landsförbundet att alkoholskatten skulle höjas kraftigt.

Kongressen uttalade att skattehöjningen borde ske innan motboken avskaffades. Vid denna tid var alltså kravet på motbokens avskaffande kombinerat med ett krav på en rejäl skattehöjning, man hänvisade till den danska modellen där staten med skattepolitiken som verktyg lyckats pressa ned konsumtionen, men det dröjde inte länge förrän motbokens avskaffande fick ett egenvärde.

Från 1939 krävde NTO att motboken skulle avskaffas och år 1943 antog IOGT kravet att motboken skulle avvecklas så snart som möjligt efter kriget. Ett år senare tog Nykterhetsvännernas landsförbund ett program med 14 punkter, där man krävde att restriktionssystemet avvecklades. I samma program krävdes också höga alkoholskatter, men det ena kravet ställdes inte som villkor för det andra.

Hur kan då detta med dagens ögon märkliga ställningstagande förklaras?

Teorierna är många. Bland nykterhetsrörelsens fiender, t ex hos Bengt Michanek (i boken "Nykterhetsrörelsen, den heliga kon", Proprius förlag 1972), förs katastrofteorin fram som förklaring, dvs att de ledande nykterhetskamparna trodde att motbokens avskaffande skulle medföra en katastrofal ökning av supandet (vilket också blev fallet) och att denna katastrof skulle skapa förtusättningar för att åter aktualisera rörelsens gamla käpphäst, totalförbudet.

Den här teorin finns det naturligtvis inga belägg för. Det finns det inte heller för den smält psykologiserande förklaringen att nykterhetsrörelsens ledning aldrig kunde komma över att det var en person utanför deras led, Bratt, som hade hittat det dittills effektivaste medlet mot missbruk.

"De övervann inte den känslomässiga aversionen, med ett stänk av avund, mot den man och det system som ryckt dem förbudssegern ur händerna." (Svante Nylander, Svenskarna och spriten, Prisma 1967.)

Den trovärdigaste och för nykterhetsrörelsen mest välvilliga förklaringen är att rörelsen, som vid denna tid i likhet med fackföreningsrörelsen lämnat sin kamppek och i stället gett sig in i realpolitiken med reformism och pragmatism i bagaget, uppriktigt menade att motboken varken gjorde till eller från vad gällde missbrukssituationen. Detta sammantaget med att motboken accepterade bruket som sådant och hade en förmåga att göra maximiransonen normbildande och få absolutister att bli måttlighetsdrickare gjorde att nykterhetsrörelsen inte fick något till övers för restriktionssystemet.

Dagens enorma alkoholproblem

Motbokens avskaffande skapade tillsammans med floden av mellanöl, folkrorelsens bristande vaksamhet och 1960-talets falska frihetsideal grogrunden för de enorma alkoholproblemen som vi möter idag. Dagligen dör i Sverige minst 15 personer av alkoholbetingade skador. Varje år föds cirka 400 barn med missbildningar eller andra skador till följd av moderns alkoholmissbruk. (Tänk vilken miljöförorsakelse som skulle växa upp om dessa barn var skadade för att mödrarna hade besprutats med hormoslyr!) Enligt statens medicinska forskningsråd kommer Sverige att ha en miljon alkoholist i mitten av 1980-talet.

Trots dagens missbruk håller ledande nykterhetskampar fast vid sitt motstånd mot motboken. Arne Svensson:

– Vi är visserligen hänvisade till att lösa alkoholfrågan, så gott den nu lösas kan, styckevis med restriktioner. I princip kan man till restriktionerna också räkna prispolitiken, eftersom den har restriktiva verkningar och vore kanske det mest effektiva instrumentet om den kunde användas av politiska skäl. Men det finns restriktioner som är felkonstruerade. Man kan inte komma ifrån att Bratt-systemet, hur ambitiöst det än var på vissa punkter, innehöll element som inte går att upprätthålla.

– Vi får inte glömma bort att under restriktionssystemets sista tid var stora delar av det svenska folket inbegripna i en olaga hante-

ring, som absolut inte stred mot deras rättsmedvetande. Hur många sommarstugor byggdes i det här landet på den tiden genom tjänster och gentjänster i form av överlåtelser spirit? Det fanns en så fantastisk stor väv av olagligheter kring systemet att det hade varit omöjligt att upprätthålla mycket längre än vad som skedde.

Men trots denna olagliga hantering var ju missbruket och den totala alkoholkonsumtionen mindre under motbokens tid än vad det är i dag.

– Då får vi ju också ta in i bilden att bruket och följaktligen missbruket har stegrat kolossal under efterkrigstidens högkonjunktur, men stigit förhållandevis mindre i Sverige än i de flesta jämförbara länder. Det finns inget tydligt samband mellan konsumtionsökningen i Sverige och motbokens avskaffande.

Alla slags restriktioner leder ju till någon form av olagligheter.

– Det är riktigt och därför får man under inga omständigheter vara rädd för restriktioner. Det förhållandet att en lag överträdes får ju inte omedelbart leda till slutsatsen att lagen ska avskaffas. Då skulle vi avskaffa alla lagar. Men det kan uppkomma ett läge där massan av överträdelser blir så kolossal stor i förhållande till den vinst som göres, att det är oklokt att slå vakt om just den restriktionen. Motboken var en sådan restriktion.

Nykterhetsrörelsens felanalys

Nils Bejerot menar däremot att nykterhetsrörelsen gjorde en felanalys när den valde att bekämpa motboken:

– Man hade varit så inställd på totalförbudet, så att när förslaget om motbok väcktes från alkoholvännernas sida för att rädda spriten kvar, kunde man inte analysera frågan rätt. Nykterhetsvännerna förstod inte att motboken var en genial konstruktion, som dessutom till skillnad från totalförbudet i Finland, Norge och USA visade sig fungera i praktiken. Men eftersom motboken hade lanserats som ett alternativ till totalförbudet, så kunde inte nykterhetsrörelsen anaysera frågan rätt, utan bekämpade motboken och följade den.

Kan man säga att den största orsaken till dagens problem är att motboken försvann?

– Det är en väldig massa faktorer som har gripit in. Den absolut viktigaste faktorn är urbaniseringen, att man ryckte upp folk från bygderna och föste in dem i industricentra, där dom blev rotlösa, att de tappade kontakten med sitt ursprung och sin tradition. Som enskild faktor är kanske motbokens avskaffande den viktigaste.

– Jag vill slå fast att nykterhetsrörelsen inte kan göra någon avgörande insats förrän man har gjort en djupgående ärlig självkritik och omprövning av inställningen till motboken. Nu föreligger det ju ett så omfattande forskningsmaterial, som visar att det är medlens lättillgänglighet och totalkonsumtionen som avgör alkoholskadorna.

Är förklaringen till att nykterhetsrörelsen ville avskaffa motboken verkligen så enkel att man inte kom över att man hade blivit lurade på totalförbudet, att en alkoholliberal och inte nykterhetsrörelsen fick igenom sitt förslag?

– Psykologiskt ska man se det så här. Nykterhetsrörelsen kämpade för ett totalförbud – och jag vill säga att jag inte kan tänka mig att något civiliserat samhälle i en avlägsen framtid kan acceptera ett så giftigt medel som alkohol, det är bara fråga om hur man ska nå dit och man ska inte tro att man kan ta det steget direkt utan att ta en väldig massa mindre steg först – och då upplevde man att det som hindrade tanken att befria folket från alkohol var förslaget om motbok. Det fick ju ett så enormt stöd att det sänkte förbudstanken.

– Före omröstningen var det en oerhörd kamp kring ransoneringstanken. Nykterhetsrörelsen hade alla tänkbara argument mot den tanken; att folk skulle köpa ut även om de inte behövde, att spriten skulle få en hög dignitet och bli extra åtråvärd osv. Dessa argument grävde man ner sig så hårt i, att när det sedan blivit en radikalt annorlunda politisk situation, när totalförbudet hade fallit, kunde man inte se vilka nya vänner och fiender man hade.

– På grund av en bristande rörlighet i ana-

lysen och oförmåga till dialektiskt tänkande, förstod man inte att den som var huvudfienden i går blev den viktigaste bundsförvant i det nya läget.

— En stor folkrörelse som nykterhetsrörelsen är som en gigantisk atlantångare. När man upptäcker att kursen är fel, så är det nog inte så lätt att lägga om den 180 grader och säga att motboken, som vi har bekämpat i flera år, är det mest geniala som finns.

Motboken är nu åter aktuell. I den gångna sommarens alkoholdebatt har flera politiker uttalat ståndpunkten att det är dags att införa en modern variant av motboken. Nykterhetsrörelsens bidrag till den debatten har varit att ta avstånd från en ny motbok, dels i ett offentligt uttalande av Rolf Persson, dels i en ledarkommentar av IOGT-NTO:s informationssekreterare Kalle Gustafsson i medlems-tidningen Accent. Det är befogat att fråga om inte IOGT-NTO i detta läge, med en nyväckt opinionskrav på effektiva åtgärder, inte motverkar en framsynt alkoholpolitik.

I en situation av passivitet och stagnation försöker man inom IOGT-NTO hitta de mest oväntade utvägar. I debatt- och studieboken "Hur skall nykterhetsrörelsen förnyas" (Söber 1978) diskuteras Soberchefen Åke Islings tanke att ge avkall på helnykterhetskravet och i stället införa "ett samvetsbestämt absolutistbegrepp och associerat medlemskap" för att samla flera människor. IOGT-NTOs medlemmar har dock i studiecirklar, rådslag och inlägg i tidningen Accent tillbakavisat den tanken.

Fallet Verdandi

Däremot har Verdandi utvecklats till en ren måttlighetsdrickarförening och där till en drogliberal sådan. 1973 bildades vid sidan av den ursprungliga grenen av Verdandi en organisation, kallad Grupp Verdandi, utan krav på helnykterhet och som sedan några år tillbaka har flera medlemmar än NOV. 15 500 medlemmar är absolutister och dubbelt så många, 31 000, är medlemmar utan nykterhetskrav.

Grupp Verdandi ansluter sig till vad som brukar kallas en "socialpolitisk helhetssyn",

sätter människan i stället för flaskan i centrum, menar att "missbrukade människor blir missbrukare" och vill ha totala samhällsförändringar i stället för konkreta alkoholpolitiska åtgärder. Som exempel på att tillgången på alkohol är ointressant i Verdandis ögon kan nämnas att man vill sänka inköpsaldern på systembolaget till 18 år och att man kämpade för att få behålla mellanölet.

Bildandet av "måttlighetsföreningen" Grupp Verdandi 1973 var ett logiskt resultat av en utveckling i drogliberal och kravlös riktning under flera år inom Verdandi. Redan 1955 gjordes frågan om helnykterhet till en underordnad och personlig fråga om livsföring i och med att man tog bort kravet på medlemmarna att "icke tillhandahålla" alkohol till människorna.

I mitten av 1960-talet började Verdandi formulera nya alkoholpolitiska mål. I en artikel i Tiden (nr 9/1965) skrev dåvarande Verdandi-ordföranden Bengt Hallberg att det var dags att "avmoralisera" alkoholfrågan och överge kravet på ett alkoholfritt samhälle. Det nya målet blev "det alkoholskadefria samhället". Genom denna opportunistiska nyformulering lämnade man inställningen att alkoholen som sådan och bruket som sådant, inte bara alkoholskadorna och missbruket, är passiviserande.

Absolutisten och före LO-ordföranden Arne Geijer kommenterade Verdandis utveckling när jag intervjuade honom den 15 december 1978:

— Det går inte att experimentera som man gör inom Verdandi, som ju var en nykterhetsrörelse från början, men som ändrade politik när man mötte motstånd. Det som stöter mig med Verdandi är att man numera tillåter sina medlemmar att använda alkohol. Om en nykterhetsrörelse ska få något gehör måste den bygga på absolutism.

Medan den ena grenen av den svenska nykterhetsrörelsen, Verdandi, som år 1896 bildades för att ge nykterhetsfrågan ett socialistiskt perspektiv, har övergett sina stolta traditioner och blivit drogliberalismens försvaradvokater, har den andra grenen, IOGT-NTO, med likaledes stolta traditioner,

utvecklats till en passiv och ideologlös inrättning, där medlemmarna ägnar sig mera åt allsång, kaffedrickande, trivselvällar och arrangemang av offentliga danser och artistframträdanden än opinionsbildande arbete mot alkoholkulturen.

Statsbidragets funktion

Den traditionella nykterhetsrörelsen lever vidare med hjälp av statliga anslag. Under 1976 fick IOGT närmare 1 1/4 miljon kronor i olika statliga bidrag. Till dessa pengar kommer anordnings-, inventarie- och upprustningsbidragen till rörelsens samlingslokaler i landet på sammanlagt 2 1/2 miljon kronor under 1975 och 1976.

Som exempel på statsanslagens styrande funktion kan nämnas att när IOGT och NTO slogs samman 1971 var tanken att också sdoorganisationerna för ungdomarna, barnen och scouterna skulle samordnas lokalt och regionalt. Men detta avslog 1973 års kongress med motiveringen att stora statsanslag då skulle gå förlorade! IOGT-NTO strävar efter att få så mycket statliga anslag som möjligt för att lyckas få en större aktivitet i rörelsen. Men det mesta talar för att resultatet blir det motsatta — att bidragen passiviserar. Den upplåtningen har t ex Nils Bejerot:

— Det är ingen tvekan om att det ligger något av narkomanins princip i detta. Ju mera bidrag man får, desto mera beroende blir man. När man sedan har skaffat ett sådant beroende, i det här fallet penningberoende, så tappar man sin frihet och sedan måste man

inrätta sin tillvaro för att kunna tillfredsställa sitt beroende och i det här fallet gäller det att skaffa så mycket cirklar och medlemmar som möjligt.

— På så sätt tunnas successivt intresset för huvudfrågna, alkoholfrågan och opinionsbildningen, ut. I stället blir det en massa andra aktiviteter, t ex språkcirklar och hobbycirklar. Också målsättningen förändras. Från att ursprungligen ha varit en kamporganisation mot alkoholkulturen blir det mer och mer en passiv organisation, där nyktra människor kan umgås med varandra i en trevlig miljö. Från att ha varit en front- och kamporganisation passiviserar man till att bli ett sällskap för nykter samvaro.

IOGT-NTO-rörelsen driver i skrivande stund en kampanj med målet att ha uppnått 200 000 medlemmar under 1979. Något uttalat alkoholpolitiskt syfte har inte kampanjen. Rörelsen mobiliserar med allehanda knep för att det hägrande medlemstalet ska uppnås. Medlemmar som värvar nya medlemmar belönas med befrielse från sin årsavgift, husvagnar och bilar till rabatterat pris och bensincheckar som gåvor.

En nykterhetsrörelse som tar sin uppgift på allvar och som utgår från verkligheten av missbrukare i rännstenarna och nerdrogade ungdomar i förorterna bör självfallet ha kampanjer kring *politiska* mål. Varför inte en kampanj med syftet att den totala alkoholkonsumtionen år 1987 ska ligga 20 procent under 1977 års nivå, en målsättning som för övrigt finns i IOGT-NTO-rörelsens program?

Konstronden: Svenska folkets historia i bilder

■ Konstronden behandlar i detta nummer en ny, rikt illustrerad, historiebok. Det är Sveriges historia, tecknad och författad av tekningslärarna Annika Elmqvist och Pål Rydberg. Boken recenserar här av Staffan Glas-
sel.

Annika Elmqvist, Pål Rydberg. SVERIGES HISTORIA. 230 s. Ordfront i samarbete med Arkivet för folkets historia, 1979. Pris: ca 98:–

ISBN 91-7324-117-2

Sedan länge efterlängtat kommer så till sist Sveriges historia, "uppföljare" till den tidigare bestselleren Historieboken. Denna väldiga satsning har resulterat i en spännande berättelse i bild om folket som den drivande kraften "från stenålder till stenindustri". Det folkliga perspektivet är konsekvent genomfört.

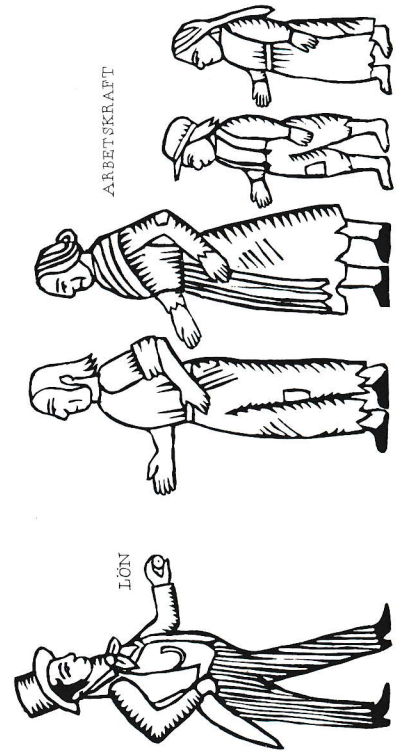
I konstronden är ämnet i första hand bokens bildmässiga utförande. De historiska förloppen är hela tiden konkretiserade i teckningar, montage eller små berättelser i serieform. Elmqvist och Rydberg har, när de

skildrat en epok, konsekvent försökt använda denna epoks konstnärliga formspråk – ett tacksamt och lyckat grepp. Berättelsen om ättensamhället lånar bildspråk från hällristningar, medeltiden skildras med figurer från kyrkornas stenreliefer och kalkmålningar. 1400-talet är rubricerat med tysk frakturstil och vår egen tid bidrar bland annat med limeumsnitt och "gnuggisar".

Det fyndiga formspråket anknyter till Historieboken och gör berättelsen både slagkraftig och lättillgänglig. Uppslagen är ofta utformade med stor detaljrikedom och berättarglädje.

Den som väntar på något gott väntar tydligen aldrig för länge. Sveriges historia är ett välkommet fyrbloss i vinters mörker.

Staffan Glas-
sel

Barnomsorgen från sekelskiftet till sjuttioalet

BARN I STAN. Från sekelskifte till sjuttioal. Av Helena Cederström-Friman, Helena M Henschen, Lena Högberg, Eva Silven-Garnert, Ingrid Söderlind, Eva-Lis Bjurman. 295 s. Folksam, Stockholms stadsmuseum, Tidens förlag 1979. Pris: ca 85:-.

ISBN 91-550-2285-5

"Barn i stan" hette en utställning som 1977 visades på Stockholms stadsmuseum och vars material nu utarbetats till en bok.

Boken försöker besvara tre frågor:
- Vad gjorde barnen när föräldrarna arbetade?
- Hur ser rötterna till våra dagars dag- och fritidshem ut?

- Hur har olika uppväxtvillkor präglat barnens uppföstran?

SEKELSKIFTET

Sekelskiftets barnomsorg präglades av välgo- renhet.

År 1900 fanns det i Stockholm 200 inrättningar för barn: barnkrubbor, småbarnsskolor, barnhem, uppföstringsanstalter, arbetsstugor, sommarkolonier och föreningar för beklädnad av fattiga barn.

Barnkrubborna tillkom av sociala skäl. Barnen skulle inte behöva lämnas ensamma hemma eller utsättas för vanvård, bara för att föräldrarna var tvungna att arbeta. De är föregångare till våra dagars daghem. Det var heldagsförvaring och barnen fick tre mål mat

om dagen. Lokaler var ofta undermåliga och personalen fåtalig.

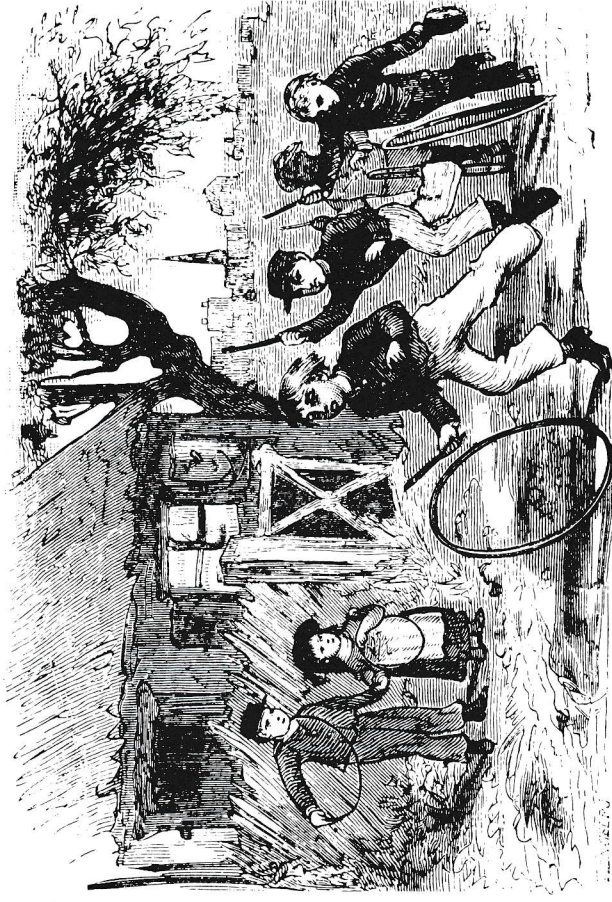
Sekelskiftets fritidshem var arbetsstugor. Dessa tillkom för att förhindra barnfattig- riet, som var utbrett i Stockholm. Här fick barnen lära sig något hantverk under sakkun- nig ledning. De tillverkade korgar och bors- tar, stickade och sydde. Arbetsstugans syfte var att "gifva barnen häg för ärligt arbete och själförförvärf", som det stod i Adolf Fredriks arbetsstugas stadgar 1890.

Sekelskiftets barn var många. År 1900 fanns ca 30 000 barn i Stockholm. Inflytt- ningen till staden var stor och arbetslöshet mötte de stora skarorna från landsbygden. Levnadskostnaderna sköt i höjden och ofta fick båda föräldrarna arbeta.

Ett av bokens kapitel handlar om de alter- nativa verksamheter som stod barnen till buds. Det var enbart fritidsverksamhet, men intressant att notera är att det fanns socialis- tiska söndagsskolor – ett alternativ till de re- ligiösa. Sagostundsrorelsen blev väldigt po- pulär: här fick barnen höra sagor och uppläs- ningar, sång och musik. Knutna till det so- cialdemokratiska vänsterpartiet fanns också barnigillen, som sedermera kallades pionjä- rerna. De ville fostra barnen till små klass- kämpar, men sysslade även med teater och sagoläsning.

TRETTIOTALET

Depression och rekordlåga födelsetal känne- tecknade trettioalets första hälft. När kon-

Rolla tunnband.

junkturerna vände vid decenniets mitt, ökade barnantalet och alltför, både män och kvin- nor, behövdes på arbetsmarknaden. Nu blev det svårt att få in barnen på krubba. Platserna räckte inte till.

1938 publicerades en statlig utredning (SOU 1938:20) om barn tillsynen. Den före- slog statsbidrag men enbart till de s k barn- trädgårdarna (som bara hade öppet halva da- garna), trots att det var krubborna som nytt- jades av de allra fattigaste. Först 1943 fick daghemmen, som de nu började kallas, stats- bidrag på lika villkor som barnträdgårdarna.

På trettioalet fick vi också en debatt om barnavård. Barnpsykologi var något nytt och Alva Myrdal ledde, i ABF:s regi, studiecirk- lar i modern barnavård och barnpsykologi. Hittills hade råden till föräldrarna präglats av: Hygien, Härdning och De goda vanornas be- tydelse för karaktären. Nu tillkom psykolo- gin.

SJUTTIOTALET

Fortfarande är köerna långa till daghemmen. Men idag gäller diskussionen också barn till-

synens innehåll. Vi måste reda ut vad vi me- nar med begrepp som auktoritet, lydnad, reg- ler och moral.

Daghemmen får inte bara vara förvarings- platser. De gamla arbetsstugorna hade idéer om sin verksamhet, idéer som idag kan synas föräldrade. Men de fungerade då, och vi mäs- te fråga oss idag: Vad kan vi lära av barn till- synens historia och hur ska vi använda de kunskaperna på dagens daghem?

"Barn i stan" blir ett oundgängligt redskap i det kunskapsöskandet. Barn tillsynens histo- ria har inte skrivits tidigare. Författarna har forskat i arkiv och bibliotek, studerat musé- ernas levnadsuppteckningar och gamla foto- grafier. Man har också intervjuat folk, som upplevt sekelskifte och trettioal, och sådana som vet hur det är att vara småbarnsförälder idag.

"Barn i stan" är en viktig bok. Det är ett unikt stycke svensk historia man lyckats skriva. Boken är lättläst, rolig och rikt illu- strerad med fotografier och teckningar. Läs den!

Sophie Hedin

En utmärkt bok om upplysningsfilosofin

Arne Helldén. TRAKTAT OM FOLKET.
261 s. Plebs 1975. Pris: ca 30:-
ISBN 91-85350-00-1

I min artikel om Encyklopedin i nr 3 av Förr och Nu skrev jag att det finns mycket litet översatt till svenska av upplysningsfilosofernas verk. Men det finns faktiskt en rätt nyutkommen, alldeles utmärkt genomgång av 1700-talsmaterialisternas liv och verk på svenska. Det är den i Linköping verksamme Arne Helldén som skrivit en populär men intressant bok med titeln "Traktat om folket" och som också stått för utgivningen på det bl a av honom drivna förlaget PLEBS.

Boken är indelad i tre sektioner. I den första dras materialismens rötter fram från antiken till medeltiden och sambandet mellan fritt arbete (hantverk) och materialism påvisas. I den andra sektionen ges en skildring av den verkliga "renässansen", dvs återupptäckten

forts från sid 36

Shera, J: *Foundations of the public library*. Chicago 1949.
Söderberg, V: *Sveriges sockenbibliotek och öfriga anstalter för folkläsning*. Sthlm 1901.
Sörbom, P: *Läsning för folket*. Sthlm 1971.
Tynell, K: *Folkbiblioteken i Sverige*. Sthlm 1931.

Verdandi genom femtio år. Sthlm 1932.
Åberg, Å: "Arbetare minns om läsning, böcker och bibliotek". I: Lantz, S W: *Arbetarnas kulturhistoriska sällskap. Minnesskrift 1926-1976*. Sthlm 1978.

Åkerstedt, J: *Den litterate arbetaren*. Uppsala 1967.

Härtill kommer:

Folkbiblioteksbladet, 1903-1911.

av materialismen (Lucretius) på 1700-talet. Encyklopedisterna beskrivs här ingående och de sätts in i ett större sammanhang. I den tredje sektionen gör Halldén en genomgång av hur synen på folket växlat genom tiderna.

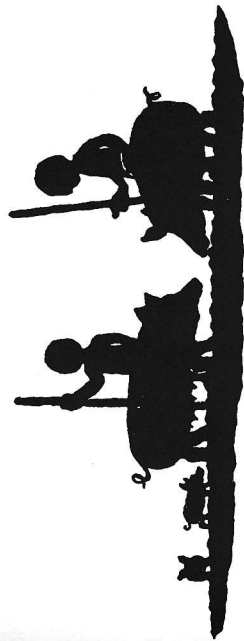
Traktat om folket är en av de läsvärdaste böcker jag stött på de senaste åren. Det är nämligen inte fråga om någon sorts kompendium eller komprimerad kurslitteratur, även om den naturligtvis bör användas så, utan det rör sig om en grundligt genomarbetat populärtext som också innehåller ett ställningstagande; för materialismen, för demokratin, för föruftstro och för folket som drivande kraft i historien. Helldén har uppenbarligen helt medvetet skrivit i upplysningsfilosofernas tradition. Han har gjort ett unikt arbete.

Det är genant att konstatera att denna bok inte tidigare anmälts i vår tidskrift. Denna brist har nu rättats till.

Svante Svensson

Biblioteksbladet, 1916- Biblioteket och vi, 1946-1960. B(bibliotek) i S(amhälle). Särskilt nr 45/46=1978:3 (specialnummer om bibliotekshistoria.)
Handlingar från de nordiska biblioteksmötena.

Flera monografier över enstaka bibliotek har utgivits. Vid Bibliotekshögskolan har utförts ett femtontal specialuppsatser i svensk folkbibliotekshistoria och gjorts ca 300 uppteckningar och bandinspelningar efter intervjuer med biblioteksveteraner.

BOKANMÄLNINGAR

Skönlitteratur

Mary Andersson. SORGENFRI. 294 s. Liber 1979. Pris: ca 70:-

ISBN 91-38-04918-X

I denna dokumentärroman skildras ett kollektiv bestående av de människor som bodde i ett arbetarkvarter i Malmö under trettioåret. Tyngdpunkten ligger i kvinnoporträtten; frångådda med stora barnkullar eller hustrur till arbetslösa män. Dessa kvinnor är inte själva fina som koketter med sin ångest. Deras hårda villkor finns hela tiden närvarande på ett högst konkret sätt, men i deras verklighet finns också kärlek, romantik, fester, gemenskap och en djupgående solidaritet mellan människorna i kvarteret. I detta trångboddhetens och fattigdomens Malmö fanns givetvis också humor och glädje, allt skildrat med ett kraftfullt, levande och fungerande språk.

Mary Andersson har lyckats väl med sin romandebut och den utlovade fortsättningen "Barnrika" är att se fram emot.

David Stansvik

Staffan Bergsten. GAMLE KANT. 248 s. Bonniers 1979. Pris: ca 65:-

ISBN 91-0-044000-0

Gamle Kant är inte död. Genom att beskriva honom bland vännerna i Königsberg 1792 lyckas Bergsten göra honom levande för oss.

68 år gammal får Kant i uppdrag att forma en författning till den franska revolutionens republik. Folkkrätt och samhällsfördrag diskuteras. Mozart är sedan några månader död men man lyssnar till hans musik. Den sprider oro.

Kant umgås med Keyserlings, Motherbys, köpmannen Cohen och betjänten Lampe. Stilla förfall, långsam uppgång, onda drömmar och folklig fylla präglar dem. I drömmar eller visioner möter Kant andra filosofer, ärkeängeln Gabriel och tyska kantsällskapet som 1943 diskuterar med nazismen som bakgrund.

Den roliga, spännande och välskrivna boken visar en annan Kant än läroboken och uppslagsverket. Faktaunderlaget kan kanske synas tunt, men jag undrar... Läs och njut!

Lars Andrée

Ilja Ehrenburg. JULIO JURENITOS SÄLLSAMMA ÖDEN OCH ÄVENTYR. Övers. Lars Erik Blomqvist. 266 s. AWE/Gebers 1979. Pris: ca 90:–

ISBN 91-20-05921-3

Ilja Ehrenburgs prosadebutbok om Julio Jurenito och hans sju lärlingar utkom 1921. Vi får där följa sällskapets bravader på flera kontinenter, från Mexiko till Moskva. Det är en vildsint och ofta träffsäker satir riktad mot kapitalismen och dess avarter i form av falsk moral, dekadent kultur och människohandel etc. Ehrenburgs utgångspunkter har varit den borgerligt intellektuelles och blir ibland rent anarkistiska. Lärlingarnas "nationalkarakterer" är överdrivna till det yttersta men ändå inte helt gripna ur luften.

Boken bygger delvis på Ehrenburgs upplevelser på 1910-talet från Paris' caféer där han också träffade förebilderna till Mästaren och lärlingarna. Ehrenburg har använt sig av en ganska ovanlig prosa-reportage-stil, och vill man stifta bekantskap med en ovanlig bok så är "Julio Jurenitos sällsamma öden och äventyr" inget dåligt val.

Seppo Sinimä

Ulla Ekh. RESAN TILL JYVÄSKYLÄ. 155 s. LT 1979. Pris: ca 57:–

ISBN 91-36-01339-0

Efter sina två tidigare diktsamlingar debuterar nu Ekh med en novellsamling, eller riktigare, med en samling berättelser.

Det genomgående temat är människans längtan: efter kärlek, efter ett barn, en röd cykel, ett arbete, efter uppmärksamhet, frihet, exotiska platser (titelberättelsen). Genomgående utspelas handlingen hos den "vanliga" människan i torftig miljö.

Bäst är Ekh då hon använder det raka vardagliga språket, men tyvärr tillgriper hon emellanåt ett bildspråk som känns klichéartat. Mycket av textens trovärdighet försvinner då in i ett töcken av ord.

Berättelsesamlingen framstår som ett formexperiment och min tro är att Ekh kan bli

något stort då hon hittat sitt språk och renodlat de bakomliggande orsakerna till berättelsernas tillkomst.

Bosse Morgell

Helmer Furuholm. DAGGORMENS TECKEN. 234 s. Gummesons 1979. Pris: ca 70:–

ISBN 91-7070-567-4

Furuholms böcker finns på många folkbibliotek. Miljön är ofta svenska folkrörelser. Författaren har legat i ordentligt i böckerna och arkiven.

Här är en kollektivroman som kommer att läsas av många. Den är underhållande och ger en levande bild av folkliga organisationssträvanden i ett samhälle där frigörelsen till en början söker sig religiösa uttryck och motiveringar.

Genom Graneby brukssamhälle slingrar vägen mellan stugor och baracker. Kryddoften stiger härligt upp mot "Sirapskyrkan". Baptisterna håller möte ovanpå Kooperativas lager.

Siwe Raadik

Madeleine Gustafsson. SOLIDA BYGGEN. 44 s. Norstedts 1979. Pris: ca 29:–

ISBN 91-1-791511-2

Madeleine Gustafsson söker spår och livstecken i världen, störfaktorer "som visar att världen är vaken".

Relationer mellan jag och omvärld, mellan nu och då, nära och fjärran tydliggörs i välformulerade bilder. Olika tidsskeden sammanlänkas så att tidens rum blir ett.

Stentavlorna i provinsmuseet i Sian i Kina

och stenens eviga vind genom all tid. Drömmens kilar in i vakenhetens ljus. Möjligheten till gemenskap "i den tunna hinnan av tolkad värld mellan oss".

Dikternas stillnade yta, deras form, tenderar dock att hålla tillbaka innehållets rörelseenergi. Då står de där som förtäta uttryck, utan att riktigt veta vart de ska ta vägen.

Men bilderna lyser långlivat i läsarens huvud.

Per Helge

Hans-Erland Heineman. BARBARA. 207 s. Brombergs 1979. Pris: ca 70:–

ISBN 91-85342-78-5

Den gotiska katedralen upphör aldrig att fascinerar. Hurdana var de män som ledde byggnaderna av dessa väldiga kyrkor? I denna bok möter vi en sådan mästarkonst. I dagboksform redovisar han problem och glädjemen med åren sidan katedralbyggnandet och å andra sidan sin kärlek till Barbara.

Heineman är själv arkitekt och kyrkobyggnadsre. Det märks. Hantverk, skrävåsen samt gestaltningsproblem är levande och kunnigt skildrade och det är bokens stora behållning.

Personerna däremot är stiliserade och endimensionella, även Barbara saknar kött och blod. Huvudpersonen är inte bara en lysande yrkesman utan även män om arbetarna och ytterst sympatisk i största allmänhet. Det är svårt att engagera sig i denna idealfigur. Till konflikterna mellan arkitekt och uppdragsgivare löses hela tiden till den föres fördel. Boken är mer en skiss än en fullödig roman.

Staffan Glassel

Lars Helgesson. ISOLERINGEN. 224 s. Bonniers 1979. Pris: ca 90:–

ISBN 91-0-044032-9

Romanen handlar om tre konvalescenter insprända på en sjukhussal, avstängda från yttervärlden. Rummets fönster är övermåladareparationer sågs pågå. En kamera i rummet följer männens förhållanden, och somliga tecken tyder på att deras samtal bandas. Till sist förs de bort en efter en för att "opereras" eller "röntgas". De återvänder aldrig.

Författarens syfte är förmodligen att varna för dödshjälp i olika former – männens ängstfulla samtal och reflexioner kretsar kring möjligheten att de är offer för någon hantering av det slaget. För att tydliggöra sin avsikt har författaren dragit ut dödshjälpstanken till sin yttersta konsekvens, och utformat romanen som en stiliserad modellsituation. En viss diktaktisk förtunning har därigenom kommit att präglade boken.

Men romanen är lättläst och kan nog fungera som tankeställare och alarmsignal i den yviga dödshjälpsdebatten.

Kent Begler

JADEBERGET OCH HÄGERBOET. Kinesisk lyrik. På svenska av Erik Blomberg. 177 s. Norstedts 1979 (Norstedts klassiker). Pris: ca 58:–

ISBN 91-1-791122-2

Erik Blomberg har inte bara berikat den svenska litteraturen med egen diktning. Han var också en lysande översättare av utländsk lyrik, däribland klassisk kinesisk lyrik vilken manifesterade sig i två tolkningsvolym, "Jadeberget" (1944) och "Hägerboet" (1950). Norstedts nyttgåva, där de båda böckerna sammanförts i en volym, är efterlängtat och därför mycket välkommen.

I förordet till "Jadeberget" berättar Blomberg att han, som själv inte behärskar kinesiska, utgått från en texttrogen amerikansk översättning.

De flesta dikterna är från Tangdynastin (618–906), denna storhetstid i Kinas historia,

och uttryck för en förfinad hovkultur där nartursvärmeri och kulturtrötthet spelade ungefär samma roll som för det europeiska 1700-talet.

Många dikter för tanken till kinesiska målningar. Där finns samma exakthet i uttrycket, samma känslighet för naturens skiftningar och olika stämningslägen.

Margareta Zetterström

Elsie Johansson. BRORSAN HADE EN VEVGAMMOFON. 90 s. LT 1979. Pris: ca 45:-

ISBN 91-36-01308-0

Uppländsk landsbygd är miljön i denna debutdiktsamling som dock bär en medelålders säkerhet i såväl språk som innehåll. Det är som att stiga ut på en väl hopslagen trasmatte där färgernas samspel är noggrant valda och man känner med fötterna att detta är gott hantverk!

Tillbakablickar och naturiakttagelser är i och för sig gängse poetiskt gods, men Elsie Johansson låter sin egen eftertanke och känsla utgöra den varp som hela väven hänger på. Detta är en så klok och rik bok att raderna slutar före mitt första citat om kantareller och kastvedtravar, om Bach och spillkräkan, om snöängeln och alkoholisten som gått hem till Gud.

Bengt Berg

Sture Källberg. DEN RÖDA ÄLVEN. Vandringen till staderna del III. 262 s. Norstedts 1979. Pris: ca 97:-

ISBN 91-1-791312-8

Industrin expanderar och suger upp den arbetskraft som kommer vandrande från landsbygden. Ragnar, statarsonen, flyttar till Göteborg, där det på 50-talet är gott om arbete. Han börjar arbeta i hamnen och förälskar sig i Inge, medlem i det kommunistiska ungdomsförbundet. Han dras motvilligt och mycket skeptiskt in i de politiska diskussionerna. När Sture Källberg beskriver en skiftesarbetares morgon eller en snöröjning är han oslagbar. Då är

han sann och texten har sprängkraft. Men när han låter Ingela läsa "Kapitalet" eller återger politiska diskussioner övertygar han inte. Texten blir konstlad och tillrättalagd. Politiken blir liggande på ytan, harmlös och utan verkan.

Marie-Louise Persson

Macke Nilsson. PROFETEN I PAJALA. 225 s. Prisma 1979. Pris: ca 69:-

ISBN 91-518-1273-8

En av de intressantaste personerna inom svensk väckelsehistoria är Lars Levi Laestadius, lappmarksprästen, som gisslade den världsliga makten i kampen för de fattigas väl.

I romanen möter vi "profeten" genom hans fiende: finmarksprästen Stockfleth som med hugg och slag försökte piska in religionen, brukspatronen Sohlberg i Kengis som avlönade personalen med brännvin, länsman Lars Bucht som är lika snabb med pistolen som att göra egna fördelaktiga affärer.

Vi får följa Laestadius' uppgång och fall, fastän orsakerna därtill kunde klargjorts mer. Berättelsen pendlar mellan historien om Laestadius och frigörelsen för det koloniserade Norrbotten. Stundtals mötas de och gör gemensam sak.

Romanen är läsvärd för den som är intresserad av hur en man, en rörelse, kan få utstå mycken smälek och förtal men fräntas möjligheten att försvara sig.

Bosse Morgell

Peter Nilson. TROLLKARLEN. 316 s. Norstedts 1979. Pris: ca 77:-

ISBN 91-1-791112-5

"Trollkarlen" är en läsvärd roman, väl skriven och mycket spännande. Berättelsen om Bernward Bienewitz – trollkarl, Antikrist, Mefisto, bluff och humbug, eller offer för ett grymt bedrägeri och sin egen fantasi? – och hans vandringar i Europa är inte bara en bok om senmedeltidens mänskliga och hennes värld, utan i lika hög grad en bok om dig och mig; om de krafter utanför oss som är starkare än vi, som vi inte råder på ensamma. Det är också en bok om ett samhälle på väg att brytas ned inifrån, och en bok om vetenskapens och bildningens villkor i en vidskeplig omgivning. En berättelse från en tid som människorna trodde var den yttersta. Och framtiden, representeras den i detta djupsvarva svalg av de otyglade, blodtörstiga tyska bondemassornas stora resning?

Kaj Svensson

Birger Norman. MEDAN SOMMAREN ÄR NU. 90 s. Rabén & Sjögren 1979. Pris: ca 24:50

ISBN 91-29-53774-6

Inledningsvis trotsar Norman sin boktitel genom några Fingerövningar om vintern med kalla, gråa dagar och "norrskensnattens kallgröna samförstånd". Dikterna liknar konturskarpa färgträsnitt, och samtidigt utgör dessa diktlandskap ett slags själstillstånd: den lite ihopkurade svenska vintermänniskan.

Grip dagen, öppna dörren när poesin knackar på, inse att tiden förflyttar sig genom ditt liv – det är några andra tankar i denna bok, som

också målar upp bredare rapporter av människor och miljöer, till dessa hör korpen från Prag, "stenkolsvarf" med gula ringar/ kring ögonen".

Men till sist står läsaren ansikte mot ansikte med sommaren – och livet. Norman vill lära den tomhänne att också han kan leva med allt öppnare ögon.

Bengt Berg

Sven Olof Lorentzen. UNDERGÅNG. Bonniers 1979. 222 s. Pris: ca 57:-

ISBN 91-0-044044-2

Scenen är landremsan mellan hav och is på Grönland. Aktörerna är de medeltida nordiska kolonistörerna. I den historiska romanens form skildrar Lorentzen detta samhälles undergång. Författaren har tagit sin utgångspunkt i en av historiens vita fläckar (ingen känner nordbornas faktiska öde). Romanen tecknar, fysiskt inträngande, den sannolika undergångsprocessen. Nordbornas samhällsordning blir dödsbringande när naturens knappa marginaler krymper. På tinget regerar hövdingarna. Besluten blir kortsiktiga. Samhället lever över sina tillgångar men folkets protester finns där liksom kravet på rättvis fördelning av de knappa tillgångarna. Dock griper folket makten för sent. Hövdingadrapan blir mest en tom gest. I den materiella nöden frodas drogmissbruk och sexuell perversion. Det slutar i undergång. Men budskapet är att människorna själva styr ödet. Eskimåerna går ju inte under.

Anders Tidström

Alex Militis. PETER FRÅN INGENSTANS. 290 s. Forum 1979. Pris: ca 59:-

ISBN 91-37-07066-5

"Peter, barn av ett krig", Militis' debutbok från i fjol, var en finstämd berättelse om en pojkes barndom i Estland, om krigsåren där och flykten till Sverige. Nu förs berättelsen vidare.

De baltiska flyktingarna efter kriget var den

största flyktingsgrupp som kommit till Sverige. Temat är Peters konflikter med sitt ursprung och sammanstötningarna med det svenska samhället. I ett vidare perspektiv handlar det om hur esternas nya liv gestaltar sig i ett samhälle som då ännu mycket lite konfronterats med andra folk och kulturer.

Men Milits' humor och mustiga berättarstil får tyvärr den effekten att Peters liv till sist ändå inte upplevs särskilt motigt. Rotlösheten får istället bohemiska drag – vilket förmodligen inte varit meningen?

Milits skulle ha vunnit på ett lite hårdare grepp om pennan.

Mats Miljand

Lars Molin. TRÄKUSTEN. 248 s. Alba 1979. Pris: ca 91:–

ISBN 91-7458-196-1

Till hundraårsminnet av Sundsvallsstrejken 1879 har Molin skrivit den första uttömmande romanen i ämnet sedan Kochs Timmerdalen från 1913.

Grunden till strejken var sågverksägarnas lönesänkningsshot. Arbetarna krävde samma lön som föregående år. Strejken beskrivs ur tre personers perspektiv: den hetlevrade och stridslystne agitatorn Johan Wikberg, den försiktige och samarbetsvillige läsaren Isak Bostrom samt överhetsrepresentanten landshövding Treffenberg. De maktavande segrade som bekant med militärens hjälp.

Berättartekniken ger inte plats för någon djupare människoskildring. Romanen engagerar främst genom att ge en idéhistorisk överblick över de olika linjer som fanns representerade under arbetarrörelsens barndom.

Britta-Lena Jansson

Kostis Papakongos. DRÖMMAR. 75 s. Författarförlaget 1979. Pris: ca 32:–

ISBN 91-7054-301-1

Kostis Papakongos' bok innehåller mycket originella dikter, som dock aldrig blir svårslästa. Språket är rakt och enkelt, tempot ganska jämnt, dikterna avrundade och utan kantigheter. Några formexperiment rör det sig inte om.

Däremot skiljer sig Papakongos dikter från det mesta genom sitt innehåll. De är oftast utformade som små berättelser med dramatiska, absurda eller fantasifula inslag. Anknutningen till den konkreta verkligheten är lös. Papakongos berättar om ting som lever, om flytande gränser mellan död och liv, om mänskliga öden som växer in i drömbilder. Mycket röjer en egensinnig humor och en vildvuxen fantasi som är rolig att ta del av.

Jag tycker om boken, inte minst för att Papakongos lyckas kombinera sin humor med allvarigare tonfall.

Ulf Bergqvist

Kurt Salomonsson. FLICKAN MED SAGOHÅRET. Berättelser. 207 s. Norstedts 1979. Pris: ca 65:–

ISBN 91-1-791332-2

Det här är en bok av ett slag som tyvärr blir allt ovanligare. Berättelser med en självklar folklig förankring, berättelser om bönder, arbetare, hantverkare. Det litterära etablissemanget tycker ju att sådana är förfärligt tråkiga och endimensionella. Visst har det skrivits så kallad arbetarlitteratur, där figurerna mera verkar vara hämtade ur en futuristisk broschyr än ur verkligheten. Så ej hos Salomonsson. Läst ex om dansken som älskade trä, men hade tummen mitt i handen. Eller om hur träskulptören Kos-Johan bröts ned av sin berömmelse. En del kan man invända mot Salomonssons våldsamma bondehat, men det är ingen huvudsak. Det viktiga är att han är en berättare med en suverän språkbehandling och en obrottslig solidaritet med det arbetande folket.

Hans O Sjöström

Amalie Skram. CONSTANCE RING. Övers. Maj Frisch. Efterord Irene Engelstad. 280 s. Gidlunds 1979. Pris: ca 46:–

ISBN 91-7021-265-1

Ovetande om vad hon ger sig in i, gifter sig Constance nitton år gammal med den sexton år äldre Ring. Hennes likgiltighet för mannen är total och när hembiträdet väntar Rings barn vill Constance skiljas. Alla avråder henne emellertid och påpekar att det är en hustrus plikt att älska sin man.

Constance lever ett lyxliv i sysslolöshet och när Ring dör utan att efterlämna någon förmögenhet ser hon bara två alternativ. Hon prövar dem båda: först ett nytt äktenskap och slutligen döden.

När boken kom ut pågick den skedlighetsfejden i Norden och bokens kritik av äktenskapet blev ett inlägg i debatten. Problematiken är intressant, speciellt med tanke på tidpunkten då den skrevs.

Marianne Fors

Staffan Söderblom. SIKTDJUP: OKTOBER. 47 s. Norstedts 1979. Pris: ca 31:–

ISBN 91-1-791451-5

"Språket är en färgdyna åt maktens stämpel"; det citatet rymmer en grundläggande utgångspunkt för Staffan Söderbloms poetiska verksamhet.

Språket och naturen är i hans diktning intimt sammankopplade, och i båda fallen består det svåra men nödvändiga i att tränga under, rasera den falska ytan för att finna fram till ett djupare, sannare seende, ett friare, mindre korrumperat språk.

Söderbloms språk är drastiskt förkortat, fyllt med skarpa iakttagelser uttryckta i ofta etsande och originella (ibland lite pressade) bilder. ("solen slår in lågt som en hög genom rummen"; "Åskväder. . . som våldiga ångare med lysande ventiler längs årstiden".)

Vad det handlar om är en strävan att finna ett hållbart förhållningssätt till den natur vi inte kommer undan.

Per Helge

Facklitteratur

Dieter Balkhausen. MIKRODATORER – HOT ELLER MÖJLIGHETER? Övers. Jan Larsson. 157 s. Liber 1979. Pris: ca 75:– ISBN 91-40-54704-3

Denna bok är skriven av en tysk som både har ett fläsigt språk och är trötsamt mångordig. Ändå bör den läsas. Mikrodatortekniken är en omställning av så stora dimensioner att all diskussion är välkommen, så länge den rör sig på ett någotsånär förnuftigt plan. Och det finns några intressanta resonemang här och där i denna volym, mitt i all svadan.

Jacob Palmes förord är tänkvärt, liksom följande citat: "Under de 500 år som gått sedan Gutenberg gjorde sin uppfinning har sättnings-tempot ökat 16 gånger, medan datorfotografieringen svarar för en ökning på inte mindre än 5 000 gånger."

Vad betyder detta för vår filosofi?

Svante Svensson

Lars Bergström FRÅGOR OM LIVETS MENING. 214 s. Prisma 1979. Pris: ca 39:–
ISBN 91-518-1256-8

I boken har Lars Bergström, professor i praktisk filosofi, samlat artiklar om olika livs-åskådningsproblem. Författarna är alla verk-samma inom den analytiska filosofin. Det in-nebär att inga recept ges för ett lyckligt och förnöjsamt liv, inte heller någon patentmedicin för att häva läsarens existentiella ångest – i den mån sådan förekommer. I stället tillhan-dahålls en analysapparat som kan underlätta och klargöra diskussionen om vad som är me-ningsfullt i livet och liknande frågor. Tonvik-ten är alltså lagd på semantisk och logisk ana-lysis. Men boken kräver inga speciella förkun-skaper. Det enda som krävs är engagemang i de behandlade problemen plus en viss förtjus-ning i hjärngymnastik och logisk reflexion. Har man det så är denna bok en givande och lärorik läsning.

Kent Begler

Karl-Gunnar Bäck. OM SANNINGEN SKALL FRAM OM AFTONBLADET. 141 s. Askild & Kärnekull 1979. Pris: ca 70:–
ISBN 91-7008-976-0

”Murveln” måste tillbaka. Det är en av de slutsatser författaren drar av det tilltagande förfallet på Aftonbladet. ”Det är nödvändigt att åtminstone en del av kåren lever som de läsare vi ska representera – vi får inte som politikerna bli högbetalda makthavare.” Den-na diskussion om journalistrollen, där frågor som rekryteringen, centralredaktionens stor-lek och inte minst journalistfackets roll ingår, är den största behållningen av boken. Bäck ger exempel på hur journalistklubbens styrel-se tar uttalanden mot en medarbetares artiklar och beklagar att de trycks (!), hur en märklig förmånsflora utnyttjas till bristningsgränsen och hur arbetsmoralen undergrävs. Frågorna är av intresse för envar som intresserar sig för hur den dagliga tidningen, inte bara Aftonbla-det, utvecklas.

Lasse Linusson

Lars Bäckström. ERIK LINDEGREN. 193 s. Rabén & Sjögren 1979. Pris: ca 69:–
ISBN 91-29-53007-5

Lars Bäckströms monografi om Erik Linde-grens utkom första gången 1962. Den nya utgå-van har utökats med ett kapitel om Lindegrens sista år.

Bäckström gör en omsorgsfull genomgång av Lindegrens diktning, och han redovisar bakgrundsmaterial och biografiska uppgifter. Som sig bör är framställningen försedd med notapparater och litteraturförteckning. Där-emot diskuterar den inga kontroversiella frågor, t ex förhållandet mellan den modernistis-ka poesis form och innehåll, eller förhållan-det mellan den exklusiva lyriken och dess pub-lik. Det leder till att framställningen idag före-faller konventionell och en smula fantasilös. Men även om diktanalyserna varken bjuder på aha-upplevelser eller nya djärva infallsvinklar har boken sitt givna värde som handbok.

Eva Bäckstedt

Sam Charters. SPELMÄNNEN. 172 s. Wahlström & Widstrand 1979. (Editions So-net.) Pris: ca 120:–

ISBN 91-46-13508-1

Boken presenterar de svenska spelmännen från 1800-talet till idag. Deras liv och verksam-het visas till största delen genom citat ur sam-tida dokument samt genom intervjuer. Boken innehåller en rikhaltig samling fina fotografier och andra bilder. Tyvärr presenteras inte bil-derna närmare, varför många av dem förlorar en del av sitt värde.

Författaren undviker att redogöra för sär-dragen hos de olika landskapens spelmansmu-sik. Boken har därigenom blivit väldigt allmän och man lär sig egentligen inte så mycket om spelmännen trots det ganska omfattande do-kumentmaterialet. I de äldre avsnitten handlar boken mera om sägnera runt spelmännen än om deras egentliga liv.

Boken är stor och mycket elegant.

Börje Löfgren

Peter Connolly. POMPEJI. Övers. Paul Frisch. 77 s. Liber 1979. Pris: ca 55:–
ISBN 91-38-04722-5

Hans Furuhausen. POMPEJI. Livet och döden i en romersk stad. 88 s. Sveriges Radios förlag 1979. Pris: ca 70:–

ISBN 91-522-1579-2

Det är nu 1 900 år sedan vulkanen Vesuvius' utbrott, då bl a städerna Pompeji och Hercula-neum begravdes. Därför har det i höst utkom-mit två böcker på svenska om Pompeji. Båda böckerna börjar med att beskriva katastrofen och de senare utgrävningarna, men sedan skil-ler de sig åt. Peter Connolly rekonstruerar i detaljerade och instruktiva teckningar bostä-der, måltidsvanor, butiker och hantverkerier i ett kvarter i Pompeji. Byggnads- och andra tekniska arrangemang beskrivs ingående, t ex vattenledningar, bageriernas kvarnar och värmesystemet i de allmänna baden. Hans Fu-ruhausen däremot berättar om livet i Pompeji i ett historiskt, politiskt, ekonomiskt och soci-alt sammanhang, något som nästan helt sak-nas i Connollys bok. Böckerna kompletterar därför varandra.

I Furuhausens bok finns en litteraturlista. Connollys bok saknar helt källhänvisningar, översättningen är bitvis knagglig, listan med ordförklaringar ofullständig och korrekturfe-len (mer än 25) lite för talrika.

Eva Silvéen-Garnert

DET VAR SÅ VI BÖRJADE. Liberala kvin-nor. 137 s. LT 1979. Pris: ca 36:–
ISBN 91-36-01327-7

1977 beslöt Folkpartiets Kvinnoförbund på sitt landsmöte att framställa en skrift om de liberala kvinnornas politiska kamp. Denna bok är resultatet. Den består av korta avsnitt, skrivna av ett flertal kvinnor och en man.

Kapiteln om rösträttskampen, om de fris-in-nade kvinnorna och om Fogelstad och Tide-varvet är de intressantaste, medan de avsnitt som behandlar folkpartikvinnornas riksdags-arbete är tråkiga och innehållslösa. Nog är väl dessa kvinnor värda mer än denna enformiga och rapsodiska uppräknings av namn? Även de avsnitt som behandlar enskilda kvinnor är ointressanta och långtrandiga.

Det är bra att de liberala kvinnornas arbete uppmärksammas, men den här bokens totala brist på analys och syntes gör den helt uddlös. Tack vare personregistret kan den dock tjäna som uppslagsbok, och de många fotografierna är en liten ljusglimt.

Marianne Fors

Gösta Ehrensvärd. SOLENERGI. En realis-tisk bedömning. 116 s. Alba 1979. Pris: ca 45:–
ISBN 91-7458-176-7

Ehrensvärd har skrivit en bok ”för vanligt skärpt folk”, där han diskuterar våra mö-jligheter att ”skörda” den solenergi som når jorden. Utifrån tillgängliga fakta (möjliga att kontrollera) och rimliga antaganden (möjliga att diskutera) kan läsaren följa resonemangen – globalt och enbart för Sverige. Solenergin betraktas inte som ett alternativ till olja, kol och kärnkraft, utan som, i ett långt tidsper-spektiv, den enda återstående energikällan. Eftersom utvecklingen mot maximal solener-giutvinning kräver både tid och energi, måste därför alla tillgängliga energikällor hela tiden utnyttjas.

Författaren diskuterar också energilagring, investeringskostnader och risker och poängte-rar att ”uttrycket” trevlig, ren och ofarlig en-er-giform’ beträffande solenergi är tämligen ihå-

ligt och missvisande".

Boken är, trots bristande källredovisning och en viss slapphet i begreppsanvändningen, en bra utgångspunkt för vidare diskussioner i energifrågor.

Finn Karlsson

FOLKRÖRELSE I ÖREBRO LÄN - MÄNNISKOR OCH MILJÖER. Årsbok från Örebro läns Hembygdsförbund och Stiftelsen Örebro läns Museum 1979. Red. Göran Henriksson, Egon Thun. 238 s. Pris: ca 48:--
ISSN 0347-6766

Den här årsboken är intressant också utanför länets gränser. Framför allt gäller det vad som skrivs om väckelserörelsen, som i Örebro län har ett av sina absolut starkaste fästern.

I bokens längsta kapitel skildrar Karin Lindvall och Christian Richette utförligt hur väckelserörelsen, nykterhetsrörelsen och Folkets Hus/Folkets Park-rörelsen växte fram, med speciell inriktning på byggandet av egna lokaler.

Idrottsrörelsen finns också med på ett hörn. Greta Adrian skriver om gymnastikens starka ställning i Örebro och Erik Bengtsson kåserar om bruksidrotten i Degerfors.

Vad jag vet har mer skrivits om de Spanienfrivilligas verksamhet i Spanien, än om solidaritetsrörelsen här hemma och just därför är Göran Henrikssons avsnitt om trettiotalets Spanienrörelse av speciellt intresse.

Boken kan erhållas direkt från Örebro läns Museum.

Bosse Ek

Per Gahrton. ARABVÄRLDEN INFÖR 80-TALET. 289 s. Prisma 1979. Pris: ca 40:--
ISBN 91-518-1224-X

I och med oljekrisen 1973 har den industriella revolutionen i arabvärlden gått snabbt framåt.

Gahrton gör i denna bok en levande beskrivning av arabstaternas utveckling och framväxten av en arbetarklass. Den arabiska enheten har förstärkt. Ett nät av samarbetsorganisa-

tioner; har upprättats för att utveckla länderna. Vad som spelar roll är palestinafrågan.

Gahrton är en stor palestinavän. Historiskt försöker han förklara desperationen bakom terrordåden. Samtidigt vill han se en fredlig lösning på konflikten i Mellanöstern. Han talar varmt för en arabisk enhet gentemot supermakterna och tar upp frågan: kan inte Israel vara med i denna enhet och därmed avvisa all stormaktsinblandning.

Boken är känslomässigt skriven vilket gör den levande - utan att förlora i trovärdighet för det. Gahrton intar ingen "västerländsk" övertalningsställning till det arabiska folket, utan funderar kring det han ser.

Meirav Panas

Thor Heyerdahl. DE FÖRSTA SJÖFARARNA. Övers. Ingrid Krook. 348 s. Norstedts 1979. Pris: ca 130:--

ISBN 91-1-793032-4

"De första sjöfararna" består av en samling redan tidigare publicerade uppsatser, här redigerade till en helhet. De utgör en sammanhängande framställning av Heyerdahls forskningar och teorier kring människans flyttningssvårigheter och kulturella ursprung. Det är en innehållsrik bok, med många spännande resonemang, skriven på ett lättillgängligt språk. Bokens grundtanke är att de gamla sjöfarande kulturen inte enbart var hänvisade till de egna hemmavattnen, utan att de färdades vida omkring. Med hjälp av de starka havsströmmarna och vindarna, som enligt Heyerdahl är de stora kulturbärarna, kunde människor ta sig över vidsträckt hav. Flera kulturers särdrag i Amerika och Stilla Havets övärld kan så bara kan förklaras med en sådan flyttning.

Jan Jensen

ken betydelse det politiska engagemanget hade såväl i det han skrev som för hans personliga situation överhuvudtaget. I två studier analyseras det politiska idénnehållet i Dagermans första romaner, "Ormen" och "De dömdas ö". Sandberg menar att dessa bör läsas mer som politiska idéromaner än som romaner om människans existentiella villkor. I den avslutande studien, den i mitt tycke intressantaste, behandlas Dagermans ställningstagande under det kalla kriget. Till skillnad från många av de gamla fyrtiotalisterna förblev Dagerman syndikalismen trogen och tog entydigt ställning mot Sovjet.

Christina Ericsson

SKOLAN SOM KUNSKAPSFÖRMEDLARE. En debattantologi sammanställd av Jan Peterson med bidrag av Stellan Arvidson, Birger Christofferson, Alvar Ellegård, Aant Elzinga, Gunnar Fredriksson, Assar Hedenberg, Arne Helldén, Karl Erik Lagerlöf, Sven-Eric Liedman, Knut Lindelöf, Jan Myrdal, Lars Nihlén, Stig Södergren. 191 s. Prisma 1979. Pris: ca 40:--
ISBN 91-518-1251-7

Äntligen en ljusglimt i den svenska skolmisären! Skolans kris blir ju alltmer akut, men tjänstemännen på lärarhögskolorna och skolöverstyrelsen fortsätter sitt mulvadarbete. De hade så när lyckats få diskussionen att enbart gälla bankarnas placering i klassrummet.

Det blev nödvändigt att bilda en förening för kunskap i skolan (!) och en antologi har nu utkommit, där det gemensamma för författarna är att de vill att skolan skall återgå till ordnade arbetsformer och ställa kunskapsförmedlingen i centrum.

Sven-Erik Liedman och Arne Helldén ger i boken bakgrunden till det nuvarande kunskapsföraktet. Flertalet skribenter angräper från vänster men de har redan i Aftonbladet, Sveriges Radio, Lärtidningen och Ny Dag skällts för att vara reaktionärer. Dags att vrida diskussionen rätt!

Lars Andrée

Ivar Johansson. BLAD UR GENETIKENS HISTORIA. 224 s. Natur & Kultur 1979. Pris: ca 75:--
ISBN 91-27-00860-6

Det finns få vetenskaper som så grundläggande förändrat människornas förmåga att göra naturen produktiv som just genetiken. Livet i vårt land skulle inte alls sett ut som det gör idag om inte växt- och husdjursförädlingen utvecklats. Och ändå ägnas förvånansvärt lite utrymme åt att beskriva detta. Hur många svenskar känner idag till namnet Nilsson-Ehle? Och han måste ändå sägas ha varit en portalfigur inom svensk växtförädling och en vetenskapsman av främsta internationella klass.

Det är utmärkt att professor Ivar Johansson nu givit ut en populär skildring av sin vetenskaps historia från Hippokrates till nutid. Man får här en god inblick i försöken att förstå arvsmassans uppträdande.

Framställningen är inte onödigt tillkrånglad, men ställer krav på aktiv läsning.

Svante Svensson

Hans Sandberg. DEN POLITISKE STIG DAGERMAN. Tre studier. 144 s. Federativ 1979. Pris: ca 48:--
ISBN 91-85016-60-8

Hans Sandberg som tidigare skrivit flera böcker om Stig Dagerman, bl a en lic-avhandling och en bibliografi, vill med dessa studier lyfta fram syndikalisten Dagerman och peka på vil-

Jan Ewert Strömbäck. FRIHET, JÄMLIKHET, DRYCKENSKAP. 94 s. Kulturfront 1979. Pris: ca 40:–

ISBN 91-85166-14-6

Idag höjs alltför röster för en effektivare alkoholpolitik. Detta är en av dem.

Strömbäck ger oss en lättläst historiebok över svensk alkoholpolitik med tonvikten på alkohol-/nykterhetsfrågornas betydelse för folkrorelserna. Han granskar hur strömningar skiftat och hur politiska linjer formulerats och ställts mot varandra. Han påminner t ex om att motboken tillkom 1916 som ett liberalt alternativ till de mycket starka krafter som då krävde totalförbud. När sedan motboken avskaffades 1955, hade motbokens ställning förändrats. Den ställdes då mot ett ännu liberalare alternativ – fri försäljning genom Systembolaget – och förlorade.

Hur står motsättningarna idag? Strömbäck ger här ett värdefullt bidrag till svaret på den frågan.

Pär Gustafsson

James Joll. GRAMSCI. Övers. Elisabet Helms. 122 s. Wahlström & Widstrand 1979. Pris: ca 37:–

ISBN 91-46-13405-0

James Joll, professor i internationell historia i London, bygger denna bok om Gramsci (1891–1937) på citat framför allt ur Gramscis brev och anteckningar från fängelsetiden. Han häktades 1926 och dömdes till 20 års fängelse.

Läsaren får en bild av hur Gramsci startade det italienska kommunistpartiet och hur han stred mot fascisterna. Joll redogör även för Gramscis syn på den historiska materialismen och hegemonin.

Boken innehåller dessutom en kort kronologi och bibliografi. Trots att Joll är alltför välvilig i sina tolkningar av Gramsci så ger boken en överblick av Gramscis liv och en bra introduktion till den som vill lära sig mer.

Stig Hansén

KAMPUCHEA MELLAN TVÅ KRIG. Av Gunnar Bergström, Hedda Ekerwald, Jan Myrdal, Marita Wikander. 83 s. Kulturfront 1979. (Folket i Bild skriftserie 2.) Pris: ca 39:– ISBN 91-85166-13-8

Denna bok är inget standardverk. Den ger inte heller en enhetlig eller slutgiltig bild av landet mellan två krig.

Som utgångspunkt för förståelse, som faktaunderlag och som illustration till nödvändigheten av en odogmatisk och självständig analys är den däremot svår att undvara.

Särskilt Gunnar Bergströms bidrag, en noggrann och genomarbetad bakgrund till motsättningarna mellan Vietnam och Kampuchea, fyller en viktig uppgift, nu när okkupationsmaktens advokater presenterar "nya" analyser och teorier till stöd för den Indokinesiska federationens blodiga förverkligande. (Se till exempel tidskriften Kommentar nr 8 1979.)

När ett land och ett folk hotas av utplåning känns det tomt att bara rekommendera en bok om bakgrunden. Men försvaret av Kampuchea och dess folk måste vila på kunskap. Låt "Kampuchea mellan två krig" bli det första steget.

Staffan Dahllöf

Ursula Larsson. LANDSHÖVDINGEHUSENS GÖTEBORG. 124 s. Liber 1979. Pris: ca 90:–

ISBN 91-38-03644-4

Under början av 1800-talet härjades Göteborg svårt av bränder. Det ledde till en bestämning i byggnadsordningen om att trähus inte fick vara högre än två våningar. Under 1870-talet utvecklades ett sätt att kringgå bestämmelsen.

Stadsarkitekt von Gegefelt ritade ett hus med bottenvåning av sten och därövan två våningar. Detta goda bidrag till arkitekturhistorien kallas landshövdingehuset. Husen blev snabbt den vanligaste arbetarbostaden och 1940 bodde varannan göteborgare i landshövdingehuset. Idag är nästan alla hus rivna.

Larsson skildrar husens historia med avstamp från bostadsbyggandet under industrialismens genombrott. Göteborgs framväxt, bostadspolitik och själva boendet beskrivs. En god arkitekturbok skall innehålla många ritningar och illustrationer, så även denna. Boken avslutas med en maning till kamp för den sista stadsdelen med landshövdingehuset, Haga.

Staffan Glassel

Gunnar Lindqvist. JOHN BAUER. 96 s. Liber 1979. Pris: ca 105:–

ISBN 91-38-04605-9

Sagoillustratören John Bauer har äntligen fått en efterlängtat presentation. Bildmaterialet är imponerande med 116 bilder av hög kvalitet. Ändå är jag besviken. Bauer, som så ovanligt tydligt är en produkt av tiden kring sekelskiftet, hade förtjänat att bättre sättas in i sitt sammanhang. Influenser från samtida konstnärer liksom naturromantik och mysticism nämns visserligen, men istället för att förankra konstnären i tiden, lägger författarna tonvikten på konstnären som krisande bohem. Det hade också varit intressant att få veta mer om John Bauers insatser som teckningspedagog. Här var han, så vitt jag förstår, verkligen nyskapande.

Vill man skaffa sig meningsfull kunskap om Bauer och hans samtid, bör man betrakta detta som bilderbok och komplement och exempelvis läsa Margareta Rossholms "Sagan i nordisk sekelskifteskunst".

Lisen Hesser

Ulla Lindström. SMÅBARNS TILLSYN OCH TRÄNING. En etnologisk studie av äldre redskap och metoder i Europa med särskild hänsyn till Sverige. 215 s. Rikt ill. Nordiska museet 1979 (Nordiska museets handlingar 94.) Pris: ca 99:50

ISBN 91-7108-164-X

Boken beskriver hjälpmedel som använts vid barn tillsynen förr: hängstolar, stäolar, ledband, huvudskydd m m, samt tillfälliga lösningar som bakvända soffor och uppochnervända pallar. Det fanns många sätt att skydda barnet och frigöra arbetskraft i hemmet (när det varken fanns föräldraförsäkring, spiskydd, närköp eller färdlagat).

Boken är en akademisk avhandling, källmaterialet består av 400 föremål från Europas alla hörn samt ett icke redovisat antal uppteckningar från Sverige och Norge. Tyvärr är det sämre beställt med vetenskapligheten. På många punkter är slutsatserna svagt underbyggda, bl a på grund av det disparata källmaterialet.

Ett intressant ämne med roliga illustrationer (Jesusbarnet i gästol!) – men ta bearbetningen med en nypa salt.

Eva Silvéén-Garnert

Hans Lohmann. LÅT INTE LUGNA ER! Kärnkraftsmotståndets andra fas har börjat. 168 s. Rabén & Sjögren 1979. Pris: ca 40:– ISBN 91-29-53591-3

Författaren tar sin utgångspunkt i kärnkraftsolyckan i Harrisburg i USA och diskuterar först de reaktioner, som följde på olyckan fram t o m maj 1979. (Boken är alltså skriven före Harrisburg-rapporten.) Tyvärr flyter boken sedan ut i ett strukturlöst fabulerande och

citerande med de mest halsbrytande påståenden, t ex "... är kärnkraftsutvecklingen ännu farligare än nazismen. ..." eller "Kampen om kärnkraftens vara eller icke vara är vår tids klasskamp. ..." I boken förs ingen saklig diskussion, den ger heller inga konkreta fakta. Den är i själva verket ett stort svek mot alla dem, som söker göra frågorna kring vår energiförsörjning gripbara.

Finn Karlsson

Anders Mellbourn. BYRÅKRATINS ANSIKTEN. Rullupfatningar hos svenska högre statstjänstemän. 224 s. Liber 1979. Pris: ca 66:--

ISBN 91-38-04850-7

Politiseras den offentliga förvaltningen idag eller är det ett expertvalde som formeras? Mellbourns doktorsavhandling diskuterar tre modeller för statstjänstemännens förhållningssätt till sitt arbete och prövar dem på deras verkliga uppfattningar som undersökts via omfattande intervjuer.

Undersökningen gjordes 1971, varför dataunderlaget delvis kan antas vara inaktuellt. Mellbourn finner bara små tendenser till förskjutning från en "klassisk" verkställarroll mot en politisk byråkrati, alternativt en expertdominerad rullupfatning. Han betonar att skillnaderna förmodligen skulle vara större om man undersökte statstjänstemän på lägre nivåer. Nya tendenser inom byråkratin tränger ju fram vid generationsväxlingarna.

Avhandlingen blir alltså inte särskilt kontroversiell. Ämnet spänner dock över frågor som debatterats sedan 60-talet och borde så göras med allt större angelägenhetsgrad. Orädd forskning kring ämbetsmannastatusens utveckling kommer att bli en viktig uppgift i framtiden.

Mats Miljand

Bjarne Moelv. RAKT PÅ SAK. Polemisk prosa 1969-1978. 84 s. Eget förlag 1979. Distribution Oktoberförlaget. Pris: ca 25:--

ISBN 91-7260-221-X

Bjarne Moelv, journalist i Eskilstuna, har fört en enveten kamp mot försvarets, framför allt det psykologiska försvarets, politisering under många år. Hans artiklar i det ämnat är tyngdpunkten i den här artikelsamlingen. Han följer trådarna från IB-affären och visar övertygande mot den punkt som aldrig blev utredd av IB-avslöjarna, den socialdemokratiska underrättelsetjänsten, delvis självständig, delvis i kontakt med IB och SAPO. Den viktigaste artikeln i samlingen är den som visar hur ett gäng journalister i huvudstaden i den sk Geijeraffären systematiskt avslöjade källan till uppgifterna om Geijer och samtidigt argumenterade för att källor i vissa lägen måste avslöjas. Ett av de lömskaste angreppen mot tryckfrihetens grunder. Den artikeln borde sitta i förstoring på varje tidningsredaktion.

Hans O Sjöström

Multatuli. MAX HAVELAAR eller Nederländska Handelskompaniets kaffeauktioner. Övers. Ingrid Vikén-Bonde. 311 s. Atlantis 1979. Pris: ca 62:--

ISBN 91-7486-044-5

Pseudonymen Multatuli (i verkligheten Eduard Douwes Dekker) påbörjade 1859 denna bok. Han skrev den i protest mot den behandling han fått som ämbetsman i dåvarande Nederländska Indien. Och det har blivit ett svindande angrepp på det nederländska kolonialsystemets utsugning på Java.

Boken har en frisk humor och Multatuli driver hjärtligt med borgarna. Boken är en från uppgörelse i satirens stil över holländarnas förtryck och den är oerhört lättläst och rolig. Översättningen är ny och D H Lawrence har skrivit ett förord (till den engelska utgåvan 1927). Boken rekommenderas varmt.

Stig Hansén

Vilgot Nilsson. VÅRT RIKA FATTIGALIV. 295 s. Rabén & Sjögren 1979. Pris: ca 95:--

ISBN 91-29-53686-3

"Jag var med och bar ut patienter som svulnit ihjäl."

"Vi bodde 14 människor i ett rum och kök". Citaten är inte hämtade från London 1750, inte heller från Shanghai 1935, men från Göteborg 1920.

I "Vårt rika fattiga liv" har Vilgot Nilsson, f d ABF-instruktör, samlat drygt 40 intervjuer med människor uppväxta i Göteborg i början av seklet.

Visst är boken en studie i elände, fattigdom och tristess, men här finns också en ödmjuk stolhet, levande solidaritet och en befriande avsaknad av sentimentalitet. Samtalen vittnar om en utvecklingsoptimism, och om en glädje över det välfärdssamhälle som byggts upp av människors arbete. Låt vara en ofullständig och många gånger ihålig välfärd.

Bildmaterialet, inklusive äldre kartor från Göteborg, ger boken ett extra värde för läsare med anknytning till Sveriges framsida.

Staffan Dahllöf

NÄR KÄNSLORNA TOG ÖVERHANDEN - en källkritisk studie av den svenska debatten om konflikten Vietnam-Kampuchea. Av Marie Andersson, Mats Edman, Nina Ersman, Inger Lernevall, Nils Nordberg, Alf Ohlsson, Lotta Olsson, Johan Smitt. 134 s. Oktoberförlaget 1979. Pris: ca 40:--

ISBN 91-7242-172-X

Boken baserar sig på ett elevarbete vid journalisthögskolan i Stockholm. Den innehåller en kort bakgrund till Vietnams invasion av Kampuchea, därefter granskas de debattinlägg och ledare som publicerades i de fyra största dagstidningarna samt i Ny Dag och Gnistan under januari 1979. På ett överskådligt sätt benas argumenten upp; värdeprenisserna, argumentens hållbarhet och slutsatserna i respektive inlägg sätts under luppen. Författarna skriver själva: "Nivån på debatten har varit mycket varierande. De debattörer som enbart

har resonerat utifrån lidande och känslor har knappast tillfört debatten om sakfrågorna något av värde." Denna skrivning är mild. För Sara Lidman m fl är resultatet av undersökningen förödande.

Lasse Linusson

Jan Ohlsson, Lars Ryding. VÄGISARE TILL KONSTEN I TUNNELBANAN. 185 s. Liber 1979. Pris: ca 38:--

ISBN 91-38-04684-9

Åker du ofta tunnelbana i Stockholm? Eller bara då och då? Och är du kanske också intresserad av konst och offentlig miljö? Då är den här boken en tillgång just för dig.

Hundratusentals människor åker dagligen i tunnelnarna under Stockholm, de flesta kanske utan att lägga närmare märke till de arbeten olika konstnärer har utfört på en stor del av stationerna.

Boken innehåller, utöver de mycket utförliga beskrivningarna av konststationerna, en kort historik över tunnelbanan. Tydligt har författarna haft ett bra samarbete med de olika konstnärerna för de kan redogöra för många intressanta detaljer från själva arbetets gång. Tunnelåkandet får lite av en annan dimension när man fått en inblick i hur dess ibland svårtolkade bildverk har tänkts och kommit till.

Magnus Saemundsson

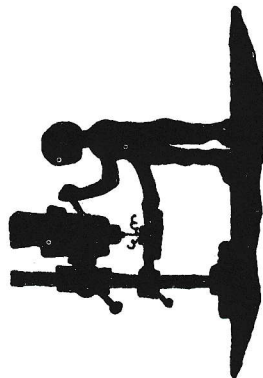
Bertil Palmqvist. I GLASRIKE. 112 s. Natur & Kultur 1979. Pris: ca 80:–

ISBN 91-27-00942-4

Boken har ringat in det som brukar kallas Glasriket i det smäländska inlandet. Den innehåller en kort historik samt intervjuer med några glasblåsare och glasformgivare. Författaren låter människorna själva komma till tals och berätta om t ex mötsättningar och samarbete mellan hantverkare och konstnär. Glasbrukens storhetstid och dagens kris beskrivs i de avslutande kapitlen.

Boken innehåller många fotografier av varierande kvalitet. Erlend Andersson har tagit några fina bildserier som visar glasblåsningens teknik samt en ansats till bildreportage från ett glasbruk. Resten av bilderna kommer från respektive glasbruks arkiv. Detta ger boken ett något splittrat intryck. Ett alltför sotigt tryck förstör mycket av bildåtergivningen.

Tommy Arvidson

Ludvig Rasmusson. BLUES. 135 s. AWE/Gebers 1979. Pris: ca 47:–

ISBN 91-20-06041-6

En kortfattad skildring av bluesens utveckling, stilar, största namn och särdrag, skriven

utifrån skivlyssnarens och bokläsarens synpunkt. Den summariska skildringen leder till att ytterst få blueskonstnärer ges fylliga porträtt, andra bara nämns eller helt saknas samt att viktiga områden som t ex bluestexternas symbolspråk förbigås.

Generaliseringarna drivs ibland så långt att sanningshalten sjunker, särskilt är Rasmussons genrediskussioner tvivelaktiga. Boken är lättläst, men inte påfallande välskriven. Tyvärr innehåller den flera slarvfel.

Rasmusson har gott om åsikter att komma med och nyper gärna dem i örten som inte tycker likadant, vilket det ofta finns skäl att göra. Men han försöker och lyckas sätta in musiken i ett socialt sammanhang. Boken är dessutom vettigt disponerad.

Studieplan medföljer för studiecirkel. Möjligen är boken användbar, men den bör hantearas med kritiskt sinne.

Ulf Bergqvist

Allyn och Adele Rickett. BEFRIELSENS FÅNGAR. Fyra år i ett kinesiskt kommunistiskt fängelse. Övers. Margareta Mårtens. 256 s. Oktoberförlaget 1979. Pris: ca 65:–

ISBN 91-7242-159-2

Makarna Rickett kom till Kina 1948. De insamlade där upplysningar åt USA:s underrättelseväsen. De kinesiska myndigheterna upptäckte verksamheten, misstänkte spioneri och berövade därför makarna friheten 1951.

Först 1955, just innan makarna frigavs, meddelades domarna. Boken beskriver fångelse tiden, som ägnas åt rannsaking och rehabilitering på samma gång (!). Enligt beskrivningen avviker rannsakningsförfarandet på väsentliga punkter från FN-deklarerade normer. Men rehabiliteringen med hjälp av kritik och självkritik synes human, om än ingripande mot integriteten.

Får kriminalvården vara så här effektiv? Varför behövs den upprustning som Kinas rättsväsen nu genomgår? För den som bryr sig om dessa frågor ger makarna Ricketts bok intressant information.

Ingemar Folke